

T.C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**KELÂM İLMİNDE ALLAH LAFZINA YÖNELİK
YAKLAŞIMLAR
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Bilgin DOĞANCİL

Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Danışman

RİZE

2021

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Kelâm Ana Bilim Dalında, Bilgin Doğancil tarafından hazırlanan *Kelâm İlminde Allah Lafzına Yönelik Yaklaşımlar* başlıklı bu çalışma, 24 Şubat 2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ (Kabul/Red)

Üye: Doç. Dr. Faruk SANCAR İmza (Kabul/Red)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN (Kabul/Red)

24 /02 /2021

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Kelâm Ana Bilim Dalı Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim " Kelâm İlminde Allah Lafzına Yönelik Yaklaşımlar" konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 30/03/2021

(İmza)

Bilgin DOĞANCİL

ÖN SÖZ

Her gün beş vakit minarelerden okunan ezanda geçen, namazın onunla başlanıp bitirildiği, kesilen hayvanları helal kılan, müminlerin gönüllerine ferahlık veren Allah lafzı, özellikle inançla ilgili yönleriyle kelâmcıların araştırma sahasına girmiştir. Bu çalışma, Allah lafzına yönelik Kelâmî tartışmaların arka planını araştırmak, Allah lafzının kökeni, bu lafzın Allah tarafından verili bir lafız mı yoksa beşer eliyle mi vaz' edildiğini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın konusu Kelâm ilmiyle sınırlandırılmış olsa da lügat, ayet, hadis, tefsir kitaplarında da Allah lafzına yönelik açıklamalar, lafzın kullanımı, ne anlama geldiği, geçmişte ve günümüzde nasıl yorumlandığına değinilmiştir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konu ile ilgili kavramların tespiti bağlamında isim kavramı, ismin ilişkilendirildiği zat kavramı, isim-sıfat ayırımından söz edildi. Bu bölümde Allah lafzının Kur'ân, hadis çerçevesinde değerlendirilmesi aynı zamanda İslamiyet öncesi kullanımına dair açıklamalar yapıldı. Yine bu bölümde tasavvufî düşüncede ilahî isimlere yönelik yaklaşımlar ve Allah lafzı hakkındaki mülahazalara yer verildi. İkinci bölümde, Allah lafzının etimoloji ve semantiği, ait olduğu dille ilgili görüşler, lafzın harflerine yönelik yaklaşımların yanında bu lafza ait özel durumlardan söz edildi. Yine bu bölümde önemli tartışma konuları olan tevkîfiyet meselesi ve isim-müsemmâ meselesi ele alındı. Allah isminin uygulama sahasında karşılaşılan isim-i a'zam olması, ibadetlerle ilişkisi, şifa ve zikir amaçlı kullanımı vb. meseleler açıklanmaya çalışıldı.

İlmi bana sevdiren Âdem Faruk Kap Hoca'ya, ilmin tahsilinde sabır ve özveriyle yardımdan kaçınmayan Molla Abdullah Yıldız Hoca'ya, çalışmalarda bilgi ve tecrübeleriyle yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz'a, teşekkürü bir borç bilirim.

Bilgin DOĞANCİL

Rize, 2021

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	5
ÖZET	7
ABSTRACT	8
KISALTMALAR	9
ŞEKİLLER LİSTESİ	10
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUyla İLGİLİ KAVRAMLAR VE TESPİTLER

I. İSİM KAVRAMI.....	15
II. ZAT VE SIFAT KAVRAMLARI	19
III. İSLAMİYET ÖNCESİNDE ALLAH İSMİ	23
IV. KUR'AN-I KERİM'DE İSİM MESELESİ VE ALLAH İSMİ.....	25
V. HADİSLERDE ALLAH'IN İSİMLERİ.....	33
VI. TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE İLAHÎ İSİM TEORİLERİ.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH LAFZININ ETİMOLOJİ VE SEMANTİĞİ

I. ALLAH LAFZININ KÖKENİNE DAİR YAKLAŞIMLAR	42
II. ALLAH LAFZININ TÜREMİŞ (MÜŞTAK) BİR LAFİZ OLUP OLMADIĞI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER	45
A. Allah İsmi'nin Başındaki Harf-i Ta'rif (ﺍﻝ).....	45
B. Allah Lafzının Müştak Olduğunu İddia Edenlerin Görüşleri	46
1. Allah Lafzının Türediği Düşünülen Kelimeler.....	48

C. Allah Lafzının Türemiş (Müştak) Olmadığını Söyleyenlerin Görüşleri	53
D. Allah İsmiinin Harflerinin Sayısı ve Anlamı	55
E. Allah İsmine Özgü Bazı Özellikler	58
III. ALLAH İSMİNİN ANLAMI	58
IV. İSİM, MÜSEMMÂ VE TESMİYE MESELESİYLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR.....	60
A. Delâlet Açısından İsim	63
B. Vaz' (konuluş) Açısından İsim	67
C. İsmiin Müsemmâyla Aynı Olmasıyla İlgili Yaklaşım lar	74
D. İsmiin Müsemmâdan Farklı Olmasıyla İlgili Yaklaşım lar.....	79
E. İsmiin Müsemmâyla ne Aynı ne Gayrı Olduğu Görüşüyle İlgili Yaklaşım lar.....	84
F. Allah İsmiinin İştikakı ve İsim Meselesinin Tartışılmasının Mahiyeti	85
V. ALLAH'IN İSİMLERİNDE TEVKİFİLİK VE KİYÂSİLİK	86
VI. ALLAH İSMİNİN ZAT'A MAHSUS İSİM OLMASI	91
VII. ALLAH İSMİYLE İLGİLİ BAZI MESELELER.....	94
A. Esmâ-i Hüsna'nın İhsâ Edilmesi (Sayılması)	94
B. Allah Lafzının İsm-i A'zam Olması	96
C. Allah İsmi ve İbadetler	100
D. İsmiin Havas, Esrar ve Zikri ile İlgili Yaklaşım lar.....	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKLAR	107
ÖZ GEÇMİŞ	118

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz

Hazırlayan: Bilgin Doğancil

Yıl: 2021

Sayfa Sayısı: 118

ÖZET

KELÂM İLMİNDE ALLAH LAFZINA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Bu çalışmada, İslâm literatüründe ve Müslümanların pratik hayatında en çok kullanılan lafızlardan biri olan “Allah” lafzıyla ilgili Kelâm ilmi sahasında ortaya konulan görüşler ve tartışmalar ele alınmıştır. Allah lafzının ait olduğu dille ilgili görüşler, Allah lafzının yapısıyla ilgili görüşler, isim-müsemmâ-tesmiye bağlamında Allah isminin müsemmâ ile olan ilişkisi, dolayısıyla Allah ismi ve zat ilişkisi, “Allah” isminin verili bir isim mi (tevkîfî), yoksa beşer tarafından doğal süreçlerle mi vaz’ edildiği vb. meseleler kelâmcıların perspektifinden incelenmiştir. Konu aynı zamanda bir dil meselesi olduğu için dilcilerin konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verilmiştir. Ayrıca “Allah” ismini zikretmeyi hayat düsturu edinmiş tasavvuf mensuplarının bu isimle ilgili görüşlerine de yer verilmiştir. Allah isminin ibadetlerle ilişkisi ve bu isimle ilgili diğer meseleler ele alınmıştır. Araştırmanın sonucuna göre Allah isminin kökeninin ne olduğu hususu netliğe kavuşmamıştır. Allah isminin taşıdığı birçok hususiyetten dolayı verili bir isim olduğu kanaati elde edilmiştir. Verili bir isim olması kanaatinden ötürü, “Allah” isminin, Allah’ın (c.c.) kendi katında taşıdığı anlamlar itibariyle de müsemmayla aynı olduğu kanaati hasıl olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kelâm, isim-müsemmâ-tesmiye, zât, tevkîfî

Recep Tayyip Erdogan University the Institute of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz

Author: Bilgin Doğancil

Year: 2021

Pages: 118

ABSTRACT

IN THE KALAMIC SCIENCE THE APPROACHES TO THE WORD ALLAH

In this study, the opinions and debates put forward in the science of Kalam about the word "Allah", which is one of the most used words in the Islamic literature and in the practical life of Muslims, are discussed. Opinions about the language in which the word Allah belongs, opinions about the structure of the word Allah, the relationship between the name of Allah and the name of Allah in the context of the name-in the name-to be named, hence the relationship between the name of Allah and the person, whether the name "Allah" is a given name unchangeable (tavqifi) or is it natural by human beings. whether it is abandoned by processes, etc. matters are studied from the perspective of the Kalamists. Since the subject is also a language issue, linguists' approaches to the subject are included. In addition, the views of Clergymen who adopted the name of "Allah" as the principle of life are also included. The relationship of the name Allah with worship and other issues related to this name are discussed. According to the results of the research, it is not clear what the origin of the name Allah is. It has been concluded that the name of Allah is a given name due to many features it bears. Due to the conviction that it is a given name, it has been concluded that the name "Allah" is the same as the word "Allah" in terms of the meanings it carries in Himself (c.c.).

Keywords: Allah, Kalam, name-in the name-to be named, person, tavqifi (unchangeable)

KISALTMALAR

- a.s : Aleyhisselam
Bs. : Baskı
c.c. : Celle celâlühu
h. : Hicrî
Ktp. : Kütüphane
nr. : Numara
s.a.s : Sallallahu aleyhi vesellem
t.y. : Tarih yok
trc. : Tercüme
vb. : Ve benzeri
v.dğr. : Ve diğerleri
DİA : Diyanet İslam Ansilopedisi
Prof. : Profesör
Dr. : Doktor
Doç. : Doçent

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1. Vahdet-i Vücutta İsim ve Sıfatların Zuhur Mertebeleri.....40
Şekil 2. Gazâlî ve Saussure’de Gösterge Bilim Terimleri Eşleştirmesi. 68

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırları

Allah Teâlâ'nın isimlerini anlamaya (fıkhetme) dair ilim, ilimlerin en şereflielerindendir. Bu ilme fıkhu'l-ekber de denebilir. İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe, bunu biraz daha genişleterek inançla ilgili meselelerin anlaşılmasına fıkhu'l-ekber diyerek konuya dair risalesini de bu isimle telif etmiştir. İmam Şafiî bu ümmetin ilim sahasında söylediklerinin sünnetin şerhi, sünnete dair şerhlerin Kur'an'ın şerhi, Kur'an'ın şerhinin tamamının da Allah'ın isim ve sıfatlarının şerhi¹ olduğunu söyleyerek ilahî isimleri anlamaya dair ilmin değerine vurgu yapmıştır. Esmâ-i ilahî içerisinde de Allah isminin her açıdan müstesna yeri vardır. Bütün isim, sıfat ve fiiller kendisine izafe edilir ve hepsi bu ismi açıklamak için vardır. İbni Arabî'ye göre ilmin şerefi malumun şerefiyle ilgilidir ve Allah'ı bilmeye dair malumat en şerefli bilgidir. Allah'ı bilmeye ilgili olan esmâ ve sıfat ilmi de ilimler içerisinde en şerefli ilimdir.² Kur'an sureleri içerisinde de en faziletli olanlar Allah'tan bahseden sûreler ve ayetlerdir.

Hazreti Peygamber'den, Allah'ın isimlerini ihsâ³ etmeye dair rivayetler, her mezhep ve meşrepten ulemâyı, şairleri esmâ'l-hüsna kitapları telif etmeye sevk etmiş, hemen her yüzyılda gerek manzum gerek mensur biçimde birçok eser kaleme alınmıştır. İlahî isimlere yönelik eserler sadece müstakil eserlerde yer almamış özellikle tefsirlerde, isimlerin geçtikleri yerlerde gerekli açıklamalar yapılmıştır. Allah ismine dair muhtelif yaklaşımları bu tefsirlerde de görmek mümkündür.

Araştırmanın konusu, Kelâm ilmi sahasında kelâmcıların Allah lafzına yönelik yaklaşımlarıdır. Temel iddia kelâmcılara göre “Allah” lafzı Allah (c.c.)

---

¹ Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-kur'ân*, ed. Yûsuf Abdurrahman el-Mer'aşî - İbrahim Abdullah el-Kürdi, 1. Bs (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1990), 1: 98.

² Ömer Süleyman el-Askar, *Esmâullahi ve sıfâtihî*, 2. Bs (Dâru'n-nefâis, 1994), 26.

³ İhsâ kavramının Türkçe karşılığı olan “saymak” kelimesi anlamsal daralmaya neden olduğu için kullanılmadı.

tarafından bildirilmiş bir isim midir, yoksa beşer tarafından mı ihdas edilmiştir? Dolayısıyla isim meselesi ve bu meseleyle bağlantılı gelişen diğer meseleler de konuya ışık tutması açısından ele alınmıştır. Konu, Kelâm ilminde, daha çok isimlerin tevkîfi oluşu ve isim-müsemmâ tartışmaları etrafında yoğunlaşmaktadır. İsim konusundaki tartışmalara zemin hazırlaması bakımından “sıfat” konusu, isim verilen varlık olması açısından “zat” konusu çalışmanın kapsamındadır. Ayrıca Allah ismiyle doğrudan ilgili olup kelâmî bir içeriğe sahip olmasa da önemine binaen bazı tali meseleler de kapsama dahil edilmiştir. İslam düşüncesinde konuya ilişkin görüşleri bulunan Sûfîyenin ilahî isimlere bakışı ontolojik düzlemde değerlendirildiği ve var oluşa dair açıklamalar getirdiği için kelâmıla doğrudan ilgilidir. Bu nedenle onların Allah’ın isimlerine ve özellikle Allah lafzına yaklaşımları hususî olarak bu çalışmanın konusuna dahil edilmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Allah lafzına yönelik açıklamalar, bu lafız etrafında dönen tartışmalar her ilmin kendi iç disiplini içerisinde gerçekleşmiş ve orada kalmıştır. Tartışmaların tarihsel ve düşünsel arka planları zamanla kaybolmuş ve daha sonraki dönemlerde tarihsel bağlamından kopuk salt bir konu nesnesi olarak ele alınmıştır. Meseleye dair bütüncül bir bakış açısı elde edilebilmesi, bu arka planın bilinmesi hem de diğer disiplinlerin ne söylediğinin görülmesiyle gerçekleşebilir. Allah isminin tevkîfi olup olmadığına ancak karşıt görüşler bir arada görüldüğünde karar verilebilir. Bu çalışmanın amacı bu bütüncül bakış açısını sunmaktır.

Araştırmanın Hipotezi

Kelâm ekollerinin anlayışları doğrultusunda temayüz etmiş isimler vardır. Maturîdîlerde hikmet anlayışına binaen el-Hakîm ismi, Eş’ârîlerde sınırlandırılmaz ilah anlayışlarına muvafık olarak kudret sıfatı ve el-Kâdir ismi, Mu’tezile’de el-Adl ismi temerküz etmiştir. Sûfîyye’de rahmet sıfatı ve baskın isim er-Rahmân ismidir. Filozoflar, isimden daha ziyade aklen varlığını gerekli

görmelerinden dolayı “vücut” sıfatını kullanırlar.⁴ Önce Mu'tezile daha sonra Filozoflar, başlangıçta itiraz edilmesine rağmen zamanla her kesimin kullandığı Vâcibu'l-vücut kavramını tenzihî bir içerikle kelâm literatürüne sokmuşlardır. İsimlerin kendi iç anlam ve faaliyetleri değişmediği hâlde, mezhebî anlayış ve yöntemler isimlere olan bakışı değiştirmektedir. Aynı durumun Allah ismine yönelik iştikak, Arapça olup olmaması, zat ile olan muamelesi vb. tartışmalarda da görülmektedir.

Çalışmanın hipotezi, “Allah” isminin tevkîfî bir isim olduğu, insanların vaz'ıyla üzerinde uzlaştıkları bir isim olmadığıdır. Allah'ın (c.c.) diğer isimleri gibi yapısal ve anlamsal açıdan kategorik bir ayrıma dahil olmayıp bağımsız bir görünüm arz etmektedir. Allah ismine yönelik Kelâmî tartışmaların arka planında etkili olan faktörler arasında bölgesel, dilsel yaklaşımlar vardır. Bunlar mezhebî tutumlarla sürdürülmüştür. “İsim” kelimesinin anlamı ve kökenine yönelik yaklaşımlar, isim müsemmâ konusunda ayniyet gayriyet meselesinde etkili olmuş, nahiv ekolleri buldukları bölgedeki mütekellimlerin görüşlerinde belirleyici olmuşlardır. Türemiş olup olmadığına dair nahivcilerin görüşleri de aynı etkiye sahiptir.

Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Yapılan ön araştırmalarda “Allah” ismine yönelik yüksek lisans veya doktora seviyesinde bütüncül açıklamalar içeren müstakil bir çalışma olmadığı görülmüştür. Genelde Allah ismine yönelik açıklamalar ismin herhangi bir yönünü ele alan araştırmalar, parçalı bir şekilde makaleler halinde, esma şerhlerinin Allah ismi maddesi altında ya da tefsirlerde Fatıha suresinin besmeleden sonra birinci ayetinin şerhlerinde geçmektedir. Bu isimde kitaplar mevcuttur fakat bu kitaplar Allah ismine yönelik olmaktan daha çok Allah'ın varlık ispatı ve birliği, ona iman ve ibadet konularını içermektedir. Yasin Rüşdî'nin *Hüvallah*⁵ adlı eseri, Abbas Mahmud Akkad'ın *Allah*⁶ adlı eseri, Said

---

⁴ “İLEM'de Ramazan Okumaları 2 | Ömer Türker - Esmâ-i Hüsnâ Okumaları - YouTube”

(YouTube), erişim: 19 Mayıs 2020, <https://www.kisa.link/NuLI>.

⁵ Yasin Rüşdî, *et-Tarîku ilâllah, Hüvallah* (Kâhire: Nahdatü Mısır, 1991).

Havva'nın *Allah* adlı eseri, Cemil Sena'nın *Allah Fikrinin Tekâmülü*⁷ adlı eseri, Karen Armstrong'un *Tanrı'nın Tarihi*⁸ adlı eseri bunlar arasında sayılabilir.

Abdullah Kartal'ın yazmış olduğu "*İlahî İsimler Teorisi*"⁹ adlı kitap, Allah'ın isimlerini incelemekten daha çok bir tasavvuf tarihi seyri içinde isimlere bakışı kısmen ele almıştır. Allah ismine yönelik hususi bir inceleme içermemektedir. Allah – insan ilişkisi özellikle de Ekberiye yolunda esas alınan varlığın ve ahlakın kaynağı olarak isimlere bakışı sunmuştur. Orkhan Musakhanov'un "*Afîfüddin Tilimsânî'nin İlahî İsimler Nazariyesi*"¹⁰ adlı eseri de Allah ismine yönelik özel bir bölüm içermemekte ve Sûfîyyenin isim meselesine bakışını ele almaktadır. Yine Izutsu'nun kaleme aldığı "*Kur'ân'da Allah ve İnsan*"¹¹ adlı eserde de Allah isminin bahsedilen yönleri üzerinde durulmamıştır.

Araştırma, tamamlayıcı ve betimleyici tarzda niteliksel bir yöntem benimsenerek yapıldı. Çalışmanın tamamında literatür incelemesi ve karşılaştırması sonucunda derlenen bilgiler farklı bileşenlerle yorumlandı. Allah isminin kökenine dair meseleler lügatlerden, esmau'l-hüsna kitaplarından araştırıldı. Tartışmaların seyrini ve boyutunu görebilmek için farklı dönemlere ait tefsir ve kelâm kitapları tercih edildi. Müfessirler, kelâmcılar ve sûfîyyenin konu hakkındaki görüşleri açıklanmaya çalışıldı. Sûfîyyenin isim meselesine yaklaşımlarıyla ilgili özel bir başlık açıldı. Aynı zamanda tartışmaların ne boyutta olduğu, gerekli olup olmadığına dair görüşlere de yer verildi.

---

⁶ Abbas Mahmud el-Akkad, *Allah, Kitâbu fî neş'eti'l-'akîdeti'l-ilâhiyye*, 9. Bs (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y.).

⁷ Cemil Sena, *Allah Fikribin Tekâmülü* (Semih Lûtfi Matbaası, t.y.).

⁸ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, trc. Oktay Özel v.dğr., 7. Bs (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019).

⁹ Abdullah Kartal, *İlahî İsimler Teorisi* (İstanbul: Hayykitap, 2009).

¹⁰ Orkhan Musakhanov, *Afîfüddin Tilimsânî'nin İlahî İsimler Nazariyesi*, 1. Bs (İstanbul, 2018).

¹¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (Ankara: Kevser Yayınları, t.y.).

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUyla İLGİLİ KAVRAMLAR VE TESPİTLER

I. İSİM KAVRAMI

Allah lafzının isim olması, isim-müsemma meselesi gibi bir tartışmanın varlığı, bir dil bilgisi terimi olan isim kavramından söz etmeyi gerekli hâle getirmiştir. Konuya açıklık getirmesi ve tartışmaya neden olan taraflarıyla isim kavramı ele alınacaktır. Yine isim kavramından söz edilmesinin nedenlerinden biri de isim kelimesinin türediği düşünülen köklerin anlamlarının Allah lafzına bakışta yönlendirici bir etkisinin olduğu kanaatidir.¹² Allah isminin halihazırdaki durumu Arapça kurallarına göre işlediği için isim kavramı da bu dil açısından değerlendirilecektir.

Nahivcilere göre isim, üç zamandan birini ifade etmeksizin müstakil bir mana için konulmuş lafızdır.¹³ Bir başka tanıma göre isim, zaman ifade etmeksizin müsemma'ya delâlet etmesi için konulmuş lafızdır.¹⁴ Gazâlî'ye ait ikinci tanımın bir önceki tanımdan farkı ismin bir mana için değil de bir varlık için konulmuş olmasıdır. Birinci tanım zihindekilere işaret ederken Gazâlî dış gerçeklik eşleşmesine vurgu yapmaktadır. Sonuçta iki tanım da aynı kapıya çıkıyor görünse de Gazâlî'nin tarifi ismin ilk konuluşuna (vaz') vurgu yapar.

İsim kelimesinin kökeni, Kûfeli ve Basralı dilcilere göre farklılık göstermektedir. Basra ekolüne göre isim, yücelik/üstünlük anlamındaki "sümûv" (سما يسمو سمو) mastarından türemiştir. Basra ekolünden nahivci Halil bin Ahmed'e göre (ö. 175/791) kelimenin başındaki hemze sonradan eklenmiş,

---

¹² Reşâ Muhammed Ğannûm, *el-Hilâfu'l-lafziyyu fi mesâili'l-kelemiyye*, 1. Bs (Dârun'nevâdiri'l-Lübniyye, 2014), 251.

¹³ Muhammed bin Eşref Şemsuddîn es-Semerkandî, *el-Me'ârif fi şerhi's-sahâif*, ed. Abdullah Muhammed abdullah İsmail-Nazîr Muhammed en-Nazîr 'İyâd (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2017), 2: 1286.

¹⁴ Ebu Hamid Gazâlî, *el-Maksadu'l-esnâ şerh-i esmaillahi'l-hüsnâ* (Halep: Daru'l-Hafız Lilkitab, 2002), 11.

sonundaki vav düşürülmüş ve kelime isim (اسم) hâlini almıştır.¹⁵ Sema/gökyüzü de bu mastardandır. İsim kelimesi bu kökten türetildiğinde müsemâyı (isimlendirilen varlığı) tanıtır onu diğer varlıklardan ayırıp öne çıkarır.¹⁶

Kûfeli dil âlimlerine göre isim kelimesinin aslı “vesm” olup mastarı “simeṭün”dür (وسم يسم سمة / وسما). Devenin kulağı kesilerek veya başka bir şekilde dağlanması sonucu oluşan “alâmeti” anlamına gelir.¹⁷ “Vesm” den türeyip alâmet anlamında olduğunda isim, müsemâyâya alâmet, işaret olur. Bu yaklaşıma göre isimler varlığa işaret yoluyla delâlet ederler¹⁸ ve bu durumda isim, müsemâdan gayri olmayı gerektirir.¹⁹

İsim, ister uluv (yücelik) anlamındaki kökten türemiş olsun isterse alamet anlamındaki kökten türemiş olsun her iki anlamı da ifade etmeye uygundur. Mecazen de olsa bir dil bilgisi terimi olarak diğer kelime türlerinden üstünlüğü vardır. Bununla beraber alamet olma özelliğini de kaybetmez. İsmi türediği kökler üzerindeki tartışmalar ve tarafların birbirlerine getirdikleri itirazlar hakkında geniş bilgi için Şemseddin Semerkandî'nin (ö. 702/1303) “el-Me'ârif fî şerhi's-sahâif” adlı esrine bakılabilir.²⁰

İsimler karşılacakları varlıkların durumuna göre ism-i ‘ayn ve ism-i mana olmak üzere ikiye ayrılır. Zeyd, Amr gibi zatı ile kaim olan bir manaya delâlet eden isimler ism-i ‘ayndır. Mana isimleri ise ilim gibi vücudî, cehalet gibi ademî olan yani varlıkları başka şeylerle kaim olan bizatihi var olamayan mefhumları karşılayan isimlerdir.²¹ Bu açıklamalara göre ilim, Allah'ın zatıyla kaim bir manadır. İlim mastarından türemiş olan Alîm ismi bu manaya ait manevî bir isimdir. Allah lafzının bu tasnife göre ism-i ‘ayn olabilir. Mana ismi olabilmesi

---

¹⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn* (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1988), 7:318.

¹⁶ Ebu Hilâl Askerî, *el-Furuku'l-luğaviyye* (Kahire: Daru'l-ilim ve's-sikafe, t.y.), 29.

¹⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 1988, 7:321.

¹⁸ Ebu İshak İbrahim bin İsmail Zâhid es-Saffâr el-Buhârî - Ancelika Brodersen, *Telhisu'l-edille li kavâ'idî't-tevhîd*, 1. Bs (Beyrut: Müessesetu'r-Reyyan, 2011), 1: 346.

¹⁹ el-Muktereh Takuyiddin, *Şerhu'l-İrşad* (Kahire: Cami'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usulî'd-din, 1989), 238.

²⁰ Şemsuddîn es-Semerkandî, *el-Me'ârif fî şerhi's-sahâif*, 2: 1286-1289.

²¹ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü Kitabı't-Ta'rifât*, trc. Arif Erkan, 1. Bs (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 21.

için türemiş olduğu ve türediği kelimenin anlamını taşıyor olması gerekir. Oysa bu tartışmalı bir konudur.

İsim, mütemekkin, müzmer ve mübhem isim olmak üzere de tasnif edilmiştir.²² Mütemekkin isimler, zamir ve mevsüller dışında kalan mu'reb isimlerdir²³. Müzmer; ben, sen, o gibi zamirlerdir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Kur'ân'da Allah için kullanılan zamirleri yazdıktan sonra, birtakım sırlara dikkat edilerek zikredildiğinde “هو” zikrinin en şerefli zikir olduğunu söyler. Bu zamir isimle (hüve) yapılan zikrin on bir faydasından da bahseder.²⁴ Bu söyledikleriyle Râzî Allah için kullanılan zamirleri isim kategorisine sokar. Mübhem isimler ise men, mâ gibi ism-i mevsûllerdir. Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) ism-i mevsûlleri, Kur'ân'da Allah için kullanıldığı yerlerde, Allah'ın isimleri olarak kabul eder.²⁵ İsm-i mevsûl lafızların medlûlünün Allah olması, teşahhus ifade etmeyen aklî karineler yoluyla²⁶ çünkü manaları Allah'ta tahakkuk etmez. Yani bağımsız olarak söylendiklerinde Allah akla gelmez. İşaret zamirlerinde ise cisim karinesi şartı aranır. Bu bakımdan, mübhem lafızlar ve işaret lafızların manaya binefsihi delâlet etmemeleri ve karineye ihtiyaç duymaları nedeniyle vaz'larındaki kuşkudan dolayı²⁷ isim olmalarına temkinli yaklaşmak gerekir.

İsim, mertebe itibariyle diğer lafızlardan üstündür.²⁸ Müfred lafız olması, iki isim terkiibinin bir cümle oluşturabilmesi ve anlam ifade edebilmesi, mahiyete delâlet etmesi açısından isimler fiillerden üstün görülmüştür.²⁹ Ayette de Hz. Adem'e isimlerin öğretilmesi bu görüşü destekler mahiyettedir. Nitekim Râzî, vazı' (konuluş) açısından da isimlerin önce olduğunu söylerken³⁰ Elmalılı biraz daha özelleştirerek özel isimlerin kısmen cins isimlerden önce konulduğunu

---

²² Ebu Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 1. Bs (İstanbul: Matb'atu'd-Devle, 1928), 116.

²³ Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rîfât*, 21.

²⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 1. Bs (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 1: 209.

²⁵ el-Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 116.

²⁶ Abdullah Yıldırım, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler; Vaz' İlmi*, ed. İsmail Güler, 1. Bs (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 451.

²⁷ Yıldırım, *Vaz' İlmi*, 538.

²⁸ Muhammed bin Muhammed bin Kutbiddin Râzî, *Tahrîru'l-kava'idi'l-mantikıyye fî Şerhi'r-risaleti's-şemsiyye*, 4. Bs (İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2017), 77.

²⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 1: 154.

³⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 1: 154.

söyler.³¹ Çünkü isimler mahiyetleri karşılar, mahiyet ise fiilden öncedir. Fiiller hareket bildirirler ve hareketin tek başına bir varlığı yoktur. Burada “bütün isimler, mahiyet ismidir” gibi bir genellemeden kaçınmak gerekir. Mahiyet isimlerinden türeyen isimler de vardır. Bunlar arasında bir derecelendirme yapılırsa mahiyet isimleri daha üstündür. Müştak isim de kendisinden türediği isimden mertebe itibariyle düşüktür. Allah ismi müştak isim olarak kabul edildiğinde tesbih edilen yüce isim mertebesinden düşebilir. Çünkü türediği kök, öncelik itibariyle kendinden üstün olacaktır. Bu noktada Râzî, Allah ismine kök bulma bağlamında, dilcilerin her lafzı bir lafızdan türetme alışkanlıklarının aşırı gayretten kaynaklanan boş bir çaba olarak değerlendirir.³²

Alem (özel) isimler, zat veya manalara isim olurlar. Zata özel isim konulabilmesi için müsemmâ (isimlendirilen varlık), ismi koyan tarafından bilinmelidir.³³ İnsanlar bu durumda Allah’a zafî bir isim veremeyip mana isimleri verebilirler. Çünkü eserlerine bakılarak çıkarımlarda bulunulabilir. Ancak Allah ismi böyle bir çıkarıma müsait değildir. Bu nedenle Allah’ın isimleri tasnif edilirken genelde Allah ismi, zat ismi olarak sayılır.

Allah ismi, zat-ı vacibu’l-vücudun has ismidir. İsm-i zat, ism-i alemdir.³⁴ Bir şeyin varlığını ispattan önce ona isim verilirse ismi has olur. İspattan sonra isim verilirse ismi alem olur. Kör bir adam için görmediği bir şeyin ismi, ism-i has görülen bir şeyin ismi ise ism-i alem olur.³⁵ Çünkü ismi alemler aslında işaret isimlerinin yerine geçerler. Bir kör için ise işaret söz konusu değildir. Bu açıdan bakıldığında Allah Teâlâ duyuların ötesinde olduğu için Allah ismi bir ism-i has olur. Bu durumda beşer, Allah’ı görmediğinden dolayı Allah için alem isim koyamaz.

---

³¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Zehraveyn, t.y.), 1: 48.

³² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 1: 57.

³³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 1: 57.

³⁴ Yazır, *Hak Dini*, 1: 39.

³⁵ Yazır, *Hak Dini*, 1: 42.

II. ZAT VE SIFAT KAVRAMLARI

Sahip anlamına gelen zât (ذات) kelimesi, nakıs bir isim olan zû (ذو) kelimesinin müfred, müennes şeklidir.³⁶ Zât, bir şeyi başka şeyden ayıran şeydir ve bir şeyin zatı, kendisidir.³⁷ Ansiklopedik çalışmalarıyla ünlü Hindistanlı âlim Tehanevî (ö. 1158/1745'ten sonra) zât kelimesini mahiyet, nefis, hakikat kelimeleriyle müteradif olarak zikreder. Zât, bütün isim ve sıfatların kendisine isnat edildiği hakikattir. İsim ve sıfatlar zat olmadan var olamazlar.³⁸ Zât da isim ve sıfatları olmadan bilinemez.³⁹ Tehanevî'nin Anka'yı sırf ismi var diye zat olarak zikretmesi⁴⁰ isabetli gözükmemektedir. Anka, zihnî bir mahiyettir. Her mahiyetin zihin dışında bir hakikati, zâtı olacak diye kesin bir hüküm yoktur. Bazı mahiyetlerin, zihin dışı gerçeklikleri bulunmamaktadır.⁴¹ Böyle bir kabul ancak Mu'tezile'nin; sübûtu, vücuttan ayırması yaklaşımı kabul edildiğinde mümkün olabilir. Bu takdirde Allah'ın şerikinin zâtının varlığından söz etme imkânı doğar oysa bu imkânsızdır.

Zât kelimesi, müennes (dişil) bir kelime olduğu için Allah için kullanılıp kullanılmayacağı dair geçmişte tartışmalar olmasına rağmen ıstilahî bir boyut kazanmasından dolayı kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.⁴²

Kelâm ilminde zât, ilahî sıfatların kendisiyle kaim olduğu Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ'nın zâtı için vücûd-mahiyet; zihnî ve haricîlik söz konusu olamaz. Bu bağlamda Ferit Kam, isimlerin tevkîfî olmasına rağmen Allah için vücud kavramını akılları ve zihinleri vehim ve şekillerden korumak için kullandıklarını söyler.⁴³ Vücûd, salt var olma açısından kullanılmaktadır. Mürekkeb, başka başka şeylerden oluşmuş bir zât da değildir.⁴⁴ Allah'ın zâtı, hakikati, vücudu, zatına

³⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, "Kitâbü'l-'ayn", ذو (Beyrut: Müessestu'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1988), 8: 207.

³⁷ Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, 108.

³⁸ Muhammed Ali Tehânevî, "Keşşâfu ıstilahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm", الذات, ed. Refik el-'Acem (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 1: 816.

³⁹ Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-keâm*, ed. M. Sait Özervarlı, 2. Bs (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 93.

⁴⁰ Tehânevî, "Keşşâfu ıstilahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm", 1996, 1: 816.

⁴¹ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, "Kelâm Terimleri Sözlüğü", *Hakikat* (Ankara: İSAM, 2009), 108.

⁴² Semih Duğaym, *Mevsûatu mustalehâti'l-ilmi'l-keâm'l-İslâmiyye*, 1. Bs (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1997), 1: 597.

⁴³ Ferit Kam, *Vahdet-i Vücud*, 1. Bs (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 96.

⁴⁴ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, "Kelâm Terimleri Sözlüğü", *Zât* (Ankara: İSAM, 2009), 352.

mahsustur. Zâta mahsus bu hakikat akıl ile anlaşılıp idrak edilebilir mi? Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), “Muvazzah”ta bu konuda âlimler ve felsefeciler arasında ihtilafların olduğunu söyler. Cüveynî (ö. 478/1085), Gazâlî; felsefeciler ve tasavvuf ehlinin çoğunluğunun mümkün olmadığı görüşünde olduklarını zikreder. Mütekellimîn, ilham ve keşif yoluyla bazı özel kişilere Allah’ın hakikatinin ahirette idrak ettirebileceği görüşünü savunanların olduğunu bildirir. Nihayetinde akıl ve hislerle Allah’ın hakikatinin idrak edilemeyeceği kanaatini dile getirir.⁴⁵

Sıfat, bir şeyi süslemek anlamındaki “وصف” fiilinin mastarıdır. Bir şey için lazım olan emare, anlamındadır.⁴⁶ Zat, bu emare ile bilinir.⁴⁷ Sıfatlar, Allah’ın zâtına nispet edilen manalardır. Kur’ân’da “sıfat” kelimesinin kendisinin Allah’a izafesi yoktur ama isim kelimesi izafe edilir.⁴⁸ İbni Hazm (ö. 456/1064), sıfat lafzının Allah için kullanılmasına şiddetle karşı çıkar. Ona göre bu lafzın kullanımına dair ne nas ne icmâ ne de seleften bir haber gelmiştir. Rezillikle tavsif ederek ilk kullananların Mu’tezile olduğunu söyler.⁴⁹ İbni Hazm’a göre “sıfatullah” diye bir ifade kullanılamaz. Sıfat kelimesinin kendisinin Allah için kullanılmamış olduğu iddiası doğru olsa bile naslarda sıfat anlamlı birçok kelimenin Allah için kullanıldığı kesindir. Bilfiil gerçekleşen bir şeyin hilafına görüş beyan etmek tutarlı bir açıklamayı gerektirir.

Zemahşerî, isimleri tasnif ederken sıfat isimler ve sıfat olmayanlar diye de tasnif eder.⁵⁰ Sıfatlar da esasen ismin bir alt türü olup nitelik ifade ederler. Her sıfat isimken her isim sıfat değildir. İsimler genel itibariyle sıfatlar gibi nitelik veya nicelik ifade etmezler. İrab yönünden sıfatlar isme tabidir.⁵¹

Çok yaygın olmasa da sıfat kavramı yerine na’t kavramı da kullanılmaktadır. Sıfat, na’ta göre daha umumdur. Sıfat, varlıktaki değişen ya da

---

⁴⁵ Bilmen Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm* (Fatih Enes Çeçen Kitabevi, 2000), 142.

⁴⁶ Ebu’l-Hüseyn Ahmed bin Fâris, *Mu’cemu mekâyisu’l-luğa*, ed. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Daru’l-fikr, 1979), 6: 115.

⁴⁷ Cürcânî, *Kitabu’t-Ta’rifât*, 138.

⁴⁸ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: İSAM, 2009), 280.

⁴⁹ Ali İbni Ahmed İbni Hazm, *El-Fasl*, trc. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2: 40.

⁵⁰ Mahmud ibn ‘Ömer Zemahşerî, *Şerhu’l-mufasssal liz-Zemahşerî*, ed. Ya’iş İbni Ali İbni Ya’iş - İmîl Yâkub, 1. Bs (Beyrut: Dar’ul-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 1: 91.

⁵¹ Askerî, *el-Furuku’l-luğaviyye*, 30.

değişmeyen her nitelik ve nicelik için kullanılır. Hem zem hem övgü için kullanılabilir, na't sadece övgü için kullanılır.⁵² Hz. Peygamber için yazılan şiirlere naat denmesi sadece övgü içermesinin yanında beşeriliğine vurgu ve tevhid anlayışının sanata yansımaları olarak da değerlendirilebilir. Na't varlıktaki değişen nitelikler için kullanılır. Aralarında bir farkın olmadığını söyleyenler olduğu gibi anlam yakınlığından dolayı birbirlerinin yerine de kullanılırlar. Basralı dilciler sıfat kelimesini kullanırken Kûfeliler na't kelimesini tercih ederler.⁵³ Sıfat ve na'tın arasında bir farkın olduğu kabul edildiğinde Yüce Allah'a, fiili sıfatlar na't olarak nispet edilebilir. Değişiklik taalluk itibariyledir. Zatî sıfatları, na't olarak nitelenemez çünkü değişiklik kabul etmezler. Fiilî sıfatları ise Allah dilerse yapar dilemezse yapmaz.⁵⁴ Aslında şöyle bir ayırım da yapılabilir: Nitelenen yani Allah esas alındığında niteleme "sıfat" olur, niteleyen temel alındığında ise niteleme na't olur. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarında bir değişiklik olmaz ama niteleyenin tasavvuru değişken olduğu için değişimler söz konusu olabilir.⁵⁵ Na't, bir varlığın yaratılış itibariyle tabiatının ve seciyesinin taşıdığı renk, uzunluk, güzellik-çirkinlik gibi özellikleridir. Vasıf ise onun fiillerinin ona nispetidir. Yazı yazana kâtip, ticaret yapana tacir denmesi gibi.⁵⁶ Bu açıdan bakıldığında ve Allah'ın zatının bilinemiyor olmasından dolayı Allah için na't kavramından ziyade sıfat kavramının daha münasip olduğu görülür.

Sıfat-vasıf meselesi de konuyla yakın ilişkisi olması sebebiyle burada üzerinde durulması gereken bir meseledir. İkisi de "vasafe" kökünden türemiştir. Aralarında umum-husus (genellik-özellik) farkı vardır.⁵⁷ Vasıf umumdur, sıfat hususidir. Cürcanî (ö. 816/1413), kelâmcılara göre sıfat ve vasfın farklı olduğunu kaydeder. Onlara göre vasıf, vassafdenle kaim; sıfat ise mevsûf ile kaimdir.⁵⁸ Buna göre, bir adama âlim denildiğinde iki durum ortaya çıkar. Birincisi adamda ilim vardır, bu onun "sıfatıdır"; ikincisi dışarıdan birisinin adamdaki ilmi anlayıp

---

⁵² Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, ed. Refik el-'Acem (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1996), 2: 1711.

⁵³ Askerî, *el-Furuku'l-luğaviyye*, 30.

⁵⁴ Musakhanov, *Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi*, 222.

⁵⁵ Musakhanov, *Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi*, 223.

⁵⁶ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *İştikâku esmâillah*, 2. Bs (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1986), 257-258.

⁵⁷ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1996, 2: 1711.

⁵⁸ Cürcanî, *Kitabu't-Ta'rîfât*, 245.

adama âlim demesidir ki bu da adamın “vasfı”dır. Dışardan yapılan betimlemeler vasıf olurken varlıkta yerleşik olarak bulunan nitelikler sıfat olur. Sıfat, hususi bir varlığa tahsis edilmesinden dolayı vasıftan daha özel olur. Bu anlatılanlara göre sıralama genelden özele doğru şöyle olur: isim-vasıf-sıfat-na't. Kelam geleneğinde ise yaygın olarak isim ve sıfat kavramları kullanılır.

Allah için kullanılan isimlerin kalıpları ne olursa olsun -ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe veya mastar- medlulleri tek olması itibariyle alem isim sayılırlar. Müstakil olarak var olamayıp Allah'a izafe edilen birtakım manalar olmaları ve vasıf ifade etmeleri itibariyle de sıfat sayılırlar. Allah için kullanılan sıfat formundaki kelimeler kalıpları ne olursa olsun anlam bakımından sıfat-ı müşebbehe kabul edilirler. Yani her zaman o isim veya sıfatın ifade ettiği en mübalağalı anlam düşünülmelidir.

Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlâhiyye'sinde* İmam Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) isimlere sıfat dediğini zikreder.⁵⁹ Allah'ın isimlerinin aynı zamanda onun sıfatları olduğuna dair genel bir kabul de söz konusudur.⁶⁰ Allah lafzının isim mi sıfat mı olduğu meselesine gelince Zemahşerî (ö. 538/1144), Allah lafzının isim olduğunu sıfat olamayacağını söyler. Çünkü bu lafız herhangi bir ismin vasfı olamazken kendisi vasıflanabilmektedir. İlahî isimlerin tamamı bu isme sıfat olarak kullanılabilir.⁶¹ Bu açıdan bakıldığında Allah lafzı, isim denebilecek tek lafızdır. Allah'ın her şeyden arî zatına, Allah lafzı sıfat mıdır yoksa isim midir şeklinde bir soru sorulduğunda cevap, lafzın türeme meselesine göre değişebilir. İbadet edilen zat anlamındaki ilah kelimesinden türediği düşünülürse bu takdirde Allah lafzı zatın sıfatı olabilir. Yani “ilah zat” gibi bir yaklaşım söz konusu olabilir. Lafız, türememiş ve müsemâyâyla aynı kabul edildiği takdirde böyle bir şey söz konusu olamaz.

---

⁵⁹ Muhammed b. Eşref Şemsuddîn es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlâhiyye*, trc. Ramazan Biçer (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017), 219.

⁶⁰ Metin Yurdağür, *Allah'ın Sıfatları* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 141.

⁶¹ Mahmud ibn 'Ömer Zemahşerî, *El-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, ed. Murat Sülün, trc. Muhammed Coşkun, 1. baskı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1: 74.

III. İSLAMİYET ÖNCESİNDE ALLAH İSMİ

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin ve ilk muhataplarının Arap olması hasebiyle bilinen veya bilinmeyen birçok hikmete istinaden Arapça olarak indirilmiştir. Dolayısıyla onların zihin dünyalarıyla örtüşecek veya onlara ters düşmeyecek bir anlam ve kavram dünyasını içermesi son derece doğaldır. Tanrı tasavvurunun olmadığı bir topluma tanrıdan söz etmek oldukça güçtür. Arap toplumu tanrının varlığını biliyor ve ona inanıyorlardı. Bu nedenle tebliğ, Cahiliye Araplarına bir tanrının varlığının ispatından daha çok, tanrı tasavvurlarının tashihi şeklinde gerçekleşmiştir.

Kur'an-ı Kerim'e göre Yahudilik ve Hristiyanlıktan daha eski⁶² olan bunların tevhit inancını bozmalarına rağmen tevhit inancını koruyan Haniflerden Kus b. Sâide b. Amr el-ÿyâdî (ö. 600)'nin meşhur hutbesinde Allah lafzı geçer.⁶³

Cahiliye Dönemi'nden intikal eden birçok şiirde ve duada⁶⁴ Allah isminin geçtiği görülür. Hem de her şeyi yaratan ve tanrı diye kabul ettikleri bütün tanrıların üstünde bir tanrının ismi olarak anılır.⁶⁵ Fakat İslam öncesi Cahiliye toplumunda Allah ismi üst konumdaki yaratıcı ilah dışında hiçbir ilaha isim olarak verilmemiştir. İslam öncesi şairlerinden İmru'l-Kays (ö. 540) birçok beytinde Allah lafzını zikreder. Onlardan biri:

يَا لَهْفَ هِنْدٍ إِذْ خَطِنَ كَاهِلًا   تَاللَّهِ لَا يَذْهَبُ شَيْخِي بِاطِلَاءٍ⁶⁶

فَقَالَتْ: يَمِينُ لِّلَّهِ مَا لَكَ حِيلَةٌ وَ مَا إِن أَرَى عَنْكَ الْغَوَايَةَ تَنْجَلِي⁶⁷

“Allah'a yemin olsun ki senden kurtuluş yok! Ve senin bu azgınlığının geçeceğini de hiç sanmam.”

İslam öncesi şairlerinden Tarafe b. el-Abd'in (ö. 564?) bir beyti.

⁶² el-Âl-i İmrân 3/65

⁶³ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997).

⁶⁴ Fuat Günel, “Allahümme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989).

⁶⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l Arab kable'l-İslam*, 2. Bs (Bağdat: Cami'atü Bağdat, 1993), 6: 105-118.

⁶⁶ Hasan es-Sindubî - Usame Salahuddin Müneymine, *Şerhu Divâni İmrü'l-kays*, 1. Bs (Beirut: Dâru İhya-i'l-'Ulûm, 1990), 197.

⁶⁷ Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed b. el-Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Muallakâti's-Seba'*

(Daru'l-'Alemye, 1993), 22.

خَلِيلِي لَا وَاللَّهِ مَا الْقَلْبُ سَالِمٌ وَإِنْ ظَهَرَتْ مِنِّي شَمَائِلٌ صَاحٍ⁶⁸

“Dostum! Şayet bütün noksanlıklardan uzak özellikler bende zuhur etse de hayır vallahi kalbim huzurlu değildir.”

Evs b. Hacer (ö. 620)

و باللات و العزى و من دان دينها وباللہ إن لله منهن أكبر⁶⁹

“Lât’a, Uzzâ’ya ve onların dinine itaat edenlere yemin ederim ve Allah’a da yemin ederim ki Allah onların hepsinden daha yücedir.”

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

“Şayet sen onlara yeri ve göğü yaratanın kim olduğunu sorsan muhakkak ki Allah derler.”⁷⁰

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ

"Şayet o inkârcılara, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?" (el-Ankebût 29/61)

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

"Yine onlara, "Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?" diye sorsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar."" (el-Ankebût 63)

هُوَ الَّذِي يُسِيرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرِينِ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَ وَقَسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

"Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: "Mûcizeler ancak Allah'a aittir." Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?" (el-En'âm 6/109)

⁶⁸ Lütfi Sakal, ed., *Divânü Tarafe b. el-Abd şerhu'l-a'lemi eş-Şentemiri*, 2. Bs (Beirut: Müessesetü'l-Arabiyye, 2000), 148.

⁶⁹ İbn'ül-Kelbi, *Putlar Kitabı, Kitâbu'l-Esnâm*, ed. Ahmet Zeki Paşa, trc. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 12.

⁷⁰ ez-Zümer 39/38

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

"Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm 6/136) ayet-i kerimeleri Cahiliye dönemi Arapları arasında Allah isminin bilindiğini gösterir. Fiilî olarak ona yemin etmek, mallarından pay ayırmak suretiyle de sosyal hayatlarının bir parçası olduğunu gösterirler. İsmi Cahiliye döneminde ve İslam döneminde müşterek bir isim olduğu aşikârdır.

Hüseyin el-Cisrî (ö. 1327/1909): "Allah ismi her ne kadar Hz. Muhammed aleyhisselâmdan önce de kullanıyor idiyse de Müslümanların kullanması bu tevarüsten kaynaklanmaz." der. "Müslümanlar, din böyle isimlendirdiği için Kur'ân ve hadiste geçtiği için bu ismi Allah'ın ismi kabul ederler." der.⁷¹ Hüseyin Cisrî; İslam öncesinde de var olan fakat İslam sonrasında şer'î vaz' yoluyla yeni anlam kazanan salat, zekât kelimelerinde olduğu gibi Allah lafzının da yeniden vaz' edildiğine vurgu yapar.

Bugün de ismin kendi dinlerinden İslam'a geçtiği iddiasını söyleyenler var.⁷² Bölgede yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar da kendi tanrıları için Arap dilindeki "Allah" ismini kullanıyorlardı.⁷³ İsmi Hz. İsmail'den beri kullanılageldiği söylenmektedir.

IV. KUR'AN-I KERİM'DE İSİM MESELESİ VE ALLAH İSMİ

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yüzden fazla ismi geçmektedir. Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'ye (ö. 236/851) göre bu sayı 313, İbnu'l-Vezîr'e (ö. 840/1436) göre 155, Ebû Bekir İbnü'l Arabî'ye (ö.543/1148) göre 165'tir. Başka araştırmacılara

⁷¹ Hüseyin el-Cisr Efendi, *Risâle-i Hamîdiyye* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1980), 202.

⁷² "أصل لفظة الله - 16 حوار الحق مع القمص زكريا بطرس", erişim: 07 Eylül 2020,

<https://www.youtube.com/watch?v=Lc5WTcKYBmc>.

⁷³ Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 90.

göre sayı değişiklik arz etmektedir.⁷⁴ Sayıların muhtelif olması isim kabul ölçütlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Allah Teâlâ'nın isimlerinin öncelikli kaynağı Kur'ânı-ı Kerîm'dir. Kur'ânı-ı kerîm'den isimlerin neler olduğu öğrenildiği gibi isimlendirmeye dair ölçülere de ulaşılabilir.

Allah lafzı Kur'an'da 2697 kez geçer. Muzaf (tamlayan) konumunda hiç gelmezken bazen muzafun ileyh (tamlanan) olarak kullanılır. Sıfat olarak hiç kullanılmazken sürekli mevsuf (vasıflanan) olarak kullanılmıştır. Haber (yüklem) konumunda değil devamlı mübteda (özne) konumunda gelir. Allah ismi sürekli olarak "kâne" nakıs fiilinin ismi olarak gelirken diğer isimlerin tamamı haberi olarak gelir.⁷⁵ Dikkat çekici nokta, Allah isminin her şeyin kendisine izafe edildiği fakat kendisinin hiçbir şeye izafe edilmediği üst bir yerde konumlanmasıdır. İsim, ilk kez nüzul sırası bakımından beşinci sûre olan Fatiha sûresinde zikredilir.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de "isim" kelimesi tekil olarak yirmi yedi kez geçer. On iki yerde Allah ismine izafe edilir. Dokuz yerde Rab ismine izafe edilir. Beş yerde Allah için kullanılan "hu" zamirine izafe edilerek kullanılır. İsim kelimesinin çoğul şekli olan "esmâ" ise on iki yerde geçer. Dört yerde الاسماء الحسنی (el-esmâu'l-hüsnâ) şeklinde zikredilir. Bir yerde اسمائه (onun-Allah'ın isimleri) şeklinde geçer. Altı yerde de fiil olarak kullanılır.⁷⁷

Hız. Âdem'e İsimlerin Öğretilmesi

Kur'an-ı Kerimde, isimlerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri de isimlerin Hz. Adem'e öğretilmesi meselesi ve bu isimlere Allah'ın isimlerinin dahil olup olmadığı meselesidir. Çünkü bu konu dillerin nasıl var olduğuyla ilgili olduğu kadar aynı zamanda Allah'ın isimlerinin tevkîfî olması meselesiyle bağlantılıdır. İlgili ayet şöyledir:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

⁷⁴ Mehmet Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2015), 21.

⁷⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, 29.

⁷⁶ Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007), 100.

⁷⁷ Muhammed Fuad Abdulkâfi, *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kâhire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1364), 361-362.

“Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”⁷⁸ Ayette anlatılan olayın nerede ve ne şekilde geçtiği hususunda kesin bir şey söylemek için yeterli bilgi mevcut değildir. Yeryüzünde mi, cennette mi, ruhlar âleminde mi, meleklerin meskûn oldukları bir yerde mi, bilinmez. Ayette, “Şunları” şeklinde işaret zamirinin kullanılması ve “haber verin” ifadesi uzaklık düşüncesini uyandırır. Ayette isim kelimesinin “ba” cer harfiyle kullanılması, gösterilen şeylerin sadece isimlerinin haber verilmesiyle sınırlı olmadığını, onların mahiyetleri ve ne işe yaradıkları hakkında da bilgi verildiğini düşündürebilir. Sıdk kelimesi ise söz ile vaka uyumunda kullanılır.⁷⁹ Yani meleklerin söyleyecekleri şeyler gösterilen şeylere mutabık olursa sözlerinde sadık olacaklardır. Bu ikincil bir yorumdur çünkü ayetteki sadakat meleklerin Hz. Adem’in halife olamayacağı itirazı karşısında meleklerden istenen şeydir. Burada zorunlu olarak isim ve isimlendirilen varlıkların birbirlerinden ayrılığı ortaya çıkar. Bir olsaydılar meleklerin imtihanının bir anlamı olmayacaktı. Birlikten dolayı, zarurî olarak, gösterilen varlıkların isimlerine dair bilgi gerçekleşmiş olacaktı. Yani isimle isimlendirilen varlık arasındaki ilişki zorunlu ve zarurî olsaydı kim bakarsa baksın bu ilişkiyi istemese de fark edecekti ve varlığa ait isim bilgisi zihinde hemen belirecekti. Bu durumda imtihanın da bir anlamı kalmayacaktı.

Akla gelen sorulardan birisi de konuşmaların nasıl gerçekleştiğidir. Allah Teâlâ, melekler ve Hz. Adem’in bir arada olduğu, bir birbirlerini gördükleri bir meclis olmadığı söylenebilir. Çünkü rü’yetin nasıl nerede gerçekleşeceği konusu malumdur. Hz. Musa’nın talebi ve sonucu ortadadır. Miraç’ta Hz. Peygamberin rü’yeti çoğunluğun görüşüne göre gerçekleşmemiştir.⁸⁰ Mu’tezile, rü’yetin ahirette bile gerçekleşmeyeceği görüşündedir. Anlaşılan şu ki Allah Teâlâ, bu meclisin rü’yet sahasının dışındadır. Peki o zaman konuşmalar nasıl gerçekleşti? Burada iki problem ortaya çıkmaktadır: Birincisi, Allah Teâlâ’nın kelâmını oradakilere nasıl ulaştırdığı problemi; ikincisi, Hz. Âdem’in, nasıl anladığı veya

---

⁷⁸ Hayrettin Karaman v.dğr., trc., *Kur’an-ı Kerim Açıklımalı Meali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), v. el-Bakara 2/31.

⁷⁹ Sa’deddin et-Teftâzânî, *Hâşiyetü'l-Kestellî, Hâşiyetü'l-Hayâlî 'ala Şerhu'l-'akâid* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y.), 19.

⁸⁰ Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirac*, 1. Bs (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 152.

nasıl konuştuğu problemidir. Çünkü anlatılan olayda Hz. Adem'e hitap edilir ve Hz. Âdem'in kendisine sorulan isimleri haber vermesi söz konusudur.

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

“Ey Âdem, bunlara (meleklerle) onları (eşyayı) isimleriyle haber ver (anlat) dedi. Âdem onlara isimleriyle onları haber veriverince de buyurdu ki demedim mi size, ben semâvât ve arzın gaybını (sırlarını) bilirim, gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilirim.”⁸¹

Ayette isimlere ait bilgilerin ilahî gayb bilgisiyle ilişkilendirilmesi Hz. Âdem'e isimlerin Allah tarafından öğretilmiş olabileceği görüşünü desteklemektedir. Âdem peygamberin, bu isimleri ne zaman öğrendiği veya kendisine isimlerin ne zaman öğretildiği bilinmez ama imtihan esnasında ilahî hitabı bir şekilde anlıyordu. Hz. Havva'nın bu olayın gerçekleştiği zamanda var olup olmadığı da ikisi birlikte yeryüzünde bir zaman yaşayıp doğal yollarda dili öğrenmeleri ve imtihanın daha sonra gerçekleşmesi ihtimalinden dolayı bilinmiyor. Böyle olduğu varsayımına göre dil meselesi çözüme kavuşmuş olur. Ayette “bütün isimler” ifadesi geçer. Doğal süreçlerle bu mümkün müdür? Ayette geçen “hâulai” zamirinin akıllılar için kullanıldığını, isimlerden maksat meleklerin isimleri veya Hz. Adem'in zürriyetinin isimleridir, görüşü de zikredilir. Bu durumda henüz yaratılmamış olanların isimleri bilinmiş olur, bu da öğrenmenin tabii süreçlerle gerçekleşmediğini söyleyenlerin görüşlerini destekler.

Hz. Âdem peygamberin isimleri veya dili nasıl öğrendiğine dair ihtimaller söz konusudur. Ya Allah Teala, isimleri bir melek aracılığıyla vahyetmiştir ya melek olmadan kalbine şu lafız şu manaya denk gelir, şeklinde ilham etmiştir ya da eşya kendisine gösterildiğinde zaruri olarak öğrenme gerçekleşmiştir. Birinci yaklaşım için İmam Maturîdî (ö. 333/944), ayette geçen “alleme” fiilini ilham olarak açıklar. Allah Teala'nın imtihandan istisna tuttuğu bir melek göndererek öğretme işini gerçekleştirmiş olabileceğini, kaydeder.⁸² Kurtubî (ö. 671/1273), bu

⁸¹ el-Bakara 2/33.

⁸² Muhammed bin Muhammed Maturidi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, ed. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Daru'l-Mizan, 2005), 1: 79.

meleğin Cebrail olduğunu ve öğretme işinin kesinlikle ilhamla olduğunu söyler. İsim kelimesinin, bütün dilleri de kapsadığını⁸³ dile getirerek Hz. Adem'in dilin tamamını ilham yoluyla öğrendiğini görüşünü savunur.⁸⁴ Eş'ariler genelde bu görüştedir. Çünkü onlara göre vahiy de ilham da meleklerle gerçekleşir. Zaruri olarak gerçekleşme düşüncesine gelince arz edilen şeyler hususunda, zaruri ilim gerçekleşseydi melekler de aynı şekilde bileceklerdi. Çünkü zaruri ilim duyular tarafından kendiliğinden gerçekleşen ilimdir. Bu takdirde, melekler ile Hz. Âdem arasında isimleri bilme noktasında bir fark olmayacaktı. Müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Beyzâvî ö. 685/1286), ıstılah⁸⁵ yoluyla öğrenmenin teselsüle yol açacağından dolayı, öğretmek; Allah'ın, isimleri Hz. Adem'in kalbine ilka ve ilham⁸⁶ etmesi yoluyla gerçekleşmiştir, der. İlkanın yapıldığı yer için rû' (الروح) kelimesini seçer. Bu kelime kalp, akıl ve zihin kelimelerinin üçünü de kapsayan anlamsal boyuttadır.⁸⁷ Yusuf peygamberin rüya tabiri meselesinde "Bana rabbim öğretti"⁸⁸ diyerek vahiy veya ilham yerine, öğretmek fiilini kullanması Âdem peygamber için de böyle bir yolun mümkünlüğünü daha da evlatlar.

İlk dönem müfessirleri olarak kabul edilen Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Ebû Ubeyde (ö. 209/804), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) Abdullah b. Abbâs'ın rivayetine bağlı olarak isimlerin yaratılmışların tamamının isimleri olduğunu söylemişlerdir.⁸⁹ Taberî (ö. 310/923) ilgili ayette geçen "hâulai" zamirinin akıllılar için kullanıldığını, isimlerden maksat meleklerin isimleri ve Hz. Adem'in zürriyetinin isimlerinin olduğunu söyleyerek isimleri daraltmıştır.⁹⁰

---

⁸³ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, trc. M Beşir Eryarsoy, 1. Bs (İstanbul: Buruc Yayınları, 1997), 1:562.

⁸⁴ el-Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1:556.

⁸⁵ İstılah: Dilin insanlar tarafından doğal süreç içinde vaz' yoluyla meydana getirilmesidir. Beydavî, Hz. Adem isimleri ıstılahı ihtiyaç duymadan öğrenmiştir diyerek aynı zamanda Mutezilî Ebu Haşim'e de üstü kapalı olarak ret yapar.

⁸⁶ Kâdî Beydâvî, *Envârü't-tenzil ve esrâru't te'vil*, 1. Bs (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 1:254.

⁸⁷ Beydâvî, *Envârü't-tenzil ve esrâru't te'vil*, 253.

⁸⁸ el-Yusuf 12/37.

⁸⁹ Mehmet Akif Alpaydın, "Âdem'e (a.s) Öğretilen İsimler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2016): 123-138.

⁹⁰ Ebû Cafer et-Taberî, *Câmiü'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü'risale, 1993), 1: 166.

Hicrî 5. Yüzyılda yaşamış Mutezlî âlimlerden Kâdı Abdulcebbâr'a göre (ö. 415/1025) ilahî hitabın anlaşılması için dilin hitaptan önce olması gerekir.⁹¹ Hz. Âdem kendisine isimler öğretilmeden önce; o, melekler ve Havva arasında muvâzaa (uzlaş) yoluyla oluşmuş bir dili biliyordu. Allah Teala sonra başka bir dille cinslerin isimlerini ona öğretti. İsimlendirme işi ancak bir dil var olduğunda gerçekleşebilir. Dolayısıyla eşyaya isim koyma işinin Allah tarafından gerçekleştirildiği iddiası temelsizdir.⁹² Kâdı Abdulcebbâr, bu yaklaşımıyla dillerin tabii yolla oluştuğu görüşünü benimsemiş olur. Bu yaklaşımın açmazı, ilk konuşulan dilin nasıl yapıldığıdır. Daha önce hem Râzî hem de Beyzâvî'nin, teselsüle yol açacağından dolayı bu görüşü kabul etmedikleri dile getirilmişti.

Hicrî 5. yy.da Kuşeyrî (ö. 465/1072) yaratılmışların isimlerine ek olarak Allah'ın isimlerinin de öğretildiğini söylemiştir. h. 6. yy. da Zemahşerî isimlerden maksat bire bir varlıkların isimleridir, aynı zamanda onların dinî-dünyevî faydalarıdır. İlgili ayette, عَرَضَهُمْ ifadesindeki zamirin müzekker olarak gelmesi ise akıllıların isimlerini de dahil etmek içindir, der.⁹³ 7. yy. da Kurtubî (ö. 671/1273) isimler arasında Allah'ın isimlerinin de olduğunu söyler.⁹⁴

Burada, zorunlu olarak İslam düşünürleri tarafından ortaya koyulan dillerin nasıl var olduğu ile ilgili teorileri zikretmekte yarar vardır. Dilin kökeni neye dayanır, dili kim kurmuştur? Bu konuda dört teoriden söz edilebilir. Birincisi: İlk temsilcisi Mu'tezilî Ebu Hâşim el-Cubbaî (ö. 321/933) kabul edilen "ıstılah" ve muvâzaa (uzlaşım) teorisidir. Bu teoriye göre lafızlar insan iradesiyle vaz' edilir ve daha sonra bu lafızlar üzerinde toplumsal uzlaş (muvâzaa) sağlanır. Bu durumda dil Allah tarafından vahiy veya ilham yoluyla değil beşer tarafından gerçekleştirilmiş olur. İslam düşünürleri tarafından ortaya konan dillerin nasıl ortaya çıktığına dair ikinci görüş: İlk olarak Basra Mu'tezilesi önde gelenlerinden Ebu Ali Cübbaî (ö. 303/916) tarafından dile getirilen "30evkif" teorisidir. Bu görüşe göre dilin kökeni, vahiy ve ilhama dayalıdır. Bu görüş aynı zamanda Ehl-i sünnet'in de görüşüdür. Üçüncü yaklaşım ise Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakih Ebu

---

⁹¹ Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b Ahmed Kâdı Abdülcebbâr, *el-Muğni fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl : el-fark gayri'l-İslamiyye* (Kahire: Darü'l-Mısriyye, 1963), 5: 166.

⁹² Kâdı Abdülcebbâr, *el-Muğni fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl*, 5: 169.

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 346.

⁹⁴ el-Kurtubî, *Ahkâmu'l- Kur'an*, 1:556.

İshak İsferyâî'ye (ö. 418/1027) ait olan, ilk iki teoriyi birleştiren tavidir. Dilin, ilk iletişim için olanı tevkîfidir, daha sonra ise insanlar bu ilk örnekten dilleri geliştirmişlerdir.⁹⁵ Dördüncüsü ise Ebû Bekr el-Bâkılânî'ye nispet edilen "tavakkuf" görüşüdür.⁹⁶ Bu görüş, yukarıda zikredilen görüşlerin kanıtlanabilirlik açısından birbirlerine üstünlüklerinin olmadığını, hepsinin mümkün olduğunu söyleyerek çekimser davranan görüştür.

Miladî 12. Yüzyılda yaşamış olan Gazâlî "el-Mustasfâ" adlı eserinde "Dillerin Menşei" başlığı altında dillerin nasıl var olduğu ile ilgili daha önce söylenmiş görüşleri zikreder. Dillerin hangi yolla gerçekleştiğinin "Yakinen bilinmesi ancak aklî bir burhan, mütevatir bir haber veya kesin bir sem' yoluyla olur."⁹⁷ dedikten sonra bunların hiçbirinin olmadığını söyler ve dört ihtimalden söz eder. 1. Allah Teala, Âdem peygambere isim koymasını gerektiğini ilham etmiş ve bu ilham öğretmeye nispet edilmiştir. Bu ihtimale binaen Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Kemâlpaşazade (ö. 940/1534), İbnü'l-Hâcîb'in (ö. 646/1249) eğer dilleri meydana getirenin doğrudan Allah olduğu kabul edilirse Allah'ı isimlendirmede şeriatın iznine gerek olmadığı görüşünü nakleder.⁹⁸ İbnü'l-Hâcîb, dillerin kökeni meselesinin ilahî isimlerle bağlantısını bu şekilde kurar. 2. Daha önce yaratılmış olan cin ve meleklerin vaz' ettiği dili öğretmiştir. 3. Allah'ın isim ve sıfatları, henüz yaratılmamış olanların isimleri hariç hâlihazırdakilerin isimlerini öğretmiştir. 4. Hz. Âdem, kendisine öğretilen isimleri unutmuş, kimseye öğretmemiş sonraki diller doğal süreçte öğrenilmiştir. Gazâlî, bu görüşleri ihtimal dahilinde zikretmiş ve tartışmanın kulluktan uzak, karanlığı taşlamak ve gereksiz olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹

Müfessir Elmalılı (1878-1942) sonra gelmenin verdiği avantajla tefsirinde hemen hemen bütün görüşleri özetler mahiyette satırlar kaleme alır. Öğretme meselesinde üç ihtimalden bahseder: Birincisi, isimlerin Allah tarafından vaz'

---

⁹⁵ Yıldırım, *Vaz' İlmi*, 442.

⁹⁶ Ramazan Demir, "İslam Düşüncesinde Dilin Kaynağı Meselesi", *Sabah Ülkesi*, 61 (2019): 51-53.

⁹⁷ Gazzâlî, *Mustasfâ, İslam Hukukunun Kaynakları*, trc. H. Yunus Apaydın, 2. Bs (İstanbul: Kılâsik Yatınları, 2017), 491.

⁹⁸ Kemâlpaşazâde, "Risâletü fi enne esmaallâhi t'âla tevkîfiyyetün, Esmâullâh'ın Tevkîfi Oluşu", *numânî düşünce mektebi*, trc. ömer Faruk Demiral, 27 Mayıs 2020, 2, <http://numanidusuncemektebi.com/esmaullahin-tevkifi-olusu/>.

⁹⁹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 493.

edilip Hz. Âdem'in ruhuna nakş ve ilham edildiğidir. İkincisi, isim verme yeteneğinin verilmesidir. Birinci görüşün naslar açısından zahir, ikinci görüşün ise muhtemel olduğunu söyler. Üçüncü görüş ise Hz. Âdem'in tabii süreç içerisinde tâlimî olarak peyderpey isimleri öğrenmesidir ki insanoğlunun öğrenme şekli budur. İsimlerin neler olduğu konusunda ise genel görüşleri dört madde hâlinde sıralar. 1.Yeryüzündeki bütün isimler. 2.Meleklerin isimleri. 3. Zürriyetinin isimleridir. 4. İsimlerden maksadın dil olmadığı, eşyanın ilmî suretlerinin olduğu görüşü ki bu görüşe pek itibar etmez.¹⁰⁰ Ona göre kesin olan şey Hz. Âdem'e dil öğretildiği, onun ilim ve kelâm sıfatına mazhar olduğudur. Elmalılı, öğretilen isimler arasında Allah'ın isimlerinin olmadığını söyler. Sayılan görüşlerin olayın cereyan ettiği zamana göre de değişiklik arz edeceğini ifade eder. Çünkü öğretme olayı, eğer ruhlar yaratılmadan önce sadece Hz. Âdem'in ruhunda tahakkuk ettiyse bu takdirde isimleri öğretmek, isim koyma kabiliyeti anlamına gelir.¹⁰¹ Mehmet Akif Alpaydın, Elmalılı'nın tefsirinde ihtimalli olarak zikrettiği bu görüşü sanki onun nihai görüşüymüş gibi sunması doğru bir yaklaşım değildir.¹⁰²

Mustafa Öztürk, isimleri öğretmekten maksat Cenabı Hakk'ın Hz. Âdeme eşyanın mahiyetini, onların insan için ne ifade ettiğini, kendi aklıyla ne şekilde kullanılacağı becerisini; eşyaya isim koymak, kavramsallaştırmayı öğretmektir, der.¹⁰³ Öztürk'ün dile getirdiği bu görüş Kadı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) Allah (c.c), Hz. Âdem'e isimlere ilave olarak eşyaların zatlarını, hususiyetlerini, onlardan yapılacak aletleri vb. öğretmiştir.¹⁰⁴ görüşüyle örtüşür gibi görünse de Öztürk bu söylemini deterministik bağlamda ifade eder. Yani isimlerin öğretilmesinden ziyade isim koyma yeteneğinin verilmesini savunur. Öztürk'ün görüşü daha çok, Muhammed Esed'in "Âdem'den maksat bütün insan soyudur. Öğretilen isimlerden maksat ise mantıkî tanımlamalar ve kavramsal düşünme melekesidir."¹⁰⁵ Görüşüyle örtüşür.

---

¹⁰⁰ Yazır, *Hak Dini*, 1: 265-266.

¹⁰¹ Yazır, *Hak Dini*, 1: 267.

¹⁰² Alpaydın, "Âdem'e (a.s) Öğretilen İsimler".

¹⁰³ Mustafa Öztürk, "'Allah'ın Adem'e İsimleri Öğretmesi' Nasıl Anlaşılmalı?", YouTube, *Mustafa Öztürk Arşivi*, (13 Mayıs 2020), <https://www.youtube.com/watch?v=OL8XaxskCMk>.

¹⁰⁴ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't te'vil*, 253.

¹⁰⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı meal-tefsir*, 5. Bs (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1: 12.

Yukarıda zikredilen açıklamalardan yola çıkılarak Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) Allah Teala, Hz. Âdem'e kendi isimlerini de öğretmiştir, görüşü dikkate alınarak Allah'ın isimlerinin tevkîfî olduğu sonucuna varılabilir. Hz. Âdem, birlikte yaşayacağı varlıkların isimlerini veya onlara isim koyma yeteneğini dahi Allah'tan alıyorsa hatta onların mahiyetlerini, ne işe yaradıklarını bile bir mevhibe şeklinde öğreniyorsa Allah Teâlâ'nın isimleri söz konusu olduğunda bunu ilahî yardım olmaksızın yapması mümkün görünmez. Eşyanın isimlerini ona öğreten, kendi isimlerini haydi haydi öğretmiştir, denebilir.

Genel olarak dilin kökeni ve özel olarak isimler konusunda nihai olarak şu söylenebilir. Teoriler geriye dönülüp test edilemediğinden, aynı zamanda nasların konuya delâletlerinin katıyetinden de söz edilemediği için teorilerin hiçbirinin kesin olarak doğruluğu veya yanlışlığından söz edilemez. Belki de burada Bakıllanî'nin benimsediği daha sonra Cüveynî, Gazâlî ve Râzî'nin kabul ettiği "tavakkuf"¹⁰⁶ anlayışını kabul etmek en doğrusudur. Nahivcilerin bir olgu olarak dille ilgilenmeleri ve dilin kökenine dair gereğinden fazla kafa yormamalarının nedeni de bu olsa gerek.

V. HADİSLERDE ALLAH'IN İSİMLERİ

Hz. Adem'e isimlerin öğretilme meselesi Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de zikredilir. "Ey Âdem, sen beşerin atasısın. Allah seni yed-i kudretiyle yarattı. Sana kendi ruhundan üfledi. Sonra sana her şeyin ismini öğretti."¹⁰⁷ Bu hadis Kur'ân'da geçen, Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi meselesiyle muvafıktır. Hadis-i şeriflerde meselenin bu yönüne vurgu yapıldığı gibi özellikle isimlerin sayısının 99 olduğuna ve bu isimlerin hangi isimler olduğuna da vurgu yapılır.

Allah'ın isimlerini 99 ile sınırlayan hadislerin rivayetleri Ebu Hureyre (ra.) rivayeti olarak Buhârî,¹⁰⁸ Müslim,¹⁰⁹ Tirmizî,¹¹⁰ İbni Mâce'de¹¹¹ geçmektedir.

---

¹⁰⁶ Yıldırım, *Vaz' İlmi*, 446.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *el-Câmi' u's-ş-şâhih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Enbiya 5.

¹⁰⁸ Buhârî, "Tevhid" 12.

¹⁰⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Zikir 5.

¹¹⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), De'avat 74.

Fakat sadece Tirmizî ve İbni Mâce'de isimler tafsilatıyla yazılır. Buharî ve Müslim'de ise Allah'ın doksan dokuz isminin olduğu, sayanın cennete gideceği rivayeti mevcuttur. İsimleri tek tek sayan rivayetler içerisinde, İbni Hacer'e göre Tirmizî rivayeti en sahih olarak kabul edilmiştir.¹¹² 99 ismin zikredildiği Tirmizî ve İbni Mâce rivayetlerinde, ortak isimler haricinde birbirlerinden farklı isimler de yer almaktadır. Yine Kur'an'da zikri geçen bazı isimler bu rivayetlerde yer almadığı¹¹³ gibi bu rivayetlerde geçtiği hâlde Kur'an'da bulunmayan isimler de mevcuttur.¹¹⁴ Başka bir hadis rivayetinde Allah'ın kullarına hiç bildirmediği isimlerden söz edilir. "Katındaki ilm-i gaybda kendine seçip sakladığın, yarattıklarından birine öğrettiğin, Kitab'ında indirdiğin, kendi nefsini isimlendirdiğin bütün isimlerle senden isterim."¹¹⁵ Bu hadisin ifadesine göre bildirilmeyen isimler de vardır. İsimlerin tek tek zikredildiği Tirmizî ve İbni Mâce rivayetlerindeki farklılıkların varlığı, farklı olanların da isim olarak kabul edilmesi, isimlerin 99 ile sınırlandırılmayacağını fiili olarak ortaya koyar.

Hadislerde ilahî isimlerin doksan dokuz olarak zikredilmesi bunlardan başka isimlerin olmadığı anlamına gelmez, Allah'ın isimlerinin en meşhurları olabilir.¹¹⁶ Çünkü başka rivayetlerde 99'un içinde yer almayan isimler de haber verilmiştir. Belki bu isimler, Allah'ı bilmeye dair marifet için yeterli isimler olabilir. İmam Ebu Hanîfe'nin "Biz, yüce Allah'ı kendisini tanıttığı şekilde ve kendisini vafettiği tarzda bütün sıfatları ile hakkıyla tanırız."¹¹⁷ Sözüden kastı bu olmalı. Allah'ın isimlerinin sayısının 99 olarak zikredilmesinin hikmetini Râzî, namaz vakitlerine benzetir ve anlaşılmaz olduğunu söyler.¹¹⁸ İsimlerin 99 olduğu

---

¹¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları,1992), Dua 10.

¹¹² Mehmet Dilek, "Hadislerde El-Esmâ'ul-Hüsnâ", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/6 (2003): 77-94.

¹¹³ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, 17.

¹¹⁴ İsimlerin 99 olduğu rivayetlerinin incelenmesi ve isim farklılıklarıyla ilgili geniş bilgi için Kadir Paksoy'un ilgili makalesine bakılabilir. Kadir Paksoy, "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011)

¹¹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, ed. Ahmed Muhammed Şakir, 1. Bs (Kâhire: Daru'l-Hadîs, 1995), 4: 215.

¹¹⁶ Ahmed İbni el-Hüseyn Beyhakî v. dğr., *Mevsû'atu esmâi ve's-sıfât*, ed. 'Âdil İbni-Sa'd, 1. Bs (Beyrut: Dar'ul-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1: 13.

¹¹⁷ Beyazîzade Ahmed Efendi- İlyas Çelebi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 4. Bs (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 132.

¹¹⁸ Dilek, "Hadislerde El-Esmâ'ul-Hüsnâ".

hadisin maksadı isimleri sınırlamak değil sadece bu hadiste geçen isimleri sayanın veya ezberleyenin cennete gideceğini ifade etmek içindir.¹¹⁹ Konuyla ilgili hadislerin metin ve senet açısından tahkiki ve ayrıntılı bilgi için Mehmet Dilek'in ilgili makalesine başvurulabilir.¹²⁰

VI. TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEDE İLAHÎ İSİM TEORİLERİ

Tasavvuf, Allah'ı zikretme, bu zikirle ilahî marifete ve muhabbete ulaşma, Allah'ın isimlerinin muktezasınca ahlaklanma usulüyle hareket ettiğinden, ilahî isimler sûfîler için çok önem arz etmektedir. “Allah” ismiyle çokça meşgul olmaları, bu ismi günlük virtlerinin bir parçası hâline getirmeleri tasavvuf ehlinin bu isim hakkında ne düşündüklerini açıklamak gerekir. Dolayısıyla bu konuda birçok eser telif etmişlerdir. Esmâ şerhleri kaleme almışlardır.

Sûfîlerin meşhur esmâ şârihleri arasında *et-Tahbîr fi't-tezkîr* adlı eseriyle Abdulkerîm Kuşeyrî, aynı zamanda mütekezzim sûfîlerden sayılır.¹²¹ *Şerhu Esmâillahi'l-hüsnâ* adlı eseriyle Endülüslü mutasavvıf âlim İbn Berricân (ö. 536/1142); *Keşfu'l-ma'na an sırrı'smillahi'l-hüsnâ* adlı eseriyle Muhyiddîn İbnü'l Arabî (ö. 638/1240); *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ* adlı eseriyle Sadreddin Konevî (ö. 673/1274); Allah'ın isimlerinden on ikisinin şerh edildiği *Tuhfe-i Recebiye* adlı eseriyle İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725); *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye* adlı eseriyle Afîüddin Tilimsânî (ö. 690/1291) sayılabilir. Sayılan isimler bu alanda her zaman yönlendirici etkiye sahip olmuşlar ve isimlere dair açıklamalarının çerçevesi ahlak, epistemoloji ve ontoloji konularını da içeren oldukça geniş bir düzlemde gerçekleşmiştir.

Allah-insan, Allah-âlem ilişkisine yönelik açıklamalar, bizatihi Allah'ın kendisine yönelik beşerî tasavvurlar, onun isim, sıfat ve fiillerine yönelik yaklaşımlar beraberinde farklı isim teorileri de ortaya çıkarmıştır. Epistemolojiye doğrudan kaynaklık atfeden yani isimleri bilginin kaynağı olarak gören, aynı

---

¹¹⁹ Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*, 2. Bs (Müessesetü Kurtuba, 1994), 17: 7.

¹²⁰ Dilek, Mehmet. “Hadislerde El-Esmâ'ul-Hüsnâ”. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/6 (2003): 77-94.

¹²¹ Süleyman Akkuş, *Bir Kelâmcı Olarak Kuşeyrî* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2009).

zamanda var oluşu tabii nedensellikten uzak bir şekilde isimlerin illiyeti¹²² üzerinden açıklayan sûfiler, olmuştur. İsimler, aynı zamanda ahlakî olgunlaşmayı sağlayan kemâlâtın da kaynağıdır. Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), Abdülkerim el-Cilî (ö. 832/1428), İbn Arabî, onun takipçisi Sadrettin Konevî, Afufiddin Tilmisanî, İbni Berrican yukarıda zikredilen anlayışlar doğrultusunda eserler kaleme alan tasavvufî geleneğin başında yer alan isimlerdir. İmam Gazâlî (ö. 505/1111) de nispeten burada zikredilebilir. Sonra gelenlerin, yeni bir şey ortaya koymaktan çok bunları takip ve şerh niteliğinde eserler verdikleri söylenebilir.

Kelâmın ortaya koyduğu tevhit anlayışı rasyonel bir zeminde gerçekleştiği için biraz kuru ve soğuk görünüm arz eder. Bu durum, kelâmcıların özel hayatlarında böyle oldukları anlamına gelmez. Böyle bir tevhit anlayışıyla insanın kemal kesp etmesi Sûfîyye'ye göre zordur. Sûfiler, bu bakımdan zahirin değil ötesindeki hakikati idrak peşine düştüler ve nazari akla karşı amelî akıl ve keşif yoluna girdiler. Cibril hadisindeki “ihsan” kavramından yola çıkarak devamlı Allah'ın murakabesinde bir hayat sürme anlayışını geliştirdiler. Hadis olarak zikrettikleri “Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak” sözünü prensip haline getirdiler.

Sûfîyyenin ortaya koyduğu Allah'ı tevhit anlayışında, isimler ve insan arasındaki münasebet “tahalluk” (ahlaklanma) ilişkisidir. Bu ise kulun beşerî sıfatlardan sıyrılıp “fena”ya kavuşunca ve ilahî sıfatlarla muttasıf olarak “beka”ya ulaşınca gerçekleşebilir.¹²³ Şu hâlde sûfiler, Allah'ın insan ve âlemden uzaklaşmasını değil bilakis ona yakınlaşmayı ve ulaşmayı amaçlamışlardır.¹²⁴

Tasavvufa göre hâl, Allah'ın insandaki tasarrufudur. Sûfî ilahî isimlerin tecelli mahallidir.¹²⁵ Bu tecellinin câmi olarak gerçekleştiği zirve, insan-ı kâmindir.¹²⁶ Her bir isim sûfîde bir hâl olarak tecelli eder, sûfî o isimlerle ahlaklanır.

---

¹²² Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, trc. Ahmed Yüksel Özemre, 1. Bs (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1998), 154.

¹²³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Dilaver Selvi, 7. Bs (İstanbul: Semerkant, 2011), 203.

¹²⁴ Kartal, *İlahî İsimler Teorisi*, 50.

¹²⁵ Kartal, *İlahî İsimler Teorisi*, 103.

¹²⁶ Kam, *Vahdet-i Vücut*, 159.

Tasavvufu, fikh-ı bâtin olarak ifade ederek Allah'ı bilme konusunda da ayrıma gitmişlerdir. Zahir ulemanın Allah'ı bilmesini “ilim” diye isimlendirirken kendilerinin Allah'ı bilmeye dair ilimlerini “marifet” diye isimlendirmişlerdir. Marifeti, mücerret ilimden ziyade, ameli de tazammun eden bir içerikle sunmuşlardır.¹²⁷ Serrâc (ö. 378/988), Şiblî'ye¹²⁸ marifetin alametlerinden sorulduğunda “Ârifin kendisini izzet kabzasında, kudretin tasarrufunda görmesidir.” şeklinde cevabını nakleder. Aynı şekilde, Bâyezîd-İ Bistâmî'den (ö. 234/848 [?]) ârifin özellikleri sorulduğunda kabın içindeki suyun, kabın rengini alması gibi ârif de Allah ile beraber olunca [isim ve sıfatlarla hâllenince] maiyyet rengini [isim ve sıfat hallerini] alır.¹²⁹ Bu yaklaşım marifete, sırf nazarî bilgi olarak bakmadıklarını gösterir. Allah'ı tanıma bilgisine marifet, tanıyana da ârif demelerini Allah'ın zatının ihata edilmemesine istinaden söylerler. İlim, (zâtı) özü idrak edilebilen şeyler için kullanılırken marifet kelimesi sadece var olduğu bilinen ve künhüne vakıf olunmayan şeyler için kullanılır. Bu nedenle falanca “Allah'ı ârifdir.” denir fakat “Allah'ı âlimdir.” denmez. “irfan” eksik ve sınırlı bilgiyi ifade ettiği için kulların Allah'ı bilmesi bu şekilde ifade edilir. Bilgideki bu eksiklik nedeniyle de irfan Allah'a nispet edilemez.¹³⁰ Allah (c.c.) ârif değil Alîm'dir.

Allah'ı bilmek isim ve sıfatlar vasıtasıyla olur. Allah'a ulaşmanın yolu da isim ve sıfatlardır.¹³¹ Gerek İbni Arabî'de olsun gerekse diğer sûfîlerde olsun ilahî isimler, Allah hakkında elde edilecek bilginin; varlığın vücut buluşunun, kişilerin bilgiyi elde etmesinin ilkeleridir. Allah'ın zâtı bilinemezken isim ve sıfatları bilinebilir. Burada şöyle bir müşkülle karşılaşılıyor. Bir tarafta âlemden de isimlerden de müstağni olan ve kendisiyle ilişki kurulamayacak aşkınlıkta olan bir zat bir tarafta da duyuların sahasına giren belirlenmiş bir alan var. Birbirlerine zıt olan bu iki varlık sahası birbiriyle nasıl irtibatlandırılabilir? Sûfîler bu meseleyi yani Allah-âlem irtibatını ulûhiyet kavramıyla çözüme kavuşturmuşlardır. İbni

---

¹²⁷ Ebû Nasr es-Serrac, *el-Luma'* (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Hadis, 1960), 56-64.

¹²⁸ İlk sûfîlerden, Ebûbekir Şiblî (ö. 334/946)

¹²⁹ Serrac, *el-Luma'*, 57.

¹³⁰ Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed el-Mufaddal Rağıb el-İsfehani, *ez-Zeri'a ila mekarimi ş-şeri'a*, 1. Bs (Kahire: Daru's-selam, 2007), 141.

¹³¹ Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdilkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, 1. Bs (Beyrut: Dar'ul-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 30.

Arabî “Ulûhiyet, zat ve mahlûkat arasında berzahtr.” diyerek bunu açıkça ifade etmiştir. Ulûhiyet; Allah’ın, âlemi isimlerinin tecellisiyle tedbir etmesidir. Kullar ulûhiyet hicabının arkasındaki zatı, isimlerin tecelli delâletleriyle bilirler. Zat’a dair isimlerden başka bir şey bilmezler. Ulûhiyet zuhur mertebelerinin en üstünüdür, bu mertebede Rabb’in ismi Allah’tır. Bu isim en yüce isimdir.¹³² Sûfilerde de kelâmcılar ve nahivcilerde olduğu gibi Allah isminin, ilah kelimesiyle tecelli mahallinde de olsa anlamsal olarak manen irtibatlı olduğu görülmektedir.

Tevhîd-i vücudî mensubu sûfiler, mümkün varlıkları açıklayabilmek için a’yan-ı sâbite kavramını kullanırlar. A’yan-ı sâbite, mümkün varlıkların ilahî âlemdeki/ilimdeki sabit gerçeklikleridir.¹³³ Burası feyz-i akdes mertebesidir. “sâbit” kavramı, Allah Teala dışındaki varlıkların vücudları olmadan, salt ilmî gerçeklikler olduklarını ifade etmek için kullanılır. Bu sâbiteler, feyz-i mukaddes mertebesinde, a’yan aynalarında, ilahî isimlerin tecellileri olarak gerçeklik kazanır.¹³⁴ Dış dünya denen, mahluk olarak nitelenen alan burasıdır.

İbni Arabî’ye göre dış dünya ontolojik olarak isimlerden başka bir şey değildir. Bu bakış açısına göre isim-âlem münasebetinin üç yönü vardır. Hak’kın tarafı “tahakkuk”, halkın tarafı “tahalluk”, ikisi arasındaki fiilî tasarruf ise “taalluk”tur.¹³⁵ Taalluk, kulun Allah’ın isimlerine muhtaç olmasıdır. Allah’ın isimlerinin çift yönlü nispeti vardır. Zat’a delâlet etmeleri, zuhur ederek hariçte şeyiyyet ifade etmeleridir. Tahakkuk, kulun bu iki yönü bilmesidir. Tahalluk ise isimlerin gereğince ahlaklanmaktır. Allah isminin bu üç durumla münasebetine gelince taalluk açısından kulun her yönüyle Allah’a muhtaç olması, tahakkuk açısından Allah için zorunlu, mümkün ve müstahil olanları bilmesi; tahalluk açısından ise Allah ismine nispet edilen bütün ilahî isimlerle ahlaklanmaktır.¹³⁶ Bu son durum gerçekleşince kulda bir meçhuliyet hâli ya da tam tersi meşhurluk

---

¹³² Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, 42.

¹³³ Kam, *Vahdet-i Vücut*, 113.

¹³⁴ Kam, *Vahdet-i Vücut*, 114.

¹³⁵ Ebu'l-Alâ Affifi, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, trc. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 53.

¹³⁶ Ömer Türker, *Anlamı Tamamlamak*, 1. Bs (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 154.

hali olur.¹³⁷ Allah'ta olduğu gibi bir taraftan bütün âlem tarafından bilinirken zat itibarıyla de meçhuliyetini korumaktadır.

İbni Arabî'ye göre, alem isim olarak kabul edilen görüş açısından “Allah lafzı” sıfatlanabilir fakat bu isim (Allah lafzı) başka bir isme sıfat olamaz. Alemlik (özel isim) açısından bakıldığında bu isimle tahalluk (ismin gereğince ahlaklanma) gerçekleşmez çünkü bu isimde anlamsal bir tayin ve sınırlama yoktur. Yukarıda bahsedilen tahalluk ise bütün sıfatları cemedan bir isim olarak benimsenen görüşe göre, bir hâl kastedilerek bu isme yönelindiğinde sair isimler gibi ahlaklanma gerçekleşebilir.¹³⁸

İbnu'l Arabî, birlikten çokluğa (vahdetten kesrete) çıkışı ayna metaforuyla çözmeye çalışır. Tecelli tektir fakat aynaların çokluğundan dolayı çok görünür. Aynaların şekilleri, renkleri, kesretteki çokluğu ve farklılığı ortaya çıkarır. Hak, halkın; halk da Hakk'ın aynasıdır. Varlık Allah'ın zatı bakımından Hak, sıfat ve fiilleri bakımından ise halktır. Hak cihetinden bakınca aynanın epistemolojik, halk cihetinden bakınca da ontolojik bir durum ifade ettiği görülür.¹³⁹ Tecelliler, isimlerin tecellisi şeklinde gerçekleşir. Sûfiyenin genel kabulü, Allah'ın bilinme iradesi âlemin varlık sebebidir. İlahî isim ve sıfatların zuhur etmesiyle âlem var olmuştur.¹⁴⁰ Âlem aslında isimlerden ibarettir. İbni Arabî “esmâ-iâlem”ifadesini “esmâ-i ilâhiye”nin tamamlayıcısı olarak tabir eder.¹⁴¹

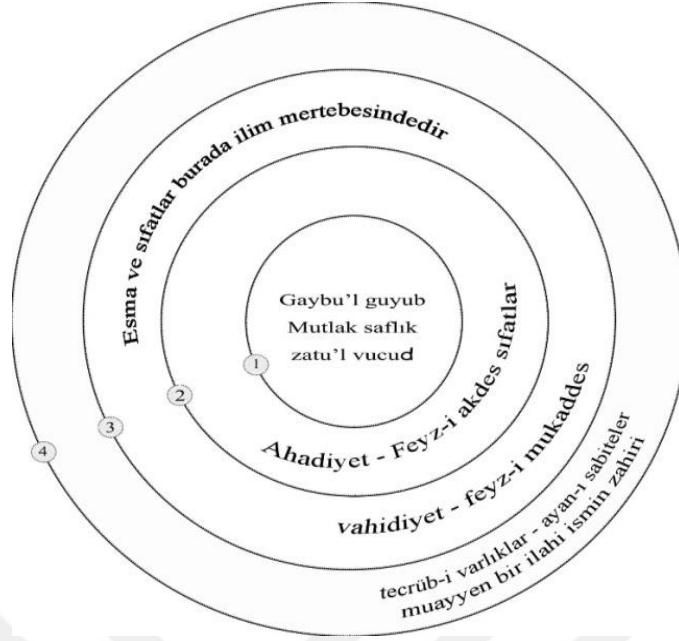
¹³⁷ Türker, *Anlamı Tamamlamak*, 155.

¹³⁸ Muhyiddin İbnü'l- Arabî, *Keşfu'l-mâ'nâ 'an sirri esmaullahi'l-hüsna*, 1. Bs (Kum: Behşayiş, 1419), 31-33.

¹³⁹ Suad el-Hakîm, “İbnü'l-Arabî Sözlüğü”, *Ayna*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004), 88.

¹⁴⁰ Kartal, *İlahi İsimler Teorisi*, 149.

¹⁴¹ Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs 'undaki Anahtar-Kavramlar*, 152.

Şekil 1. Vahdet-i Vücutta İsim ve Sıfatların Zuhur Mertebeleri

Şekilde 1’de vahdet-i vücud düşüncesinde ilahî isimlerin zuhur mertebesi görülmektedir. Birinci mertebeye Allah’ın zatını, zatıyla bildiği mutlak varlık ve mutlak gayb mertebesidir. Feyz-i akdes mertebesi ise ayân-ı sabite mertebesidir. Eşyanın ilahî ilimdeki subutî varlıklarıdır. İlahî isimlerin ilim mertebesi feyz-i mukaddes mertebesidir. İsimlerin zuhur edip bilinir olması ve varlıkları oluşturması son mertebede gerçekleşir.

Ömer Türker, İbni Arabî’nin vahdet-i vücud anlayışının İbni Sînâ’nın sudur metafiziğinin geliştirilmiş yeni bir evresi olduğunu söyler.¹⁴² İbni Sînâ’nın varlık ve mahiyeti birbirinden ayırmasının, İbni Arabî’nin varlık sisteminde karşılığı ayân-ı sâbite teorisidir.¹⁴³ Varlık-mahiyet ayrımına gidildiğinde ve mahiyetlere hakiki varlık hüviyeti verildiğinde ki bu aynı zamanda zihnî varlık mertebesidir, İbni Arabî’nin ayân-ı sâbite teorisinde olduğu gibi haricî bir varlık arayışına gerek kalmaz. Bu anlayışın felsefî kaynaklı, yoktan var çıkamayacağı aklî çelişkisinden sadır olduğu söylenebilir. Çünkü yokluktan varlık çıkması aklen bir çelişkidir. Mu’tezile’nin ‘ademe (yokluk) şeyiyyet vermesinin arkasında da

¹⁴² Ömer Türker, *Varlık Nedir? İslam Filozoflarının Varlık Tasavvuru*, 3. Bs (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 169.

¹⁴³ Türker, *Varlık Nedir?* 172.

filozofların sudur teorisinin arkasında da bu çelişkiden kurtulma düşüncesi yatar. İbnü'-Arabî anlayışı, felsefe etkisinden çok, sudurcu düşüncedeki mahiyetlerin ezelleştirilmesi şeklindedir.¹⁴⁴

İbni Arabî'ye göre Allah ismi türememiştir. Allah Teala, bu ismi harfler alemindeki isimler arasından kendisi için vaz' etmiştir.¹⁴⁵ “Füsûsu'l-hikem”in ilk şârihi kabul edilen, mutasavvıf Müeyyidüddîn el-Cendî (ö. 691/1292 [?])¹⁴⁶, Allah ismi, zat-ı mutlak'a mertebesinde alem isim olamaz çünkü burası beşer bilgisinin dışındadır ve harflerden oluşmuş bir kelimeyle ifade edilemeyecek bir alandır ancak ehadiyyet-i cem'i ilâhînin ism-i alemi olabilir.¹⁴⁷

---

¹⁴⁴ Türker, *Varlık Nedir?*, 173.

¹⁴⁵ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 7: 189.

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, “Cendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993).

¹⁴⁷ Ayşe Mine Akar, “Abdullah Bosnevî'nin Allah İsmi Harfleriyle İlgili Bir Risâlesi: Tahlîl, Tahkîk ve Tercüme”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (31 Mayıs 2019): 258-283.

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH LAFZININ ETİMOLOJİ VE SEMANTİĞİ

I. ALLAH LAFZININ KÖKENİNE DAİR YAKLAŞIMLAR

Milletler, karşılıklı etkileşimlerinden ötürü birbirlerinden bilinçli veya bilinçsiz; sanat, kültür, siyaset, ahlak, bilim vb. pek çok alanda alışverişte bulunurlar. Diller arası kelime alışverişi de bu arada gerçekleşir. Mesela, Allah ismi İslam'ı kabul eden her milletin diline geçmiştir. Hem de hiç değişikliğe uğramadan Arapçadaki hâliyle intikal etmiştir. Aynı durum acaba bu lafzın başka bir dilden Arapçaya geçmiş olma ihtimali için de geçerli midir? Fahreddin Râzî, Allah ismini tefsir etmeye ve bu isimle ilgili meselelere, bu ismin Arapça olup olmadığı meselesiyle başlar. Ebu Zeyd Belhî'nin (ö. 322/934) Allah lafzının, Yahudi ve Hristiyanlardan alındığı görüşünü nakleder. Müfessir Ebu Hayyân Endulisî (ö. 745/1344), kelimenin İbranice, kudret sahibi anlamındaki¹⁴⁸ لاها şeklinde olduğunu söyler.¹⁴⁹ Sondaki elif hafzedilip başına elif-lam dahil edilerek birinci lâm'ın ikinci lam'a idğamıyla Allah lafzı elde edilmiştir. Lafzın bu hâliyle İbraniceden geldiği iddiası, Süryaniceden geldiğine dair de söylenmiştir. Lafzın daha sonra Arapçalaştırıldığı savunulmuştur.¹⁵⁰ Arap dilinde Süryaniceden gelen kelimeler vardır: Mikâil, Firdevs, Zekeriyya, Sihriya vb. Bu kelimeler gibi Allah lafzının de aslında Süryaniceden geldiği iddia edilmiştir. Râzî, Allah lafzının ulemanın ittifakıyla Arapça olduğunu söyleyerek Ebu Zeyd'in görüşünü reddetmiştir.¹⁵¹ Arapça olmadığını söyleyenlere iki şekilde itiraz eder. Birincisi:

---

¹⁴⁸ Muhammed Yahya Sâlim, "Lafzatu'l-celâleti 'Allah' fi'l-'Arabiyyeti", *Mecelletü'l-câmi'atü'l-İslamiyye*, 19 (2007): 1-21.

¹⁴⁹ Nafi' 'Ulvân Behlûl Cubûrî - Mazhar Muhmûd Abbas el-Heşmâvî, "Lafzatu'l-celâleti (Allah) fi asli'l-vazi'l-'Arabiyyi ve delâletihî", *Mecelletü Câmi'atü Tikrit li'l-'ulûmi'l-insâniyye* 15/2 (2008): 1-24.

¹⁵⁰ Muhammed bin Abdurrahîm Ömerî el-Meylânî, *Şerhu'l-muğnî*, ed. Muhammed Can, 5. Bs (İstanbul: Dâru'ş-şefkat, 2019), 6.

¹⁵¹ Muhammed bin Ömer el-Hatîb Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna* (Mektebetü'l-Ezheriyye, 2000), 105.

“Şayet onlara yeri ve göğü kim yarattı diye sorsan muhakkak Allah derler”¹⁵² ayetinden yola çıkarak Arapların bir yaratıcıyı bildiklerini ve bu isimle bildiklerini söyler. Arapların bir yaratıcının varlığına inanıp onun ismini de başka dilden aldıklarını söylemenin uzak bir görüş olduğunu ifade eder. Âlûsî’nin (ö. 1317/1899) de benzer bir itirazı söz konusudur.¹⁵³ İkincisi: Kur’an’ın Arap belagati üzerine indiğini eğer bu kelime Arapça olmasaydı Kur’an’da yer almamalıydı, der. Bu görüş Kur’an’daki tüm kelimelerin Arapça olduğu iddiasını tazammun eder ki Kur’an’da başka dillerden de kelimeler olduğu bilinen bir gerçektir. Bu lafzın benzerlerinin İbranicede ve Süryanicede olması iddiasını ise lügatlerin tevafuku olarak ihtimalli bir durum sayar. İhtimal ise istidlali düşüren bir şeydir, diyerek bu görüşü de reddeder.¹⁵⁴ Müfessir Elmalılı, kelimenin baştan beri Allah’ın zatına mahsus, türememiş ve başka bir dilden Arapçaya nakledilmemiş, cins isimlerden de elde edilmemiş bir isim olduğunu söyler.¹⁵⁵ Arapça, Süryanice, Aramice; Samî dil ailesindedirler. Hangisi daha öncedir bilinmemektedir. Aynı dil ailesine mensup dillerin ortak kelimeler barındırmalarından daha doğal ne olabilir? Öncelik sonralık açısından değerlendirildiklerinde hepsi eşit konumda olabilir. Yani Allah kelimesinin müştak olduğu düşünülen kelime Arapçadan da diğerlerine geçmiş olabilir. Hz. Nuh’un oğlu Sam’a nispetle Semitik diller olarak kabul edilen Arapça, Süryanice, Aramice dillerinin birbirlerini öncelediğine dair kanıtlar gerekir.

Arapçada Allah ismine karşılık iki kelime olduğu görüşü vardır. Bu kelimelerden biri cahiliye Araplarının putlarına vahyettiğini düşündükleri ٱلّٰh dir diğeri ise ٱللّٰh dir. “İlle”nin Allah olduğuna dair görüş “Tâcü’l-luğa” adlı sözlüğün sahibi Cevherî’ye (ö. 400/1009’dan önce) aittir.¹⁵⁶ Arap dili âlimi İbni Düreyd (ö. 321/933) ise “İlle”nin Allah ismine karşılık gelen bir kelime değil vahiy anlamında bir kelime olduğunu söyler.¹⁵⁷ İbni Manzûr (ö. 711/1311), Ferra’dan (ö. 207/822) nakille yakınlık, ahd ve zimmet anlamlarına gelen “illu” kelimesinin

---

¹⁵² el-Lokman 31/25.

¹⁵³ Cubûrî - el-Heşmâvî, “Lafzâtü’l-celâleti (Allah) fi asli’l-vazi’l-’Arabiyyi ve delâletihî”.

¹⁵⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 106.

¹⁵⁵ Yazır, *Hak Dini*, 1: 48.

¹⁵⁶ Ebî Nasr İsmail bin Hâmid el-Cevherî, *es-Sihâhu tâcu’l-luğati ve sihâhu’l-’Arabiyyeti*, ed. Muhammed Tamir (Kâhire: Dâru’l-hadis, 2009), 51.

¹⁵⁷ Muhammed Yahya Sâlim, “Lafzâtü’l-celâleti ‘Allah’ fi’l-’Arabiyyeti”.

Allah'ın isimlerinden olduğunu görüşünü yazar. Yine Ferra'nın itirazıyla olamayacağı görüşünü de ifade eder. Çünkü Allah'ın isimleri bellidir ve hiçbir yerde “illu” lafzının onun ismi olduğuna dair bir kullanım yoktur. Kelime İbraniceden Arapça'ya geçmiş ve İbranicede Allah yerine kullanılan kelimedir. Arapçada sonu “ille” ve “il” ile biten İsrâil, Cebraîl, Şurahbîl gibi kelimeler “abdullah” kelimesinin kullanımı gibidir. Yani Allah'ın kulu tamlamasında olduğu gibi “İsrâil” de Allah'ın şiddeti şeklindedir.¹⁵⁸ Akkad (1889-1964) “il” kelimesinin Aramice olup “kuvvetli” anlamına geldiğini ve tanrıyı ifade etmek için kullanıldığını söyler. Arapçaya geçince zamanla insani sıfatlar izafe edilerek insanların yakınlık ilişkilerini ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁵⁹

Fuat Aydın, “el” kelimesinin, güçlü olmak anlamında 'yl veya 'wl köklerinden türeyip Semitik dillerde tanrı için kullanılan ilk kelime olduğunu, Akadca, Kenanca ve Arapçada benzer şekillerde kullanılan kelimenin etimolojisi hakkında kesin bir şey söylenemeyeceğini ifade eder.¹⁶⁰ Aydın'ın makalesinden hem Akadcada hem de Kitab-ı Mukaddeste “el” kelimesinin daha çok tanrı kelimesine karşılık gelecek şekilde kullanıldığı anlaşılıyor. Bu da Arapçadaki ilah kelimesinin bu kelimeyle bir bağlantısının olabileceğini gösterir. Akadcada “ilu” şeklinde olan İlle veya illu kelimeleri ile Allah lafzı arasındaki ses benzerlikleri Allah lafzının İbraniceden gelmiş olabileceği görüşüne meylettirebilir. Fakat daha önce de ifade edilen nedenlerden ötürü bu eğilim pek sağlıklı değildir.

Allah lafzının, naslarla tenzilinden önce müstakil olarak kullanılmadığı “Allahümme” şeklinde kullanıldığı ancak Hazreti Peygamberin müstakil olarak kullanmaya başlamasıyla Araplar arasında kullanıldığı görüşü de vardır.¹⁶¹ Hz. Peygamberin babasının isminin Abdullah olması, ismin Araplar arasında kullanıldığını gösterir.

---

¹⁵⁸ İbni Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y.), 113.

¹⁵⁹ el-Akkad, *Allah, Kitâbu fi neş'eti'l-'akîdeti'l-ilâhiyye*, 108.

¹⁶⁰ Fuat Aydın, “Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)”, *Usul İslam Araştırmaları* 2/2 (2004): 103-126.

¹⁶¹ el-İşbilî İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsna*, ed. el-Mizyadî Ahmed Ferîd, 1. Bs (Beirut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 1: 44.

II. ALLAH LAFZININ TÜREMİŞ (MÜŞTAK) BİR LAFIZ OLUP OLMADIĞI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Kur'an-ı Kerim'de en çok zikredilen ilahî isim Allah lafzıdır. 2697 kez zikredilir. Hem lafız hem de mana açısından ilginç bir kelimedir. Arapçada "Allah" ismine kullanım açısından benzeyen hiçbir kelime yoktur. Bu açıdan kelimenin aslının ne olduğunu göstermek oldukça zor hatta imkânsızdır.¹⁶² Müfessir Elmalılı Hamdi, tefsirinde bu isimden bahsederken Allah'ın zatına karşı bilgi düzeyimizdeki eksikliğin aynısının Allah ismi karşısında da söz konusu olduğu itirafında bulunur.¹⁶³ Gerek dilciler gerekse ulema arasındaki ihtilafların sebebi de budur. Allah lafzının bir kökten mi türediği (müştak) yoksa herhangi bir isim veya fiil kökünden türemeyip olduğu hâliyle konulmuş camit-mürtecel bir isim mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin birincisi türemiş (müştak) bir lafızdır diyenlerin görüşüdür, ikincisi türememiş (gayrı müştak) olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Her iki tarafı da haklı gösterecek deliller söz konusudur. Müştak veya gayrı müştak kabul etmenin iddia edenler açısından ne gibi bir faydası vardır veya ne gibi sorunlar çıkarmaktadır? İman ve tevhid açısından bir sorun teşkil eder mi? İmanı arttırıcı veya eksiltici bir etkisi var mıdır? Bu sorular da cevaplanması gereken hususlardır.

A. Allah İsmi'nin Başındaki Harf-i Ta'rif (ال)

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyh (ö. 180/796), Hücetü'l-İslam İmam Gazzalî, Allah isminin başındaki el- takısının marifelik bildirmesi için getirilmeyip kelimenin aslından olduğunu söylerler. Arap dili kurallarına göre başına harf-i tarif getirilmiş bir kelimeye nida harfi dahil olamaz. Dâhil olabilmesi için araya ايها gibi ayırıcı mübhem bir kelimenin girmesi gerekir. Hâlbuki bu kelimenin başına bir ayırıcı getirilmeden nida harfi getirilebilmektedir. Bu şekilde tazarru ve niyaz edilebilmektedir. Yani يا الله denilebilmektedir. Diğer isimlerde bu yapılamamaktadır. Mesela يا الرحمان denilememektedir. Ya Rahman isminin

¹⁶² Selahattin Yılmaz, "Arapça'da Allah İsmi'nin Etimolojisi ve O'nunla Yapılan Deyimlerin Filolojik Yapısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2003): 202.

¹⁶³ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini*, 45.

başındaki harfi tarif kaldırılıp “Ya Rahman” şeklinde söylenir ya da “ya” ile Rahman arasına “eyyüha” gibi mübhem bir lafız getirilip “ya eyyühe’r-Rahmân” denilir. Dolayısıyla Allah isminin başındaki hemzenin hemze-i vasıl olmadığı anlaşılır. Çünkü “ya” nida harfi lafzın başına getirildiğinde hemze varlığını koruyabilmektedir. Çok kullanılmasından (kesreti isti’mal) dolayı hemze-i vasıl muamelesi görmüştür.¹⁶⁴ Bu durumdan dolayı ismin başındaki elif ve lam, er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerinde olduğu gibi nida harfi geldiğinde hazfedilemez.¹⁶⁵ Bu yaklaşım ismin türememiş olduğunu kabul edenlere göredir.

Allah lafzının başındaki elif-lam’ın harfi tarif olabileceğine dair yaklaşımda ise lafzın “Allahümme” şeklindeki kullanımıyla ilgili görüşler öne sürülebilir. Burada iki açıklama söz konusudur. Birincisi, Allahümme lafzının aslı “Ya Allah”tır. “ya” nida harfi harf-i tarif gibi marifelik bildirir. İki marifelik peş peşe gelmesin diye “ya” hazfedilip onun yerine sonuna şeddeli mim harfi getirilmiştir ve lafız “Allahümme” şeklini almıştır. *Şerhu’l-muğnî* sahibi Meylanî, bu işlemin “ya” nida harfinin Allah lafzının önüne geçmemesi edebini gözetmek için yapıldığını söyler.¹⁶⁶ Bu anlatılanlara göre Allah lafzının başındaki elif-lam harf-i tariftir. Allahümme lafzıyla ilgili ikinci görüşte ise lafzın sonundaki şeddeli “mim”in nida harfi “ya” ile alakası yoktur. Aslı *يا الله أم* “Bize hayrı ver.” Şeklinde bir dua seslenişidir. Kullanım çokluğundan dolayı hemze düşmüş ve “Allahümme” şeklini almıştır.¹⁶⁷

B. Allah Lafzının Müstak Olduğunu İddia Edenlerin Görüşleri

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), ismin aslının الله (ilah) olduğunu başındaki hemze kaldırılıp yerine bedel olarak¹⁶⁸ bir harf-i tarif getirildiğini bu şekliyle Allah’a mahsus özel isim haline geldiğini ifade eder ve “*Onun adıyla anılan birini tanıyor musun?*” ayetini delil olarak sunar.¹⁶⁹ Harfi

¹⁶⁴ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), <https://islamansiklopedisi.org.tr/allah#1>.

¹⁶⁵ Beyhakî v.dğr., *Mevsû’atu esmâi ve’s-sıfât*, 1: 89.

¹⁶⁶ el-Meylânî, *Şerhu’l-muğnî*, 113.

¹⁶⁷ el-Meylânî, *Şerhu’l-muğnî*, 115.

¹⁶⁸ Beyhakî v.dğr., *Mevsû’atu esmâi ve’s-sıfât*, 1: 90.

¹⁶⁹ Rağıb el-İsfahani, “Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü”, *E-l-h*, trc. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 89.

tarif, belirlilik anlamı dışında tazim¹⁷⁰ ve övgü maksadıyla eklenmiştir kelimeye.¹⁷¹ Kur’ân’da “ilah kelimesi harf-i tarifli haliyle geçmez, harf-i tarifli şekli Allah lafzıdır. İlah kelimesi bütün ilahları ifade ederken el- takısıyla marifelik kazanarak sadece hakiki ilah olan cenab-ı Hakk’ı ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁷² Lafzın başındaki “el”, harf-i tarif olarak kabul edildiğinde kelimenin başka bir kökten türemesi mümkün olur. Basra dilcileri bu görüştedirler. Yani baştaki “el” harf-i tariftir, kaldırılınca kalan ل (lâhe) Arap dilinde mevcuttur. “İhticab” gizlenme saklanma, yaratma, vb.¹⁷³ anlamlarda kullanılmaktadır. لَاءُ – يَلُوهُ fiilinden ilah olarak gelmiştir.¹⁷⁴ Bu iştikak görüşü Basra ekolü dilcilerine aittir.¹⁷⁵ Kıraat imamı ve nahiv âlimi Kisâî (ö. 189/805), Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş el-Asğar (ö. 316/928 [?]) ismin aslının لااله şeklinde olduğunu kabul ederler.¹⁷⁶ İsmi başındaki hemze hafzedilir bu durumda baş tarafta iki lam kalır. ل ل . İlk lam sükûndan (harekesizlik) dolayı okunamaz hâlde geldiğinden ikinci lâm’a idğam edilir. Şeddeli bir lâm’a dönüşür. Ortadaki elif kelimenin halk arasında ve yüzyıllarca kullanımından (kesret-i isti’mal)¹⁷⁷ dolayı tahfif¹⁷⁸ için hafzedilir. Başına daha önce hafzedilen hemzeye karşılık olarak bir hemze eklenir. Kelime baştaki hemzenin tazim için kalın kalın (tefhim)¹⁷⁹ okunuşuyla Allah lafzına dönüşür. Zemahşerî, Arap dilci ve müfessir Ebû İshâk Zeccâc’dan (ö. 311/923) nakille lafzdaki lâm harfinin de Araplar arasında kalın okunması hususunda bir ittifak olduğunu ve nesilden nesile aktarıldığını söyler. Kisâî, Ferrâ ve Ahfeş Kûfe dil ekolüne mensupturlar. Buradan yola çıkılarak Kûfe ekolünde Allah lafzının türemiş olduğu kanaatinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu

¹⁷⁰ Ali ibni Ebu Ali Seyfuddîn Âmidî, *Ebkâru’l-efkâr fî usûli’d-în*, ed. Ahmed Muhammed Mehdi, 2. Bs (Kâhire: Maba’u’l-Dâru’l-Kutub ve’l-Vesâik’l-Kavmiyye bi’l-Kâhire, 2004), 2: 503.

¹⁷¹ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 109.

¹⁷² Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, 30.

¹⁷³ Mecduddin Muhammed Yakup Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-kitabi’l-’azîz*, ed. Muhammed Alî Neccâr, 3. Bs (Kâhire: Meclisu’l-A’la li’ş-şuuni’l-İslamiyye, 1996), 2: 13.

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, 1: 46.

¹⁷⁵ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-kitabi’l-’azîz*, 2: 15.

¹⁷⁶ Muhammed Yahya Sâlim, “Lafzatu’l-celâleti ‘Allah’ fî’l-’Arabîyyeti”.

¹⁷⁷ Beyhakî v.dğr., *Mevsû’atu esmâi ve’s-sıfât*, 1: 90.

¹⁷⁸ Tahfif, Türkçede de olduğu gibi dillerin kolay söyleme temayülü nedeniyle kelimelerdeki bazı harflerin düşürülmesi dillerin doğal sürecinde kendiliğinden oluşan bir durumdur. Ağız bir ırmağın aktığı vadi, ırmak da dil olarak düşünülürse ırmak neresi kolay gelirse oradan akar. Dillerdeki bu değişim ve dönüşümlerin temel sebeplerinden biri de budur.

¹⁷⁹ Beyhakî v.dğr., *Mevsû’atu esmâi ve’s-sıfât*, 1: 90.

görüş yani Allah lafzının türemiş olduğu varsayılan yukarıda anlatılan görüş en kuvvetli görüş olarak kabul edildiği için müstakil olarak burada zikredildi.¹⁸⁰

Lafzın başındaki el-, harf-i tarif olarak kabul edilince hemze-i vasıl sorunu ortaya çıkar. Hemze-i vasıl, yazılır fakat geçişlerde okunmaz. Oysa Allah isminin başındaki hemze, Allah ismi cümle içinde olduğunda hemze-i vasıl gibi okunmamakta, harf-i nida dâhil olduğunda ise okunabilmektedir. Bu sorun da şöyle çözülür: Ortada hazfedilen bir elif vardı, ona delâlet etsin diye baştaki hemzeye hemze-i katı' muamelesi yapılmış ve düşürülmeden okunmuştur. "Ya ilah" der gibi katı' hemzesiyle "ya Allah" diye seslenme gerçekleşmektedir.¹⁸¹

Allah lafzının türemiş olduğu düşünülen kelimeler aslında ilah kelimesinin çeşitli kullanımları olarak karşımıza çıkar. Kur'ân'da ilah kelimesi 147 defa ve 78 yerde de Allah'ı niteler vaziyette¹⁸² geçmesine rağmen bu kelimeden türeme bir fiil geçmez. Harf-i tarifli "el-ilah" şeklinde kullanımı da yoktur.¹⁸³ Bu durum şöyle yorumlanabilir: Allah dışında ilah olarak tasavvur edilen varlıklar, ilahlığın gereği herhangi bir fiil icra edememişler sadece simlerden ibaret kalmışlardır. Harf-i tarifli kullanılmaması ise hiçbirinin belirginlik kazanamaması hepsinin aynı düzlemde olmasını göstermek içindir. Bir nevi lafızlarda bile onlara ilahlık yapma statüsü kazandırılmamıştır.

1. Allah Lafzının Türediği Düşünülen Kelimeler.

a. عَبَدَ - يَعْبُدُ - عِبَادَةٌ و تَعْبُدُوا : أَلَهٌ - يَأَلَهُ - إِلَاهَةٌ و تَأْتِيهَا

ibadet etmek anlamındaki elehe, ye'luhu, ilâheten'den türemiştir. İbadet edilmeye müstehak ya da ma'bud anlamlarındadır. Birinci anlamı esas alınırsa zatî sıfat olur, ikincisi esas alınırsa fiili sıfat olur. Birincisinin daha sahih olduğu söylenir. "abd" fiili itaat ve sevginin bir arada olduğunu ifade eder. İbni Abbas, A'râf suresi 127. Ayette geçen إِلَهَاتِكُمْ (âliheteke) kelimesini عِبَادَتِكُمْ şeklinde okumuştur. Bu şekilde okuması lafzın bu kökten gelmiş olabileceği görüşünü destekler. Araplar tarafından tapınılan her tür varlık için ilah kavramı kullanılmıştır. İlah,

¹⁸⁰ Muhammed Yahya Sâlim, "Lafzatu'l-celâleti 'Allah' fi'l-'Arabiyyeti".

¹⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 72.

¹⁸² Muhammed Fuad Abdulkakî, "el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm", *İlah* (Kâhire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1364).

¹⁸³ Ulutürk, *Kur'ân-i Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, 100.

kendisine ibadet edilen her şeydir. İlah edinme için “teellehe” kelimesi kullandıkları gibi güneş için إلهة kelimesini kullanmışlardır.¹⁸⁴

İlâh, kelimesi yaratmaya gücü yeten anlamına da gelir.¹⁸⁵ Onu mahlukattan ayıran en önemli sıfatlardan biridir. Allah lafzının bu anlam içeriğindeki bir kökten türemiş olması olsası ve kabul edilebilir bir görüştür.

Allah lafzı müennes olarak kullanılmadığı hâlde ilah lafzı kullanılabilir. E-l-h kökünden geldiğinde kendisine ibadet edilen “mabut” manasındadır. Allah kendisine ibadet edilmeyi hak eden tek zattır. İsmi bu kökten türemiş olduğunu kabul etmenin anlamsal açıdan hiçbir sakıncası yoktur. Râzî, isim bu kökten türediğinde birkaç manasının olduğunu zikreder: Yüksek mertebeli bir adamın emri bir kişiye ulaştığında o kişinin korkması gibi “korkmak”, birine “sığınmak”, “himaye etmek”, “imam olmak”, “imam olarak kabul etmek”, “güven vermek”.¹⁸⁶ Bu anlamların hepsi de Allah Teâlâ’nın şanına yakışır anlamlardır. İnsanlar onun emirlerini yerine getirememekten korkarlar, her tür tehlike karşısında ona sığınır, Allah’ın isimlerinden biri el-Mü’min yani emniyet-güven verendir. *“Ve onları, kendi emrimizle hidayete yönelten imamlar (önderler) kıldık ve onlara hayrı kapsayan-fülleri, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize ibadet ederlerdi.”*¹⁸⁷ ayet-i kerimesinde Allah imam tayin etmekten söz etmektedir. Bu manaların tümü Allah için caizdir. Ezelde mahlûkat yoksa ibadet edecek, korkacak, sığınacak kimse de yoktur. Bu durumda Allah’a bu anlamlarla isim verilemez gibi bir itiraz söz konusu olursa bu yersiz bir itiraz olur. Çünkü Allah varlıkların ibadet ve yönelmeleriyle mabut değildir, bizatihi mabuttur.¹⁸⁸

b. وَوَلَهُ - يُوَلِّهِ - وَوَلَّ: Kelimenin aslının, muhabbette aşırılık, sevmek, aşk anlamındaki “vilâhun” kelimesi olduğu da söylenmiştir¹⁸⁹. Halil bin Ahmed’e isnad edilen görüşe göre kelime bu kökten geldiğinde “hayret etmek” anlamına da

¹⁸⁴ Rağıb el-İsfehani, “Müfredâtu elfâzu’l- Kur’an”, ed. Safvan Adnan Davudî (Dımeşk: Dâru’l-kalem, 2009), 82.

¹⁸⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 116.

¹⁸⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 109.

¹⁸⁷ el-Enbiyâ 21/73

¹⁸⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 110.

¹⁸⁹ Beyhakî v.dğr., *Mevsû’atu esmâi ve’s-sıfât*, 1: 90.

gelir.¹⁹⁰ Halil b. Ahmed kelimenin aslının hayret etmek anlamında وَلَاهٌ kelimesi olduğunu söyler. وَلَاهٌ (vilâhun) Vav'ın hemzeye dönüşümüyle (ibdal) vilâh, ilâh olmuştur. Arap dilinde bu tür durumlar, وساد kelimesinin إساد kelimesine, وشاح kelimesinin إشاح kelimesine dönüşmesi gibi mevcuttur.¹⁹¹ Kökün yönelme anlamı da vardır. Bütün varlıkların ona yönelmesi anlamındadır. Bazı insanlar zor bir durumla karşılaştıklarında inkâr ettikleri ilahlarına yönelmekte dua etmektedirler. Yani içlerinde gizli bir yöneliş vardır. İnsanlar kendi iradeleri ile diğer varlıklar ise doğal bir yönelim ile yaratılmışlardır.¹⁹² “Her şey onu hamd ile tespih etmektedir fakat siz onların tespihlerini anlamazsınız.”¹⁹³ Ayeti de bu duruma işaret etmektedir. ¹⁹⁴ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ayeti kulları ile Allah arasında bir muhabbet alakasının olduğunu gösteriyor. Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever. Allah'a giden bir ilim yolu olduğu gibi ona götüren bir muhabbet yolu da vardır. Sûfîyye, muhabbet yolundan gitmeyi seçmiştir. İlim yoluyla Allah'ı tanıyana âlim, muhabbet yoluyla tanıyana ârif denir. İlim yolunun nihayetinde korku hâsıl olur. ¹⁹⁵ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ “Allah'tan ancak onu bilen kulları korkar.” Marifet yolunda ise muhabbet hâsıl olur.

c. لَاهٌ - يَلُوهُ - لَوْهَا : Kapalı olmak, görünmemek, perdeli olmak¹⁹⁶ duysal idrak sınırının ötesinde olmak ; Allah'ı gözlerin göremeyeceği anlamındadır. “Gözler onu idrak edemez fakat o (Allah) gözleri idrak eder.”¹⁹⁷ Allah'ın zatını kullardan ihticâb (gizleme-perdeleme) etmesidir.¹⁹⁸ Dünyada rü'yetin, çıplak gözle görmenin mümkün olmaması, Hz. Musa'nın bu konudaki talebinin gerçekleşmemesi ile sabittir. İsmi bu anlamdaki bu kökten türemesi de olasıdır. Kelimenin şu şekilde de geldiği düşünülmektedir: لَاهٌ - يَلُوهُ kelimesinin mastarı

¹⁹⁰ Muhammed Yahya Sâlim, “Lafzatu'l-celâleti ‘Allah’ fi'l-'Arabiyyeti”.

¹⁹¹ ez-Zeccâci, *İştikâku esmâillah*, 26-27.

¹⁹² İsfehani, “Müfredâtu elfâzu'l- Kur'an”, 83.

¹⁹³ el-İsra 17/44.

¹⁹⁴ el-En'am 5/54.

¹⁹⁵ el-Fâtır 35/28.

¹⁹⁶ Ebi Abdullah Muhammed ibni Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Esnâ fi şerhi esmâillahi'l-hüsna ve sıfâtihî*, 1. Bs (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2005), 93.

¹⁹⁷ el-En'am 6/103.

¹⁹⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 112.

olan لآ kelimesinin başına harf-i tarif getirilerek lam harfleri idğam (birleştirme) edilir ve الله lafzı oluşur.

d. لآه - يليه - لها لها - ليها : Yükselmek (irtifa) anlamındadır.¹⁹⁹ Bir kimse mekân, mevki ve makam itibariyle yükseldiği zaman bu kelime kullanılır. Allah Teâlâ ise zaman, mekân keyfiyeti olmaksızın mekâneti en yüce olandır. Kadri en yüksek olandır. Kendisine layık olmayan her şeyden yücedir. O halde bu mana da uygundur.

e. آله يآله آلهآ : “hayret etmek, şaşırarak; akılların, Allah Teâlâ’nın azametinin kemalini, celalinin izzetinin künhünü idrakte hayrete düşmesi²⁰⁰” anlamındaki bu kökten türediği söylenir. Kalpler Allah’ın azamet ve kibriyasını düşündüğünde onun zatının künhüne varamamaktan dolayı aciziyet ve hayrete düşer.²⁰¹ Hz. Ali’ye atfedilen bir şiirle bu görüş desteklenir:

كلّ دون صفاته تخير الصفات

وضل ههك تصاديف اللغات²⁰²

“Onun sıfatları karşısında bütün güzel sıfatlar aciz kaldı ve dillerin tasarrufları şaşkınlığa düştü.” Yani Allah Teâlâ’yı ifade etmek için kullanılan sıfatlar yetersiz kaldı, onu anlatmak için dilsel anlamlar yetmedi.

İmam Rabbanî (ö. 1034/1624), vücûdî ve şühûdî tevhitten bahsettiği mektubunda hükümlerin geçersiz olduğu bir “hayret” makamından söz eder. Şühûdî tevhidin ele geçtiği vakit hayret vaktidir. Tevhid-i vücûdî sahipleri ilme’l-yakîn erbabıdır. Allah’tan gayrı varlıkların varlıklarını nefyederek bir hüküm vermektedirler. Hüküm, ilim-bilgi ifade eder oysa hayret makamında ilmin işi yoktur. Tevhid-i şühûdî sahibi, bu hayret makamından, marifet makamı da sayılan hakka’l-yakîn mertebesine ulaşır. Burada ilim ve hayret birleşir.²⁰³ Sûfîyyenin sülûk esnasında karşılaştığı böyle bir hâl-makam olduğu gibi sair insanların da Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatları karşısında, onun yarattıklarının acayiplikleri karşısında hayrete düşebilmektedir. Allah’a karşı her mertebede gerçekleşen bu

¹⁹⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 114.

²⁰⁰ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fi letâifi’l-kitabi’l-’azîz*, 2: 14.

²⁰¹ Beyhakî v.dğr., *Mevsû’atu esmâi ve’s-sıfât*, 1: 90.

²⁰² İsfehânî, “Müfredâtu elfâzu’l- Kur’an”, 83.

²⁰³ Ahmed Fârukî es-Serhendî İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, trc. Talha Hakan Alp v. dğr. (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2004), 1: 226.

hayret Allah isminin “e-li-he” kökünden türeyebileceğini gösteriyor. Fakat kelimeyi bir anlama tahsis etmenin de Allah ismi açısından sakıncalı olduğunu ifade etmek gerekir.

f. **اله** (elehe) kelimesinin bir anlamı da bir mekâna yerleşip orada sürekli kalmak, orada varlığını sürdürmektir. Allah Teala, bir mekân izafesi olmaksızın ezelen ve ebeden vardır. Bu anlamda Allah Teâlâ için kullanmada bir sakınca yoktur.²⁰⁴

g. **أَلِهَ يَأْتِيهِ**: Birisinin yanında sükûnete ermek anlamındaki **الهت الى فلان** sözünden türemiştir.²⁰⁵ Kalpler onu zikretmekle itminan bulur, ruhlar onu tanıdıkça sükûnete kavuşur.²⁰⁶ İsimleri zikredildiğinde, emirleri yerine getirildiğinde insana sükûnet veren yaratıcı ilah anlamındadır.²⁰⁷

h. Memeden kesilen çocuğun annesine çok düşkün olduğunu ifade eden “**أله الفصيل**” sözünden türemiştir.²⁰⁸

i. **تَأَلَّى يَتَأَلَّى تَأَلَّى**: Tazarru etmek, ihtiyaç duymak, fakriyeti dile getirmek anlamındadır.

Zeccâcî, Allah lafzının el-Lat isminin ha-i sekte ile durulması sonucu Allah şekline dönüştüğüne dair bir görüşü de zikreder. Nitekim te’nis ta’sı için durulduğunda “te” harfi “he” harfi gibi okunmaktadır.²⁰⁹

Îlâh lafzı, Allah’ın isimlerinden bir isim olarak da kabul edilmiştir.²¹⁰ Bu takdirde lafız Allah isminin türediği bir kelime olarak değil de ancak Allah’ın uluhiyetini ifade eden bir sıfat ismi olarak kabul edilebilir.

Netice itibariyle Seyfuddin Âmidî (ö. 631/1233), Allah lafzı müştak kabul edildiğinde türediği kelimelerin anlamlarının, Allah’ın ya fiili sıfatlarına ya da selbî sıfatlarına döndüğünü söyler.

²⁰⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma’ullahi’l-hüsna*, 115.

²⁰⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, 1: 223.

²⁰⁶ Yasin Rüşdî, *Hüvallah*, 18.

²⁰⁷ ez-Zeccâcî, *İştikâku esmâillah*, 23-30.

²⁰⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, 1: 225.

²⁰⁹ ez-Zeccâcî, *İştikâku esmâillah*, 31.

²¹⁰ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, 29.

C. Allah Lafzının Türemiş (Müştak) Olmadığını Söyleyenlerin Görüşleri

Fahreddin Râzî, Allah isminin, muhakkiklerin çoğunluğuna göre alem isimler gibi Allah'a mahsus türememiş bir isim olduğunu söyler. Mutlaka bir isim başka bir isimden türemelidir gibi bir zorunluluğun olmadığını, böyle bir durumun teselsül ve devire neden olacağını yani her kelimeye bir kök, bulunan köke de bir kök bulmak gerekeceğini söyleyerek imkânsızlığına işaret eder. Müştak olduğunu söyleyen âlimlerin isimlerini sayar: Ebu Hanife (ö. 150/767), İmam Şafî (ö. 204/820), Hüseyin bin Fazl el-Becelî, Şaşî, Muhaddis Ebû Süleyman el-Hattabî (ö. 388/998), Ebu Yezîd el-Belhî (ö. 322/934), Gazâlî, edebiyatçılardan ünlü dilci Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcilerinden Sibeveyh (ö. 180/796), Mu'tezile'in cumhuru. Tercih edilmesi gereken görüş, kendisine göre Allah isminin türememiş olduğu görüşüdür. Râzî, İmam Halil'in Allah isminin türemiş olduğunu söyleyenler arasında zikreder fakat Halil'den, Allah isminin isim-i alem olduğu ve türememiş olduğu görüşü rivayeti de vardır.²¹¹ Mısırlı Hanefî âlimi ve müftüsü Tahtavî'ye (ö. 1231/1816) göre sahih olan görüş, Allah lafzının gayrı müştak olması ve bir alem isim olmasıdır.²¹²

Râzî, Allah isminin türemiş bir isim olarak sayıldığında artık tasavvur sınırlarına dâhil olduğundan, insan zihnine şirki çağrıştıracak birtakım manalar geleceği için Allah ismi tevhidi ifade eden zat ismi olmaktan çıkar. "Lâilâhe illallah" sözündeki şirki nefyetme gerçekleşmez, diyerek bu ismin türememiş isim olduğunu kabul eder.²¹³ Bu konuda birkaç delil daha sunar.

هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا

"Onun için adaş (onun ismini taşıyan başka birini) biliyor musun?"²¹⁴ âyet-i kerimesi bunlardan biridir. Râzî'ye göre sıfat isimleri mecazen isim kabul edilirler ve türemişlerdir. Türemiş isimler yani sıfat esması zata mahsus isim olamazlar. Sıfat olmalarından dolayı bir mevsuf isim gerekecektir. O isim Allah

²¹¹ Beyhakî v.dğr., *Mevsû'atu esmâi ve's-sıfât*, 1: 90.

²¹² Ali Ahmed 'Abdul'âl Tahtavî, *el-Kavlü'l-esmâ fî şerhi'l-esmâillâhi'l-hüsna* 1 ., Bs (Beirut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 104.

²¹³ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 106.

²¹⁴ el-Meryem 19/65.

ismidir. Bu ayette ise bizzat Allah (c.c.) isim olarak zikrettiği için Allah ismini gayrı müştak kabul eder.²¹⁵

Alem (özel) isimler işaret isimlerinin (zamirler) yerine geçerler. Allah'ın (c.c.) duyularla algılanabilirlikten uzak olmasından dolayı kendisine işaret edilmesi imkânsızdır. Bu durumda onun için ism-i alem de imkansızdır, itirazına aklen işaret edilebilirlik argümanını sunar. Hissen işaret edilemez oluşu aklen işaret edilemeyeceği anlamına gelmez. Âlemin bir yaratıcısının varlığını bulan bu akîl işareti yapabilir. Beşerin Allah'ın hakikatini bilemeyeceği için ona alem isim vaz'etmesinin imkânsız olacağı görüşüne karşı ise insanoğlunun hakikatini bilmediği ruh, melek gibi varlıklara isim vaz' ettiğini dolayısıyla Allah için de bunun mümkün olacağını savunur. Bir şey bir yönüyle bilinirse (bivechinma) ona isim verilebilir. Buradan Râzî'nin Allah'ın isimlerinin tevkîfi olmadığı kanaati hasıl olmasın. Râzî, Allah isminin iştikak ettiği düşünülen kelimelerin taşıdıkları anlamlar itibariyle Allah için kullanılabilmesinin mümkünlüğünü ortaya koymaya çalışır.

Alem (özel) isimler işaret ifade eder. Allah'a duyusal olarak işaret mümkün değildir. Dolayısıyla Allah lafzı da dahil olmak üzere Allah için isim diye ifade edilen kelimelerin tamamı sıfattır. Bu durumda Allah'a alem isim vermenin mümkün olamayacağı itirazına şöyle de cevap verilmiştir: Özel isimler aynı zamanda bu isim şu manaya aittir şeklinde bir ta'yin ve belirleme içindir ve duyusal işaret tazammun etmezler bu yönüyle Allah için özel isim kullanılabilir.²¹⁶

Zemahşerî'ye göre "ilah" lafzı at, adam gibi cins isim olup her tür mabud için kullanılırdı. Daha sonra Allah için de kullanılmaya başlandı.²¹⁷ Cahiliye döneminde de İslamiyetten sonra da ilah ve Allah kelimeleri birbirlerinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. el-Elfiye sahibi İbni Malik'e (ö. 672/1274) göre ise ilah ve Allah lafızlarının yakınlıklarına bakılarak biri diğerinden türemiştir denmemelidir.²¹⁸

---

²¹⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma 'ullahi 'l-hüsna*, 107.

²¹⁶ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi 't-temyîz fi letâifi 'l-kitabi 'l-'azîz*, 2: 12.

²¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 74.

²¹⁸ Muhammed Yahya Sâlim, "Lafzatu'l-celâleti 'Allah' fi'l-'Arabiyyeti".

İzmirli İsmail Hakkı, Allah ismi hakkında otuzdan fazla görüş olduğunu zikrettikten sonra en sahih görüşün ismin gayrı müştak olduğu görüşünü kabul eder.²¹⁹ Otuzdan ziyade görüşten neyi kastettiği açık değildir. İştikaka dair görüşler mi yoksa isimle ilgili tüm görüşler mi net değildir. Bekir Topaloğlu etimoloji (iştikak-türeme) ile ilgili görüşlerin otuza yaklaştığını²²⁰ söylese de verdiği kaynaklarda bu sayıya ulaşamamaktadır. Muhtemelen İzmirliye veya el-Ğāmûsü'l-muĥîṭ adlı sözlüğün sahibi Firuzâbadî'ye (ö. 817/1415) atfen bu sayıyı vermiştir. Firuzâbadî de otuza yakın görüş olduğunu söyler fakat eserinde bu sayıya ulaşacak kadar görüş zikretmez.²²¹

Allah isminin türememiş olduğunu söyleyenlerin öne sürdükleri deliller arasında ismin tesniye (ikil) ve cemisinin (çoğul) yapılamıyor olması da vardır.²²² Allah ismi Allah'ın zatı gibi kadîmdir, iştikak ise hâdistir. İştikakın gerçekleşebilmesi için bir madde (kelimeyi oluşturan harfler bütünü) gerekir.²²³ Oysa böyle bir durum söz konusu olamaz. Böyle bir görüş ancak lafzın manası değil de harf ve seslerden oluşan kendisinin kadim olduğu anlayışından kaynaklanır ki doğru bir yaklaşım değildir.

D. Allah İsmi'nin Harflerinin Sayısı ve Anlamı

Allah lafzının harflerinin dizilimiyle ilgili, Allah'ın diğer isimlerinde olmayan sadece bu isme mahsus birtakım özellikler vardır. Bu hususiyetlerden biri, Allah lafzının harfleri baştan itibaren atıldığında her atılan harften sonra geriye kalan kısmın Allah'ın (c.c.) şanına yakışır ve tevhit ifade eden anlam zeminlerinde gidip gelmesidir. ﷲ lafzındaki "ا" kaldırılırsa geriye kalan "ﷲ" (lillahi) kelimesi "Allah için, Allah'a mahsus, ona ait, onun" anlamlarına gelir.

لِّلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır." (el-Bakara 2/284)

Hemzenin kaldırılmasından sonra kalan ﷲ lafzının birinci ﺀ'ı kaldırılırsa kalan ﷲ (lehu) lafzı "Onun, ona Allah'a ait" anlamlarını taşır.

²¹⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni 'İlm-i Kelâm* (İstanbul: Matb'ai 'Amire, 1340), 2: 84.

²²⁰ Topaloğlu, "Allah".

²²¹ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitabi'l-'azîz*, 2: 12.

²²² Yasin Rüşdî, *Hüvallah*, 17.

²²³ Yasin Rüşdî, *Hüvallah*, 17.

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

“Yerde ve göklerde olanlar ona aittir.”²²⁴ لهُ lafzındaki lam kaldırılınca geriye

“هو (hu) kalır ki bu zamir de Allah’a (c.c.) delâlet eder.

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ “De ki o Allah tektir.”²²⁵

إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “Muhakkak ki o tövbeleri kabul eden bir rahimdir.”²²⁶

âyetlerinde olduğu gibi.

“Vav” harfî tesniye (ikil) ve cemi’ (çoğul) yapıldığında düşer, bu da vav harfinin zaid (eklenmiş) bir harf olduğunu gösterir. Yani hüve’nin aslı yine hu’dur. Kuşeyrî “Hüve” yi müstakil bir isim olarak zikreder.²²⁷ Sûfîyyenin zikir merasimlerinde “Hu” şeklinde zikir yapmaları Cenabı Hakk’ı bu şekilde anmaları da bu zamiri isim olarak kabul ettiklerinin fiilî göstergesidir. Kuşeyrî, İbni Furek’ten (ö. 406/1015) rivayetle Hüve lafzının iki harf olduğunu, mahreçleri itibarıyla “ha” harfinin mahrecinin en son mahreç “vav” harfinin mahrecinin ise ilk mahreç olduğunu dolayısıyla bu durumun Allah Teâlâ’nın Evvel ve Ahir olmasına delâlet ettiğini söyler.²²⁸ Mezar taşlarına yazılan هو’nin sırrı da bu olsa gerek. İnsanın başlangıcında da o var sonunda da o var. Bakî olan da o.

Allah lafzı dört harflidir. Lâm’ın tekrarından dolayı üç harften oluşmuştur denebilir.²²⁹ Elif, Allah Teâlâ’nın zatıyla kıyamına ve mahlukatından infiradına delâlet eder. “Lâm” bütün mahlukatın mâliki olduğuna işaret eder. “hâ” ise mahlukatına hidayetine işaret eder. Şöyle de denebilir: “elif” nimet ve rızıkları elinde tutup mahlukat için yaymak, “lâm” mahlukatı yaratma gününe işaret, “hâ” ise evliyasını muhabbet ve aşkla kucaklamasına işaretir.²³⁰

Endülüslü âlim ve mutasavvıf İbni Berrican’a göre (ö. 536/1142) Allah lafzının başındaki elif ve lâm ahd ve marifet içindir. Yani onun her zaman bilindiğini ifade eder. İkinci lâm mülkiyet ve ondan başkasını nefyi ifade eder.

²²⁴ el-Bakara 2/255.

²²⁵ el-İhlâs 112/1.

²²⁶ el-Bakara 2/37.

²²⁷ ‘Abdu’l-Kerim ibn Havâzin Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi’t-tezkîr şerh-i esmâi’llâhi’l-ḥusnâ*, ed. Abdulvahid Muhammed Ali (Bayrût, Lubnân: Dâru’l-Kutubu’l-ilmîyye, 1999), 12.

²²⁸ Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi’t-tezkîr*, 12.

²²⁹ Allah lafzının harflerinin sayısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi’l-Hüsna*, 1: 46.47

²³⁰ İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi’l-Hüsna*, 1: 46.

Yine ikinci lâm Allah Teâlâ'nın varlığının vücubiyetine işaret eder ve bu vâcibu'l-vücut da "ha" harfinin işaretiyle keşfolunur. Lâm, elif vastasıyla ha'ya bağlandığında bütün mahlukatın onun huzur ve müşahadesinde, kurbiyetinde olmasını ifade eder. Sondaki "ha" Kuşeyrî'nin de dile getirdiği gibi Allah'ın el-Âhir ve münteha olmasını ifade eder ve onun hüviyetinin ispatına işarettir.²³¹

Allah lafzının harflerinin işaret ettiği anlamlar hususundaki yaklaşımlardan biri de şu şekildedir: "Elif" Allah'ın vahdaniyetine işarettir ve muvahhidlerin kalplerine enaniyeti ile tecelli eder de onlar bu tecelli ile Allah'ı tevhid ederler. Birinci "lâm" Allah'ın celâline ve mahviyetine işarettir ve ariflerin ruhlarına ezeliyeti ile tecelli eder; bu tecelli ile ârifler onun ferdaniyetini anlarlar. İkinci "lâm" Allah'ın cemâline ve mahvu'l-mahva işarettir ve muhiblerin sırlarına cemâli ile tecelli eder, onlar bu tecelli ile muhabbet denizlerinde kaybolurlar. "ha" Hakk'ın hüviyetine işarettir. Kendisinden başka hüviyyetini bilen yoktur. Mukarrebunun fuadına, hüviyyeti ile tecelli eder de onlar azametinin parlaklığı karşısında hayret çöllerinde kaybolurlar.²³²

Harflerin tek başlarına bir anlam ifade etmedikleri malumdur. Buna rağmen yukarıda izah edildiği üzere tasavvuf ehli tarafından Allah lafzının harflerine yönelik derin ve geniş anlam yüklemeleri söz konusudur. Dikkat edilirse kullanılan yaygın ifade "işaret"tir. Kimse mutlak olarak harflerin anlamı budur şeklinde bir kesinlikle konuşmuyor. Asıl önemli olan Allah lafzının sembol, mecaz veya işaret yoluyla da olsa böyle bir anlamsal çıkarımlara müsait olmasıdır. Genellikle bu tür anlamsal çıkarımlar sûfîyye tarafından yapılmakta dolayısıyla ancak ilham veya keşfe dayalı bâtinî, mülhem bilgi seviyesinde değerlendirilebilirler. Mutlak böyledir denilemeyeceği gibi böyle değildir de denemez. Tecrübe ve keşfin sahasına ait bir bilgiyi rasyonel temelde değerlendirip reddetmek doğru olmasa gerek.²³³

---

²³¹ İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 1: 42.

²³² İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 1: 54.

²³³ Aydın Topaloğlu, *Teizm Ateizm Tanrı Tanımsızlığın Felsefi Boyutları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 101.

E. Allah İsmine Özgü Bazı Özellikler

Allah isminin, diğer isimlerde olmayan sadece bu isme mahsus bazı özellikleri vardır. Kasem (yemin) vav'ı, kasem ta'sı, kasem vav'ı yerine kullanılabilen “ha” sadece bu isme getirilebilmektedir. Lafzın تالله، والله şekli mevcuttur fakat تالرحمن (ter-Rahmân) biçiminde bir kullanım yoktur.²³⁴ Allah lafzının tesniye (ikil) ve cem'i (çoğul) yapılmaz.²³⁵ Alem isim olmasına ve ucmeliğinden (başka dillerden Arapçaya geçmesi) söz edilmesine rağmen munsariftir. Yani sonunun harekelenmesi açısından esre, fetha ve ötröyü kabul edebilmektedir. Munsarif olmasına rağmen tenvin kabul etmez. Tenvin kabul etmemek gayrı munsarif kelimelerin özellikleridir. Bu yönüyle de Allah lafzı özeldir. Başındaki hemze için kesin olarak vasıl hemzesi veya hemze-i katı' olduğu söylenemez.²³⁶ Daha önce anlatıldığı üzere diğer ilahî isimlerin aksine başına doğrudan nida farfî (seslenme ünlemi “ya”) getirilip münada yapılabilir.

Lafzın yapısal özellikleri haricinde de bazı özel durumları vardır. Namaz Allahü ekber denilerek bu lafızla başlar ve esselamü aleyküm ve rahmetüllah söylenerek yine bu lafızla biter. Tevhid bu isimsiz gerçekleşmez. Bir kimse kelime-i tevhiddeki Allah lafzını kaldırıp yerine başka isimler getirip şahadet etse imanı makbul sayılmaz. Hacılar bu isimle telbiye getirirler. Gaziler bu isimle cenk ederler.²³⁷

III. ALLAH İSMİNİN ANLAMAMI

Kuşeyrî, fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu olarak kabul edilen mutasavvıf Ebu Said Harraz'ın (ö. 277/890 [?]) Allah isminin anlamını bir arife sorduğu arifin de dua kabilinden zikrettiği cümleleri yazar. İsmi özel bir manasını yazmaz.²³⁸ İmam Gazâlî, ismin lügat manasından söz etmez “Rububiyet

---

²³⁴ Ebu'l-Berakat ibni el-Enbari, *el-Beyanu fi ğarib-i i'rabi'l-Kur'an*, ed. Taha Abdulhamid (Mısır: el-heyetü'l-Mısriyyetü'l-'ammetü li'l-kitab, 1980), 1: 33.

²³⁵ Yasin Rüşdî, *Hüvallah*, 17.

²³⁶ Suad Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyet*, 2. Bs (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1997), 101.

²³⁷ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitabi'l-'azîz*, 2: 20.

²³⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Şerh-i Esmâillahi'l-Hüsna O'nun Güzel İsimleri*, trc. Cevher Caduk, 1. Bs (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011), 17.

sıfatları ile muttasıf, gerçek varlığı ile münferit olan varlığın ismi.” şeklinde açıklama yaparak aslında bu ismin zata delâlet edici yönünü dile getirir.²³⁹

Allah ismi dışındaki bütün isimlerin türedikleri kökler ve anlamları bellidir. Fakat Allah isminin iştikak ettiği kök hakkında dilcilerin bir icması söz konusu değildir. Söylenen her kök bir manaya delâlet edip birçok mananın ıskalanmasına yol açmaktadır. Türememiştir görüşünü benimseyenlerin hareket noktalarından birisi de burasıdır. Yani Allah ismi tercüme edilmeyip Allah’a ait ne kadar isim, zata ait ne kadar sıfat varsa hepsine birden delâlet eder. İştikak ettiği bir kök tayin edildiğinde ise ismin böyle bir hususiyeti kalmaz.

“Uluhiyete mahsus sıfatların hepsini kendinde toplamış bulunan Zât-i “Vâcibü’l-vücûd”e delâlet eden alemdir ve sayılan isimler içinde ‘ism-i Azam’dır.”²⁴⁰ Ali Osman Tatlısu (1887-1950) Allah isminin anlamı için bu satırları yazmıştır. İsmi anlamına yönelik söylediği şeyler, anlamdan ziyade tanıma yöneliktir ve aslında söylediklerinin anlamsal olarak Allah lafzıyla bir ilgisi yoktur. En son esmâ şârihlerinden biri olmasına istinaden, asırların mükteşebatıyla bu ismin manasına dair bir iki kelâm etmesi gerekirdi. Fakat böyle bir şey yapmamıştır. Bu da özellikle bu ismin türememiş olduğunu söyleyen ulemanın söylediği, Allah isminin bir anlamı yoktur görüşünü teyit eder mahiyettedir. Tatlısu, bu ismin uluhiyete mahsus sıfatları kendinde topladığını, Allah’ın (c.c.) varlığına delâlet edici alem bir isim olduğunu ifade eder. İsmi hususi bir manasını zikretmez.

Yüce Allah’ın varlığı ve birliği kabul ve tasdik edilmeden kâinat ve kâinattaki düzeni hissetmek ve anlamak bir hayalden, bir seraptan ve aynı zamanda telafisi imkânsız bir acıdan ibaret kalacağı gibi “Allah” özel ismi üzerinde birleştirilmeyen ve düzene konmayan ilimlerimiz, sanatlarımız, bütün bilgiler ve eğitimimiz de iki ucu bir araya gelmeyen ve varlığımızı silip süpüren dağınık fikirlerden, anlamsız bir toz ve dumandan ibaret kalır.²⁴¹

Elmalılıya ait bu satırlar bir âlimin Allah ismi karşısındaki acziyetinin ifadesinden başka bir şey değildir. Elmalılı; bu isim üzerinde gerçekleşen lügat, iştikak ve anlam ihtilaflarına şahit olunca bu ihtilafların her birinin kendi cephesinden bir haklılık payı olduğunu takdir edince üzerinden asırlar geçmesine

²³⁹ Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi’t-tezkîr*, 11.

²⁴⁰ Ali Osman Tatlısu, *Esmâ’ül-Hüsna Şerhi*, 2. Bs (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 10.

²⁴¹ Yazır, *Hak Dini*, 1: 39.

rağmen hâlâ bir uzlaşî zemminin sağlanamaması, onu bu itirafî yapmaya zorlamıştır, denebilir.

Allah ismi insan idrakinin dışındadır. Zıtları birleştirmesinden (câmiu'l-ezdâd) dolayı vehim ve hayalin ötesindedir. Nasla varid olan ve üzerinde Allah'a nispet edilebilirliğine dair icma hâsıl olan isim ve sıfatların hepsi bu ismin anlamını açıklamak içindir. Allah ismi zata delâlet edici, zatın ismi iken kalan isimlerin hepsi Allah isminin isimleridir.²⁴²

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ “Bütün güzel isimler Allah (ismi) içindir.”²⁴³ Âyetin bu şekildeki yorumunu yani “Allah içindir.” değil de “Allah ismi içindir.” Râzî de bir görüş olarak dile getirmiştir. Yukardaki alıntıda ifade edilen Allah isminin isimleri şeklindeki yaklaşım genelde sūfîyenin yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temelinde ise Allah Teâlâ'nın zatını tenzih düşüncesi vardır. Allah ismi diğer isimlerle zat arasındaki irtibatı sağlayan vezir hükmünde ya da diğer isimler üzerinde bir sultan hükmündedir.

IV. İSİM, MÜSEMMA VE TESMİYE MESELESİYLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

İsim-müsemma tartışmalarının temelini sıfatlar meselesi oluşturur. Sıfatların Allah'ın zatıyla aynı olup olmaması tartışmalarının isimler konusuna yansımalarıdır. Temel mantık aynıdır. İlâhî isimler; zâtî, sıfatî ve fiilî isimler diye taksim edildiğinde tartışma zemini eşitlenmektedir. Halku'l-Kur'an, dolayısıyla sıfatlar konusundaki tartışmaları ilk başlatanın Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742 [?]) olduğu söylenir. Sonra ondan etkilenererek Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-46) daha sonra da bugünkü bilinen hâliyle sıfatların Allah'tan nefyedilmesi görüşünü savunan ilk şahıs, Mu'tezile'nin kurucusu kabul edilen Vasıl b. Atâ'dır (ö. 131/748).²⁴⁴ Mu'tezile'nin, isimlerin de kelâmullah gibi mahluk olduğunu söylemesi ve vasfın, vafedenin işi olması²⁴⁵ gibi isimleri de bu kategoride değerlendirmesi muhaliflerine cevap hakkı doğurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın

²⁴² Ekrem Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak* (İstanbul: Turkuvaz Medya Grubu, 2017), 14.

²⁴³ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 108.

²⁴⁴ Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, ed. Muhammed Seyyid Keylanî, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975), 1: 86.

²⁴⁵ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *İnanç Esasları Kılavuzu: Kitâbü'l-İrşâd*, trc. Adnan Bülent Baloğlu- Faruk Sancar, 3. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 126.

ezelde isimsiz olup sonradan isim alması sorun teşkil eder. Meselenin tartışma konusu olmasının bir nedeni de “Allah” ismi zikredildiğinde Allah Teâlâ’nın zikredilip edilmediğidir.²⁴⁶ Bu nokta önemlidir, özellikle tasavvuf ehli açısından meseleye yaklaşıldığında konu daha farklı boyutlara taşınmaktadır. Meselenin hem tevhidî hem de fikhî boyutlarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

İsim-müsemmâ tartışmalarının sıfatlarla ilgili olarak ilk dönemden itibaren gerçekleştiği söylenebilir. Ehl-i hadis, İhsa hadisinden dolayı ilahî isimlerle yakından ilgilenmişlerdir. İsimlerin sayısı ve tevkîfiyet meselesine değinmektedirler. İmam-ı A’zam Ebu Hanîfe “el-Vasiyye”de “Sıfatlar zatın ne aynıdır ne gayrıdır.” der. “el-Fıkhü’l-ekber”de ise Allah’ın ezeli sıfatlarının mahluk olmadığını söyler.²⁴⁷ İtikadî bahislerin kitaplara geçmesi çıkan sorunlara cevap olarak tanzim edildiği bilinen bir durumdur. İmam-ı Azamın sıfatların zatla aynı olduğunu ve mahluk olmadığını söylemesi döneminde tartışmaların olduğunu gösterir. Konuya dair İmam Eş’arî’nin “*Makalât*”ında zikrettikleri, o dönemde meselenin Kelâm’ın sahasına girdiğini gösterir. İmam Eş’arî Allah’ın el-Barî ismi o mudur (Allah), değil midir; sorusuna cevaben ihtilafların olduğunu dile getirerek ehl-i hadisten, Sünnî kelâm anlayışının doğuş zeminini hazırlayan İbni Küllâb el-Basrî’nin (ö. 240/854 [?]) ne aynıdır ne gayrıdır, görüşünü nakleder. Haricîler, Mürcie’nin birçoğu ve Zeydiyye mensuplarının, Mu’tezile gibi ilâhî isimleri sıfat kategorisinde değerlendirip ismin müsemmânın gayrıdır, görüşüne kail olduklarını söyler.²⁴⁸ Mu’tezile’nin bu konudaki yaklaşımı nettir. Çünkü isimleri sıfat kategorisinde ve mahluk olarak kabul ederler. Dolayısıyla ismin müsemmâdan (isimlendirilen varlık) ayrı ve ismin tesmiye olduğunu²⁴⁹ söylemeleri kendi usulleri açısından kaçınılmazdır. Konunun Kelâm sahasına girmesi, Mu’tezile’nin isimlerin mahluk olduğu görüşünden kaynaklandığı anlaşılıyor.

---

²⁴⁶ Nureddin Sâbûnî, *el-bidâyetü fi usûli’ d-dîn*, ed. Bekir Topaloğlu, 18. Bs (İstanbul: Matbû’âtu Vakfı’l-İlâhiyât Bicâmi’ati Marmara, 2018), 29.

²⁴⁷ Beyazîzade Ahmed Efendi - Çelebi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*, 95.

²⁴⁸ Ebu’l-Hasan Ali bin İsmail Eş’arî, *Makalatu’l-İslamiyyin ve ihtilaflu’l-musallîn*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1. Bs (Kahire: Mektebetü Nehzatü’l-Mısıryye, 1950), 232.

²⁴⁹ Muhammed bin Ömer el-Hatîb Fahrüddin er-Râzî, *Nihâyetü’l-’ukûl dirâyetü’l-usûl*, ed. Sâid Abdüllatif Fûde, 1. Bs (Beyrut: Dâru’z-zehâin, 2015), 3: 307.

İmam Mâturîdî, benzer sebeplerle “*Kitâbu't-tevhid*”de isim meselesini zikreder. Konuyu, Mu'tezile'ye cevap olsun diye kaleme aldığı ortadadır. Allah'ın isimleri meselesini üç kısımda inceler. Birinci kısımda, isimlerin birbirinden farklı ve ezelde Allah'ın isimleri olduklarını söyler ki buradan isimlerin mahluk olduğu Mu'tezilî görüşüne cevabî mahiyette olduğu anlaşılır. İkinci kısımda Allah'ın zatına râci, o bildirmedığı sürece kulların bilmekten (anlamaktan) aciz kaldığı isimlerin olduğundan bahseder. “Allah” ismini burada zikreder. Üçüncü kısımda ise iştikak ve isimlendirme meselesini çok kısa bir şekilde anlatır.²⁵⁰

İmam Gazâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*'nın başında isim ve müsemmâdan bahsedenlerin çoğaldığından, farklı farklı yollar tutulduğundan haber verir. Sonra tek tek herhangi bir isim vermeden işaret yoluyla göndermeler yaparak tutulan her bir yolu izah eder. Öncelikle isim meselesini ele alır. İsmi kendisi tesmiye midir, ismin kendisi müsemmâ mıdır, değil midir; sorularını sorarak işe başlar.²⁵¹ Fahreddin Râzî'nin de meseleyle ilgilenmesi hatırı sayılır düzeydedir. Râzî, henüz bahsin başında Gazâlî'nin görüşünü benimsediğini söyleyerek konuya giriş yapar.²⁵²

Meselenin kısa bir tarihsel arka planından sonra isim, müsemmâ ve tesmiye kavramlarının tartışmaya neden olan noktaları üzerinde durmak gerekir.

Müsemmâ, kendisine isim verilen varlıktır. Bu varlık dış âlemdeki fiziksel gerçekliği olan bir varlık da olabilir, zihni bir varlık da olabilir. Buradaki zihni varlıktan kasıt hariçteki varlıkların zihindeki karşılıkları olan mahiyetler değil salt zihinsel olandır. Anka kuşu gibi mefhum bir mahiyet olarak var olan şeylerdir. Anka'nın harici bir vücudu olmadığı için mahiyetinin olmaması gerekir. Bu açıdan malum bir varlık olarak sayılabilir. Çünkü malum olan her şeyin var olması gerekmez.

İsim, bir mana için konulmuş lafızdır. İsim bazen delâlet ettiği şeyle ilgili olarak kullanılır. Bazen de dilbilgisi bağlamında kendisini ifade etmek için kullanılır. İsim kelimesi kendisini ifade etmek için (göndergesel işlev) kullanıldığında müsemmâsının aynısı olur. Her lafız aynı zamanda kendisi için

---

²⁵⁰ Ebu Mansûr Muḥammad ibn Muḥammad Mahmud Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, 1. Bs (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 103.

²⁵¹ Gazâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*, 9.

²⁵² Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 15.

konulmuş özel isim olarak kabul edilebilir.²⁵³ Bu durumda “isim” lafzı isim mefhumunun aynısı olur. Yani zihindeki müsemma olarak kabul edilen isme dair anlam ile isim lafzı aynıdır.²⁵⁴

Tesmiye, varlığın isimlendirilmesi, varlığa isim verme işidir. Bir varlığa isim vermek için o varlığı ya tamamıyla ya da bir yönüyle bilmek gerekir.²⁵⁵ Allah’ın zatının bilinip bilinemeyeceği meselesi aynı zamanda onun beşer tarafından isimlendirilip isimlendirilemeyeceği konusunu tartışma zeminine çekmiştir. Tartışmaların odak noktalarından birisi de isimle tesmiyenin aynı şey olduğunun söylenmesidir. Konuya dair yazan hemen herkes bu kısma özellikle değinmiştir.

A. Delâlet Açısından İsim

“Delil, kendisinin bilinmesinden delâlet ettiği şeyin [medlûlün] varlığının bilinmesi lâzım gelen şeydir.”²⁵⁶ İsimlerin delâleti vaz’îdir. Yani bir vaz’ edici tarafından bir mana için konulmuşlardır. Lafızların delâleti ya kendilerinden başka şeye olur mesela “gök” kelimesi gibi ya da lafızlar kendi kedilerine delâlet ederler. İsim, sıfat fiil vb. gibi. İsim lafzıyla delâlet edilen şey yine isim lafzıdır.²⁵⁷ Burada isim müsemmanın aynısıdır. “İsim, bir şeyin ya mahiyetine ya cüzüne (parça) ya o şeyle ilgili haricî bir şeye ya da mürekkebine (birleşik formuna) delâlet eder.”²⁵⁸ Bu delâletlerin cüz ve mürekkebe olanı Allah Teâlâ için caiz değildir. Haricî olanı ise görecelidir. Lafzî delâlet; mütabıkî, tazammunî ve iltizâmî olmak üzere üç türdür.

İnsan lafzının, düşünen ve konuşan bir canlıya delâletinde tam mutabakat vardır. Çünkü delâlet ettiği şeyin tamamını kapsar. Her düşünen ve konuşan, insan olduğu gibi her insan da düşünen ve konuşandır. Hiçbir fert bu uygunluğun dışında kalmaz. Allah lafzının medlûlü Allah’ın zatıdır.²⁵⁹ Şemseddin Semerkandî

²⁵³ Sa’deddin et-Teftâzânî, *Makâsîdu’l-keîâm fî ‘akâidi’l-İslâm*, trc. İrfan Eyibil, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 615.

²⁵⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Nihâyetü’l-‘ukûl dirâyetü’l-usûl*, 3: 308.

²⁵⁵ Teftâzânî, *el-Mekâsîd*, 617.

²⁵⁶ Muhammed b. Eşref Semerkandî, *Kıstâsu’l-Efkâr*, trc. Necmettin Pehlivan, 1. Baskı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 84.

²⁵⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, 1: 33.

²⁵⁸ Şemsüddîn es-Semerkandî, *es-Sahâifü’l-İlâhiyye*, 220.

²⁵⁹ Teftâzânî, *el-Mekâsîd*, 616.

Allah lafzının mahiyete delâlet ettiğini söyler. Semerkandî, vücut mahiyet ilişkisinde vücudu mahiyet üzerine hem eşya için hem de Vâcibü'l-vücûd için zait olarak görür.²⁶⁰ Vücudu mahiyete zaid olarak gördüğü için de Allah lafzının mahiyete delalet ettiği görüşünü savunur. Bu görüşünü zikrettiği yerde Eş'arilerin de Mâturidîlerin de felsefecilerin de vücut mahiyet ilişkisinde, Allah teala için vücut ve mahiyetin bir olduğu görüşünde olduklarını kendisi söyler. Zaten mütekellim arasındaki genel kanaat Allah için bir mahiyetten söz edilemeyeceğidir.

Allah Teâlâ için mahiyet isnadı, basit mahiyet anlamındadır. Kül ve cüzden söz edilemez. İbni Sînâ (ö. 428/1037) herhangi bir şeyin mahiyetinden söz edebilmek için yokluğunu düşünebilme şartını arar, Allah yokluğu düşünülemeyen bir var olduğu için onun hakkında mahiyetten söz edilemez.²⁶¹ Mahiyet, mümkün varlıklar için geçerli bir kavramdır. Mahiyet, ismin karşısına; vücut ise müsemmânın karşısına konulabilir. Bu açıdan bakıldığında ismin müsemmâya zait ve müsemmâdan başkalığına hükmedilebilir. İbni Sînâ'nın, vücut - mahiyet ayırımına gitmesi ve mahiyetin zihnî bir durum olması bu ayırımı destekler.

Lafız, vaz'edildiği şeyin cüzî bir kısmını karşılıyorsa bu tazamunî delâlet olur. İnsanın ilme, yazmaya kabiliyetinin olması gibi. İnsan bir bütün (kül) olduğunda kolları onu parçasıdır (cüz). Yüce Allah için tazammunî delâletten söz edilemez çünkü mürekkebe (birleşik) bir varlık değildir.

İltizamî delâlet ise zihnîdir ve medlûlün haricindedir. Babalık gibi izafî delâletlerdir. Evlat olmadan babalıktan söz edilemez. Çocuk lafzı söylendiğinde zihin, hemen iltizamî olarak babalığı hatırlar. Babalık bir adamın zatî bir özelliği değil izafiyet yoluyla kazandığı bir sıfattır. Yüce Allah'ın isimleri ve sıfatları onun haricinde değildir ki iltizam söz konusu olsun. Mu'tezile gibi isim ve sıfatlara mahluk, Eş'rîler gibi kudretin muhdes taallukları açısından bakılırsa tazammun da iltizam da söz konusu olabilir.

---

²⁶⁰ Şemsuddîn es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-Îlâhiyye*, 39.

²⁶¹ Türker, *Varlık nedir?*, 50.

İlahî isimler açısından düşünüldüğünde ismin medlûlü bazı isimlerde zat olabilir.²⁶² ez-Zat ve el-Mevcûd isimlerinde olduğu gibi.²⁶³ Bu iki kelime, ilahî isim olarak kabul edildiğinde görüş bu kelimeler için geçerli olur. Allah ismi, zatına mütabikî olarak delâlet eder. er-Rahmân ismi söylendiğinde bu isim, müsemmânın zâtına delâlet eder ki o zat da Allah'tır. Delâletin mütabikî olması demek, isimlerin vaz'edildikleri zat-ı ilâhiyenin tamamına delâlet etmesi demektir.²⁶⁴ Allah için tamamlık (kül-cüz) kavramları kullanılamaz. Burada ıstilahî anlamda kullanıldı. Tamlıktan maksat zattır. İsimler beşer tarafından verilmiş olsaydı mutabakat yani delil ile medlûl arasındaki tam uygunluk gerçekleşmezdi. Aslında şöyle denilse yerinde olur: Allah kendini bilir ve bu bilmesiyle kendi isimlerinden haber verir. Onun katındaki isimlerin anlamı ile kendi zatı arasında tam bir mutabakat vardır. Beşer perspektifinden bu mutabakat akî bir tasdikten ibarettir. İsim-müsemmâ ilişkisinin vaz'a dayanmasından dolayı "akî" ifadesinden iltizam anlaşılabilir fakat bu doğru değildir. Allah için sonradan isim edinmekten bahsedilemez. Bu hem isimleri muhdes yapar hem de cenabı Hakk için eksiklik olur.

Yukarıda anlatılanlardan, isim vaz'etmek için medlûlün kühünün bilinmesi şartı çıkarılabilir. İnsanoğlu eşyanın çoğunun kühünü yani özünü tamamıyla bilmez. Bir yönüyle bilmesi bile ona isim koyması için yeterlidir. Kaldı ki özel isimlerde buna da gerek yoktur. Özel isimlerin çoğu irticali olarak verilir, mürtecel isim türüyle de bu kastedilir. Yani özel isimle o ismin karşıladığı varlık arasında bir illiyet (nedensellik) bağı yoktur. Söz konusu Allah Teâlâ ve onun isimlendirilmesi olunca burada biraz çekinceli davranmak gerekir. Bu konu tevfikîyet bölümünde işlenecektir.

Râzî bu konuda bir şeyin isminin, o şeyin mahiyetinin tamamına ya da mahiyetinin bir kısmına ya da mahiyet haricinde hem varlığı hem mahiyeti ifade edecek delaletle sahip olduğunu söyler. Ancak Allah Teâlâ'nın mahiyeti için bir isim caiz midir, sorusuna eğer Allah Teâlâ'nın mahiyeti beşer tarafından bilinebilirse isim vermenin mümkün olabileceğini aksi takdirde mümkün

---

²⁶² Teftâzânî, *el-Mekâsîd*, 616.

²⁶³ Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 2: 490.

²⁶⁴ Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 84.

olamayacağını söyler.²⁶⁵ Allah Teâlâ'nın zâtı mürekkebe olmadığı için de mahiyetinin bir parçasına delalet eden bir ismin mümkün olmayacağını ifade eder.

İsimlerden türeyen sıfatlar, Rahman'dan türeyen rahmet gibi, tazammunî açıdan delâlet ederler. İsim ve sıfatlardan türememiş olanlar “hayat” vb. iltizamî yönden delâlet eder.²⁶⁶ Bu mantıksal yaklaşım -tazammunî ve iltizamî delâlet-sıfatları ne aynı ne gayrı, fiilleri de muhdes kabul etmelerinden kaynaklanan Eş'arî usulüyle ilgilidir. Maturîdîlerin usulünde bir şey ki Allah'a nispet edilir ister isim olsun ister sıfat olsun ister fiil, delâletlerinin tamamı mütabikîdir. Çünkü Allah için küllîlik ve cüzîyyetten söz edilemez.

Râzî, lafızlar eşyaların zatlarına değil zihindeki tasavvurlarına yani manalarına delâlet eder görüşünü şöyle örneklendirir. Uzaktaki hareketsiz bir cisim görüldüğünde kaya zannedilerek “Kaya parçasıdır.” denilir. Hareket ettiğinde “Kuştur.” denebilir. İyice yaklaşıldığında insan olduğu anlaşılır. Zihindeki tasavvurlar değiştikçe isimler de değişmiştir. Bu takdirde lafızların anlamları zihnî algılamalardır, eşyanın hariçteki varlığı değildir. Lafız zihindeki anlama değil de hariçteki varlığa delâlet etseydi, uzaktan görülen cisim için kullanılan lafızlar, cisim yaklaştıkça değişmezdi.

İbni Kayyim (ö. 751/1350), delâlet ilişkisini Allah ismi ile diğer hüsnâ isimler ve sıfatlar arasında kurar. Allah ismi iltizamî olarak geride kalan bütün ilahî isimlerin manalarına delâlet eder. Sübûtî ve selbî sıfatlarını mündemiç uluhiyetine ise tazammunî açıdan delâlet eder. Bu nedenle Allah ismi diğer isim ve sıfatlara izafe edilemezken bütün isim ve sıfatlar Allah ismine izafe edilir. Mesela Allah ismi Rahmân'ın ismidir denmez ama Rahmân, Allah'ın ismidir denir.²⁶⁷

Râzî, Allah Teâlâ'yı, kendisinden başka her şeyden selbiyyet yönüyle istigna edecek; izafiyet yönüyle de bütün varlıkları ona muhtaç kılacak olan, mutabikî olarak her ikisine birden, tazammunî olarak ayrı ayrı delalet edecek olan

---

²⁶⁵ Fahreddin er-Râzî - Eşref Altaş, *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe el-Muhassal*, 1. Bs (İstanbul: Klasik, 2019), 184.

²⁶⁶ Askar, *Esmâullahi ve sıfâtihî*, 83.

²⁶⁷ İbni Kayyim el-Cevzi, *Medaricu's-salikin*, 7. Bs (Beirut: Dar'ul-Kütübî'l-'Arabiyye, 2003), 56.

isim “Allah” ismidir. Bu yaklaşımın nazar ehlinin makamına işaret olduğunu söyler.²⁶⁸

B. Vaz’ (konuluş) Açısından İsim

Delâlet konusuyla birlikte, vaz’ konusu da bilinmelidir. Meselenin doğru anlaşılması ve sağlıklı bir neticeye varabilmek için de konuyla ilgili kavramların bilinmesi gerekir. Bu kavramlar, vaz’, vâzî’, mevzu, mevzû’un-leh; isim, müsemmâ, tesmiye, müsemmî kavramlarıdır.

Vaz’: Bir lafzı bir mananın karşısına koymaktır.²⁶⁹ Burada lafzın manayı gösterme zorunluluğu yoktur, bunun için bir vaz’ edicinin tayinine ihtiyaç vardır. Yani lafızla mana arasında doğal bir irtibat bulunmamaktadır. Tanımda “mana” kelimesinin kullanılmasının amacı haricî varlığı olmayan şeyleri kapsamak içindir. Mesela Kafdağı, Anka kuşu böyledir. Zihnen vardırırlar ama nesnel gerçeklikleri yoktur.²⁷⁰ Vaz’ etme fiilini yapan vâzî’dir. Lafız ve mana arasındaki vaz’ nispetinin kurucusudur. Mevzû’un-leh mana/anlam, mevzu’ da anlamın karşısına gelen lafızdır. Delâlet açısından bakıldığında lafız/gösteren, dâll ismini alır; mana/gösterilen ise medlûl olarak isimlendirilir.

İsimden önce ismin vaz’ edilmesine bakmak gerekir. Çünkü nesnelere zihne aktarılması ve işitim ögesiyle eşleştirilmesi ve dillerin oluşması bu aşamada gerçekleşir. İsim kavramı ise dil oluştuğundan sonra Gazâlî’nin vaz-ı sanî dediği ikincil aşamada, kelimelerin tasnifi esnasındaki vazı’ ile oluşmuş bir kavramdır. Dil bilgisi açısından henüz isimlendirilmemiş mücerred lafızlara isim, fiil, zarf gibi isimler vermek vaz’-ı sanîdir (ikinci konuluş) Çalışma isimle ilgili olduğu için isimle ilgili kavramlar arası ilişkiler incelenecektir. Bu konuda dört yaklaşım söz konusudur. 1. İsim, müsemmânın aynısıdır. 2. İsim, müsemmâdan başkadır, yani onun dışındadır ve sonradan onunla eşleştirilmiştir. 3. İsim, müsemmânın ne aynıdır ne gayrıdır. 4. İsim, tesmiyedir.

Sûfiyye, meseleye kendi usulleriyle yaklaşmıştır. *et-Ta’arruf* adlı eserin sahibi Kelâbâzî (ö. 380/990), zikir-zâkir-mezkûr örneğini verir. Zikir, zâkirin

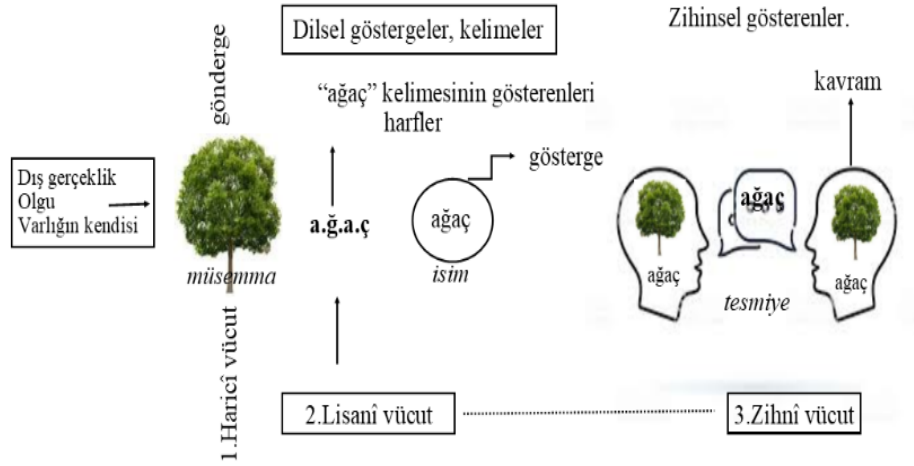
²⁶⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Nihâyetü’l-’ukûl dirâyetü’l-usûl*, 3: 314.

²⁶⁹ Kutbiddin Râzî, *Tahrîru’l-kava’idi’l-mantikyye*, 59.

²⁷⁰ Kutbiddin Râzî, *Tahrîru’l-kava’idi’l-mantikyye*, 118.

sıfatıdır mezkurun değil. Mezkûr da zâkirin zikrettiğidir.²⁷¹ Buradan isim-müsemma ve tesmiyenin birbirlerinden farklı olduğu görüşünü benimsediği rahatlıkla anlaşılabilir. Tesmiye kelimesinin, birinin adını anmak anlamı da vardır.²⁷² Bu takdirde sūfîyenin tesmiyeden anladığı Aziz ve Celil olan Allah'ın ismini zikretmektir.

Çağdaş Türkçe Gösterge Bilim Terimleri

Gazâlî'de Gösterge Bilim Terimleri

Şekil 2. Gazâlî ve Saussure'de Gösterge Bilim Terimleri Eşleştirmesi.

²⁷¹ Ebubekir Muhammed b. İshak el-Buhari Kelebazi, *Kitabu't-taarruf lîmezhebi ehli't-tasavvuf*, 2. Bs (Kahire: Mektebetü'l-Hanefi, 1994), 15.

²⁷² Gazâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, 12.

Şekil 2’de, İmam Gazâlî’nin eşyanın varlık mertebelerine dair tasnifi ve dil bilimci Saussure’ün konuyla ilgili kavram eşleştirilmesi yer alır.²⁷³ Ferdinand de Saussure’ün (1857-1913)²⁷⁴ gösteren- gösterilen ve gösterge ilişkisiyle anlamın / kavramın oluşmasını anlatmaya çalıştığı ağacından²⁷⁵ esinlenerek bir tablo yapıldı. Sonra aralarında karşılaştırma yapıldı. Saussure’e göre eşyanın dış âlemdeki işaret edilebilir gerçek varlığı “gönderge”dir. Gazâlî buna “haricî vücut” der. Vaz’ ilminin bir yaklaşımına göre bu kavram, mevzu’ lehtir. Varlık bu hâliyle insan iletişiminde işaret edilebilir konumdur. Kâdî Abdulcabbâr, varlıklara doğrudan işaret edilebilirlikten dilin ilk aşaması olan işaretler ve sesler doğduğunu söyler. Lafızlar olmadığı takdirde birine ağaç anlatılmak istenildiğinde ya o şahıs ağacın yanına götürülmeli ya ağacın resmi çizilmeli ya da ağaç sökülüp şahsın yanına getirilmelidir. İşte eşyanın görme alanı dışında kaldığında karşılaşılan zorluklar nedeniyle isimler/dil doğmuştur. Anlam lafızdan öncedir. Kalplerdeki manaları ifade etmenin en iyi yolu kelimelerdir.²⁷⁶ Dolayısıyla vaz’ işi lafızlarla ilgilidir. Tam da bu noktada herkesin peşine düştüğü sorular akla gelmektedir. Vaz’ işini kim ve nasıl yapmıştır? Varlık nasıl isimlendirilmiştir (tesmiye)? İsim vaz’ etme, tesmiye (isimlendirme) nasıl gerçekleşmiştir?

Gazâlî vaz-ı evvel (ilk isimlendirme) ve vaz-ı sânidan (ikinci isimlendirme) söz eder. Vaz-ı evvel nesne ile lafız arasında kurulan ilk ilişkidir. Vaz-ı sâni ise lafızların isim, fiil, sıfat, edat vb. şekilde isimlendirilmeleridir. Lafızların kendisini gösteren ses işaretleri harflerdir.²⁷⁷ Saussure bunları kelimenin “gösteren”leri diye tanımlar. Yani harflerin kendilerinin anlamı yoktur ve kendilerinden başka bir şeyi (kelimeyi) gösterirler. Râzî, harflerin peş peşe gelip iki, üç, dört, beş harfli kelimeler türemesine “büyük iştikak” (büyük türeme) der. Harflerin diziliş sıraları ile ilgili ihtimal hesapları yapar. Dil bilimde “çizgisellik” olarak adlandırılan bu durumun küçük iştikaka göre çok zor bir

---

²⁷³ Gazâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, 11.

²⁷⁴ {İsviçreli, yapısalıcı gösterge bilim alanında ünlenmiş bir dil bilimcidir. 20. yy. gösterge biliminin babası olarak kabul edilir.}

²⁷⁵ Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, trc. Berke Vardar, 1. Bs (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985), 71-72.

²⁷⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, 1: 31.

²⁷⁷ Gazâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, 11.

durum olduğunu söyler. Küçük iştikak mastardan türetme işidir.²⁷⁸ Bu noktada Saussure, göstereni gösterenle birleştiren bağın nedensiz olduğunu söyler.²⁷⁹ Bir lafzı gösteren harflerle lafız arasında ilişki nedensiz olduğu gibi lafızla lafzın karşılıklı olduğu varlık arasındaki bağ da nedensizdir. Râzî de bu bağın zatî ve hakiki olmadığını söyler.²⁸⁰ Konuyu ilgilendiren asıl nokta, ağaç kelimesi ile asıl ağaç arasındaki bağın nedensizliğidir. Eğer nedenli olsaydı her dilde ağaç nesnesinin karşısında “ağaç” kelimesi olmalıydı. Arapların lisanında “şecer” kelimesi yerine ağaç sözcüğü kullanılmalıydı. Oysa durum böyle değildir. Her dilde farklı farklıdır çünkü lafızların manaya delâleti vaz’idir.²⁸¹ Yani lafız-varlık/anlam ilişkisini bir vaz’ edici bilinçli olarak kurmaktadır fakat bu faaliyet irticali olarak gerçekleşmektedir. Ancak zihnî suretlerin yani anlamların hâricî varlıklara delâletleri doğal olarak zorunludur. Hangi dili konuşuyor olursa olsun, bir insanın zihindeki ağaç sureti hariçteki ağacı gösterir ve bu ontolojik ilişki zorunludur.²⁸²

Râzî, lafızların manaya delâletnin tevkîfî olduğunun söylenip atılamayacağını çünkü bazı kelimelerin sesleri ve anlamları arasında bağ bulunduğu tespitini yapar. Leylek (لقلق) kelimesi, bu hayvanın çıkardığı sesle uyumludur. Dolayısıyla hayvanın ismiyle çıkardığı ses arasında Râzî’nin işaret ettiği nedensel bir ilişki vardır. Râzî, dil ilhama mı dayalıdır, sorusuna ses anlam uyumu olan bu tarz kelimeleri örnek vererek dilin beşerîlik yönüne vurgu yapar. Varlık-lafız eşleştirmesinde nedenselliğin de geçerli olduğu durumların varlığına işaret etmiş olur.

Kâdî Abdulcebbar (ö. 415/1025), dilsel göstergelerin insanlar tarafından varlıkla lafız arasında kasti bir bağla oluşturulduğunu söyler. Bu bağ, nedensiz ve toplumsal uzlaşmaya (muvâzaa) dayalıdır. Bir varlığa verilen isim istenirse başka bir varlığın ismiyle değiştirilebilir.²⁸³ Bu yaklaşım, Saussure’ün gösterge ile varlık

---

²⁷⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu ’l-Gayb*, 1: 16,17.

²⁷⁹ Saussure, *Dilbilim Dersleri*, 73.

²⁸⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu ’l-Gayb*, 1: 26.

²⁸¹ Semerkandî, *Kıstâsu ’l-Efkâr*, 84.

²⁸² Yıldırım, *Vaz’ İlmi*, 430.

²⁸³ Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugni fî ebvabi ’t-tevhid ve ’l-adl*, 5: 161.

arasındaki ilişkinin doğal olmayıp akli delâlet ile gerçekleşmesi anlayışıyla uyuşur.²⁸⁴

Basra Mu'tezilî ekolünün önde gelen kelâmcılarından Abbâd bin Süleyman es-Saymerî'ye (ö. 250/864) göre lafız anlam ilişkisi tabiidir ve lafzın zatından kaynaklanmaktadır.²⁸⁵ Bu da ilişkinin zorunlu, anlamın lafzın kendinden menkul, insan iradesini ve yaratıcı iradeyi dışarda bırakan bir durum olduğu anlamına gelir. Böyle bir durumda vaz' olgusundan söz edilemez ve dil aşkın bir varlık olarak karşımıza çıkar ki bu, Allah (c.c) dışında bizatihi var olduğu anlamına gelir. İslam itikadı açısından bu imkânsız bir şeydir.

Râzî, Mu'tezile'nin aksine lafızların delâletnin kesin olarak ıstilahî bir şekilde, beşer tasarrufuyla meydana geldiği görüşünü kabul etmez. İtiraz noktası kesinliktir. Çünkü şöyle bir ihtimal de vardır: Allah Teâlâ, lafızların manalarını, kendisinin vaz' ettiği bilgisini gizleyerek kalplerde yaratmış olabilir ve insan zarurî olarak lafız-anlam ilişkisini bilebilir. Mu'tezile'ye göre sıfatları bilmek zarurî olarak mevsufu da bilmeyi gerektirir, dolayısıyla Allah'ı bilmek de zarurî olur sonucuna götürür.²⁸⁶ Bu durum kabul edildiği takdirde imtihan sırrı kalkmış olur. Râzî, deliller kesin olmayınca dillerin tamamının tevkîfî de olabileceğini ıstilahî de olabileceğini ve her ikisinin birleşiminin de olabileceğini mümkün görür.

İslam âlimlerinin dillerin var oluşu meselesi ve lafız-anlam ilişkisini tartışmalarının üzerinden yaklaşık on asır geçer. Bunca zaman sonra Saussure konuyu, diğer disiplinlerden bağımsız olgusal bir gerçeklik zemininde yeniden ele alır. Saussure'ün göstergelerin nedensizliği görüşü, beraberinde dillerin var oluş nedenlerini sorgulamaya götürür. Bu ilke üzerinden mesele düşünüldüğünde iki sonuca varılabilir. Birincisi, dillerin doğal süreçlerle çok uzun zaman önce, kökenlerine ve nedenlerine ulaşamayacak bir dönemde oluştuğu sonucudur. Bu ilk dil için söylenebilir çünkü var olan bir dilden sayısız dil çoğaltılabilir. Doğal dil teorilerinin hepsi bu sonuç altında değerlendirilebilir. İkincisi, ilahî dil

---

²⁸⁴ İbrahim Asalan, *Kâdî Abdulcebbâr'a Göre Aklın ve Dilin Sınırlarında Kur'an*, 1. Bs (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 215.

²⁸⁵ Yıldırım, *Vaz' İlmi*, 435.

²⁸⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 1: 27.

teorisidir. Müslümanlara göre dili Allah öğretmiştir.²⁸⁷ Öğretmenin nasıl olduğuna dair farklı görüşler olsa da ayet-i kerimenin zahirinde tâlim yoluyla gerçekleştiği ifade edilir. Buradan şöyle bir kanaate varılabilir. Allah (c.c.), Hz. Adem'e onu dil öğrenme yeteneğiyle yaratmasına rağmen varlıkların isimlerini öğretmiştir. O hâlde kendi isimlerini ona öğretmesi daha evladır. Bu da Allah'ın isimlerinin tevkîfi olduğu görüşünü, dilbilim teorileri açısından da desteklenebileceğine dair bir imkân sunmaktadır.

Saussure'ün gösterge kuramının, mantıkta ve İslam düşünce geleneğindeki delâlet kavramına benzediği, dolayısıyla yeni bir şey olmadığı yönünde değerlendirmelere zaman zaman tesadüf edilebilmektedir. Ne var ki bunun doğru olmadığını peşinen ifade etmekte fayda vardır. Bu noktada en fazla karıştırılan, bu yüzden de hataya düşülen husus bilginin oluşumuyla semantik anlamın oluşumunun karıştırılmasıdır. Geleneğimizde delâlet kavramının bilginin oluşumuyla ilgili olarak ele alındığını özellikle belirtmek gerekmektedir.²⁸⁸

Her ne kadar konuyla doğrudan ilgili olmasa da alıntının yapıldığı makale sahibine katılmak mümkün değildir. Son derece yüzeysel ve peşin hüküm içermektedir. Sadece Râzî'nin tefsirinin girişinde yer alan bugünkü yapısalcı semantiğe tekabül eden yaklaşımların ileri düzeyde gerçekleştiği gözlemlenebilir. Ayrıca modern semantiğin her alanıyla ilgili bahislerin hiç de aşağı kalır yönü olmadan yer aldığı görülebilir. Meseleyi sadece delâlete indirgeyip geleneğimizde yanlış anlaşılardan söz etmek de konunun pek araştırılmadığını gösterir. Çünkü İslam âlimleri meselenin delâlet yönünden daha çok vaz' yönünü incelemişlerdir. Lafızların anlama delâletinde kimsenin şüphesi yoktur ve itikadî bir problem olarak kelâm sahasında yer işgal etmemektedir. Fakat vaz' meselesinin kelâmullah konusunda olduğu gibi itikada taalluk eden bir boyutu vardır. Bu nedenle vaz' ilmi bağımsız bir ilim olarak teşekkül etmiştir denebilir. Bu yolu açan “*er-Risâletü'l-vaz'iyye*” ile Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355) olmuştur.²⁸⁹ Daha sonra bu eser üzerine yapılan şerhlerle bu ilim kendini sürdürmüştür. Bunlar arasında Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413), İsmâüddin İsfarayînî'nin (ö. 945/1538) ve Ebü'l-Kâsım Semerkandî'nin (ö. 888/1483'ten

²⁸⁷ el- Bakara 2/31.

²⁸⁸ Hüseyin Sabri Erdem - Tuğba Öztürk, “Allah'ın el-Hâlik (الخالق) İsmi'nin Yorum Anlamı Saussure'ün Gösterge Kuramı Çerçevesinde Semantik Anlamı”, *Kader dergisi* 15/3 (2017): 576-593.

²⁸⁹ Yıldırım, *Vaz' İlmi*, 449.

sonra) *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*'leri sayılabilir. İlgili makalenin “Allah'ın *El-Hâlik* İsmine Semantik Kriterlerin Uygulanması” başlığı altında anlatılanlara bakılırsa bu konuda hüküm verecek durumlarının olmadığı görülür.

İslam ilim geleneğinde dil, diğer ilimlere yardımcı, onları açıklayıcı bir alet ilmi sayılmıştır. Yani asıl maksada ulaşmak için bir araç olarak görülmüştür. Bu araca sahip olmayanların İslam'ın temel ilimlerinde yürümesi mümkün olmamıştır. Arapça üzerine yapılan çalışmalar neticesinde birçok dil okulu da teşekkül etmiştir. Dile dair bugün tartışılan hemen her mesele, dönemin perspektifinden tartışılmıştır. Gelin görün ki dil bilimin kurucusu 20. yy.da Soussure kabul edilmiştir. Bu kabulün nedeni ise onun dili kendi kendine yeter bir şekilde, diğer bilimsel alanlardan bağımsız olarak dilin kendisini açıklamak için yine kendisini amaç edinmesi olarak açıklanmıştır. Yani dile bakışı değiştirmiş onu âlet olmaktan çıkarıp bağımsız bir bilim hâline getirmiştir. Makalenin sahibi bunu kastediyorsa söyledikleri kabul edilebilir. Yeri gelmişken bundan söz etmekte yarar vardır. Tartışma mevzû' lehin (nesne ya da zihinsel imaj/zihnî suret) karşısına neyin getirileceği üzerinde yapılır. Soussure'ün ağacına bakıldığında onun mevzû' leh karşısına hâricî bir vücut getirdiği görülür. Bu görüş aynı zamanda İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1505) de tercih edilen görüş olarak zikrettiği Ebu İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) de görüşüdür. Fahreddin Râzî ekolü ise mevzû' leh karşısına zihnî sûretleri (mahiyet) koyar. Kemâleddin İbni Hümmam (ö. 861/1457) ise meseleye biraz daha genişlik katarak kişilere verilen özel isimlerde, mevzû' lehin karşısına şahısların hâricî varlıklarını diğer varlıkların ise zihnî sûretlerini koyar.²⁹⁰ Mevzû' leh karşısına zihnî suretleri yerleştiren Râzî ve takipçileri üzerinde İbni Sînâcî varlık anlayışının etkisinden söz edilebilir.

Burada sorulması gereken soru, Allah Teâlâ söz konusu olduğunda mevzû' leh nedir? Sorunun cevabı için iki durum söz konusu olur. Birincisi, kendisine Allah'ın var olduğu bilgisi ulaşan birisi için artık Allah, zihin dışında, hariçte hakikati olan bir varlıktır. Bu hakikat, kendisi için bildirilen isim ve sıfatların mevzu'lehidir. Burada mevzu'leh açısından bir sorun çıkmaz. İkinci durum ise kendisine Allah'ın varlığı ve isimleri ulaşmamış kişinin durumudur. Bu kişi

---

²⁹⁰ Yıldırım, *Vaz' İlmi*, 474.

çevresini inceleyerek bunların bir var edicisi olması gerektiği fikrine varırsa hariçte tahakkuk eden bir tanrı mevcudiyeti gerçekleşir. Duyu sahasının dışında olduğu için bu tanrının zâtı doğrudan mevzu'leh olamaz. Eserleri ve fiilleri onun medlulü olur. Bu medluller üzerinden ona isim ve sıfat vaz'ı gerçekleşebilir. Şu hâlde Allah; varlığı mahsusatın dışında olan, fenomenal sahada ise dilsel bir varlık olarak inkişaf etmiş; kelâm-ı nefsi kabilinden harfsiz, sessiz zihni manalar şeklinde belirginleşmiş bir mefhum olmaktan çıkıp hakiki bir varlık olur. Bu noktadan sonra isimlendirme konusu konuşulabilir. İslam düşüncesinde bu vücudî hakikat, Allah lafzının naslar tarafından inşa edilmiş ve hariçte de eserleri görülen zihni manaların mevzu' lehi olur. Allah ismi ve diğer isimler bu manalara zarf olurlar. Bilakeyf rü'yetullah gerçekleştiğinde ise Allah lafzı ile mevzu' lehi arasındaki münasebet belli ölçüde teşahhus edebilir.

C. İsmi Müsemma ile Aynı Olmasıyla İlgili Yaklaşımlar

Önceki bölümlerde konuyla ilgili kavramlar, delâlet ve vaz' kavramlarının ne anlama geldikleri açıklandı. Bu başlık altında kavramların kullanımına yönelik yaklaşımlar ele alınacaktır. İsmi, müsemma ile (isimlendirilen) aynı olursa ne ifade eder, olmazsa ne sakıncası vardır? Daha çok bir dil konusu görünümü arz eden bu mesele neden kelâm kitaplarında yer almıştır, bunun izi sürülmeye çalışılacaktır.

İsmi, müsemma ile aynı olmasından kastedilen şey harflerden ve seslerden ibaret, bizzat isim olan lafızların kendilerinin olamayacağı açıktır.²⁹¹ Kastedilen ismi tazammun ettiği manayla ilgilidir. İhtilaf noktası burasıdır. Kastedilen lafız olduğunda isim müsemmadan ayrı olur.²⁹² İsimler tevkîfi olsalar bile anlamları aklın sınırlarına dahildir. İsmi-müsemma aynıdır diyenler, uluhiyet veçhesinden bakarak bu ismi bildiren Yüce Allah'ın, zâtını eksiksiz bildiğini ve ismi onun katındaki manalarıyla kendisi olduğunu söylerler. Seyfeddin Âmidî (ö. 631/1233), naslarla gelen isimlerin aynı zamanda ilahî kelâm ve kadîm olması meselesini dile getirir.²⁹³ Allah'ın kendi isimlerinden haber vermesiyle insanların ona isim vermesi arasında fark olduğunu söyler. Gayrıdır diyenler ise beşer

²⁹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 1: 151.

²⁹² el-Meylânî, *Şerhu'l-muğni*, 6.

²⁹³ Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 2: 502.

tarafından bakarak sınırlı varlığın, sınırlı anlayışındaki anlamlar Allah Teâlâ için eksiklik olur anlayışıyla hareket etmişlerdir. İzah edileceği üzere “Allah” ismi-i şerifi farklı bir konumda tutulmuştur. Çünkü onun vehim ve hayalleri âtil bırakan bir hususiyeti vardır.

İsimler müsemmâyla aynıdır diyenlerin hareket noktaları ve izah tarzları genelde birbirini takip eder. İsimler tevkîfidir, Allah’ın zatı bilinemeyeceği için ona isim verilemez. Allah kendi zatını bildiği ve kendi kendini isimlendirdiği için isimleri ve zatı muvafıktır. Beşerin gücü Allah ile isimleri arasındaki muamelenin hakikatini bilmeye ve idrak etmeye yetmez. İsim müsemmâdan ayrıldığı zaman tevhid, iman ve ibadetler açısından sorun çıkacağı düşünüldüğü için bu görüş benimsenmiştir. Delillerini talak (boşanma), itak (köle azadı), ve ilerde zikredileceği üzere Kur’an ayetlerinden getirirler. Nûreddîn Sâbûnî (ö. 580/1184), bir adam karısını kastederek “Zeynep boştur.” dese karısını boşamış olur, örneği üzerinden ismin müsemmâyla aynı olduğunu anlatmaya çalışır. Aynılık olmasaydı adam ismi boşayıp müsemmâ olan kadının zatıyla nikahını devam ettirirdi gibi bir sonucun makul olamayacağını savunur. Aynı anlayışla Allah ismi zikredildiğinde de Allah’ın kendisinin zikredilmiş olacağını söyler.²⁹⁴ Aksi takdirde Allah zikredilmemiş olur.

إلى الحول ثم اسم السلام عليكما ... ومن بيك حولا كاملا فقد اعتذر

Şair Lebid’e (ö. 40 veya 41/660 veya 661) ait bu beyit, ismin müsemmâyla aynı olduğu görüşünü dile getiren hemen her âlim tarafından ilgili bahsin altında zikredilerek meselenin Arap lügat ve örfünde de aynı şekilde olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.²⁹⁵ Beyitte “selam ismi” üzerinize olsun ifadesinden anlaşılması gereken selamın kendisidir. Burayla bağlantılı olarak *سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى* "Yüce rabbinin ismini tespih et."²⁹⁶ *وَذَكَرْ اسْمَ رَبِّهِ*²⁹⁷ “Rabbin ismini zikret.” ayet-i kerimelerinde isimden maksat ismin medlulü olan Allah Teâlâ’dır. Yani isim,

²⁹⁴ Sâbûnî, *el-bidâyetü fi usûli’-d-dîn*, 30.

²⁹⁵ Âmidî, *Ebkâru’l-efkâr*, 2: 497.

²⁹⁶ el- A'lâ 87/1.

²⁹⁷ el- A'lâ 87/15.

müsemmâsının aynısıdır. ²⁹⁸ İsim müsemmânın aynısı olmasaydı tesbih edilen Allah değil başka bir şey olurdu.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir."²⁹⁹

Bu ayette de kastedilen putların kendileridir isimleri değil. Yoksa müşrikler kendilerinin taktıkları isimlere tapmış olamazlar. Bu ayet, isim müsemmânın aynı olduğunun delili olarak gösterilir.³⁰⁰

فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

"Haydi, inkârcıların hoşlarına gitmese de içten bir dindarlıkla yalnız Allah'a bağlanarak O'na dua edin."³⁰¹

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

"Halbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur."³⁰²

Ebu Mu'in en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) bu ayet-i kerimeleri delil getirirken yöntemi şudur. Allah kullarından ibadet etmelerini, ona dua etmelerini istiyor. Eğer Allah lafzı ile Allah'ın kendisi, birbirinden ayrı, başka başka olurlarsa bu durumda kullardan istenen, harflerden oluşan bir isme ibadet etmeleri olur. Oysa burada kastedilen bizatihi Allah'ın kendisidir.³⁰³ Nesefî, karşı tarafın itiraz olarak sunduğu, isim müsemmâyı aynı olsaydı ateş dediğimizde ağzımızın yanması gerekirdi, argümanına pek de ikna edici olmayan hatta karşı tarafın elini güçlendirecek bir cevap verir. Ona göre ateş isminin telaffuzu tesmiyedir. Ateş ismi telaffuz edildiğinde hakikati değil tesmiyesi vardır ve bu nedenle yanma

²⁹⁸ Aḥmad Ibn-Maḥmūd aş-Sābūnī, *el- Kifāye fi'l-hidāye*, ed. Muhammed Aruçi, 1. Bs (Beirut, Lübnan: Dar İbn Hazm, 2014), 104.

²⁹⁹ el-Yūsuf 12/40.

³⁰⁰ Fahreddin er-Râzî, *el-İşâre fi usûli'l-keḷâm Felsefî Kelâmın Temel Meseleleri*, 1. Bs (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 289.

³⁰¹ Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklanmış Meali*, el-Mü'min 40/14.

³⁰² Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklanmış Meali*, el-Beyyine 98/5.

³⁰³ Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Matüridi Kelâmı, Bahru'l-keḷâm* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 96.

gerçekleşmez.³⁰⁴ Bu cevaptan ismin müsemma ile aynılığı değil bilakis ayrılığı anlaşılır. Neseî burada tesmiye, isimdir ön kabulünden hareket eder. Hâlbuki Gazâlî, ismin tesmiyeden farklı olduğunu söyler.³⁰⁵ Düşünülürken de bu anlaşılabilir bir şeydir. İsim başka bir şey, isimlendirme ise başka bir şeydir. İsmün müsemmasıyla aynı olduğunu savunanlar, özellikle İhsâ hadisinde beyan edilen doksan dokuz isim, müsemmanın aynı olduğu takdirde doksan dokuz müsemmayı gerektirmez mi, sorusuna; onlardan maksat isim değil tesmiyelerdir (isimlendirmeler), şeklinde cevap verirler. Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Pezdevî (ö. 482/1089), “Düşünen, insaf sahipleri yakinen anlar ki müsemma ve tesmiyeden başka bir şey yoktur.” der.³⁰⁶ Burada şu soruyu sormak gerekir. İsmiyle isimlendirilmenin gerçekleşebilmesi için önce isim gerekmez mi? Peki, o zaman isimlendirmeden maksat nedir? İsmiyle isimlendirmeden maksat zikretmek ise ki bu tesmiyenin anlamlarından biridir, var olan bir isim zikredilmiş olur. Amaç vaz' etmek ise yani olmayan bir ismi ilk defa vermek ise bu daha tehlikeli bir sonuca götürür. İsimlerin tevkifiyeti konusu ehli sünnete göre ittifaklı bir konudur. Allah kendi isimlerini kendisi bildirmiştir. Amaç zaten var olan bir isimle ismin sahibine hitap ise bu da ayrı olmayı gerektirir. Aslında isimden maksat tesmiyedir görüşü kendi içinde pek tutarlı görünmüyor. Sabûnî, tesmiyenin isim ve müsemmadan farklı bir şey olduğu hususunda ittifak olduğunu söyler.³⁰⁷

Pezdevî, İbni Küllâb'ın vasıf, mevsuftan başkadır, sıfat ise mevsufun ne aynıdır ne de gayrı görüşünü zikreder. Ardından görüş sahiplerini zikretmeden “İsimler, gerçekte Allah'ın sıfatlarıdır.” görüşünü dile getirir. Sıfat=isim, vasıf=tesmiye, mevsuf=müsemmadır. Allah Alîm'dir, ilmi vardır. İlim sıfatı Allah'ın ne aynıdır ne de gayrıdır. İsimler de böyledir, demesine rağmen Ehl-i sünnet'in isim müsemmanın aynısıdır görüşünün kendilerini ve her düşünürü kabule zorladığını söyleyerek bir nevi itiraf mahiyetinde cümle kurar.³⁰⁸ Bu mecburiyet ibadetlerin geçerli olmayacağı fikriyle hareket etmesinden kaynaklanıyor olabilir.

---

³⁰⁴ en-Neseî, *Bahru'l-keîâm*, 92.

³⁰⁵ Gazâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, 22.

³⁰⁶ İmam Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn* (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2003), 93.

³⁰⁷ Sâbûnî, *el-bidâyetü fi usûli'd-dîn*, 29.

³⁰⁸ Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 93.

Râzî'nin kendi tefsirinde kelâmın ebediliği görüşünü savunanların getirdiği bir delili burada zikretmekte yarar var. Harflerin, kendilerine mahsus mahiyetleri vardır. Mahiyetler yok olmazlar bu durum harfleri kadim yapar. Harflerden müteşekkil kelâm da kadim olur.³⁰⁹ Râzî, Allah'ın kelâmının bu harflerden başka bir şey olmadığını söyler. Allah'ın isimleri bu kelâmın içinde olduğuna göre isimler de kadimdir. İsmın delâleti mahiyete ise mahiyet de hariçteki varlığın zihindeki anlamı ise o zaman esmâullahın iki durumu olur. Birincisi zihindeki manalar ikincisi ise Allah'a işaret etmektir. Rahmet vicdanlarda sabit bir şeydir ancak eseriyle gösterilebilir. Bir annenin çocuğuna muamelesinde görünür. Böyle muameleler olmazsa mefhum bir mana olarak kalır. Kâinattaki oluşlar, Allah'ın fiillerine, fiiller Allah'ın isimlerine, isimler Allah'ın sıfatlarına, sıfatlar ise Zât'a delâlet eder. Bu açıdan bakıldığında ismin delâlet ettiği manalar, müsemmâyla aynı olur. Buradaki Allah'ın kainatla olan muamelesi, Eş'arî usulüne göredir. Maturîdilerde ise sıralama şöyledir. Kâinattaki oluşlar Allah'ın fiillerine, fiiller Allah'ın sıfatlarına, sıfatlar Allah'ın isimlerine, isimler ise Zât'a delâlet eder. Bu ilişki şöyle de kurulabilir: Kâinattaki oluşlar Allah'ın fiillerine, fiiller Allah'ın sıfatlarına, sıfatlar Allah'ın isimlerine, isimler ise Allah ismine, Allah ismi de Zât'a delâlet eder. Bu yaklaşım bütün isimler Allah isminin medlulüdür diyenlere göre yapılabilecek bir tasniftir.

Râzî, “*el-İşâre fî usûli'l-keîâm*” adlı eserinde yukarıda anlatılanlarla bağlantılı bir şekilde, isim müsemmânın aynıdır diyenlerin görüşlerinden biri olarak lafızları kastederek ibareler ezelde olmasa da Allah'ın isimlerinin ezelde var olduğu, görüşünü zikreder.³¹⁰

İsmın, müsemmâyla aynı olduğunu söyleyenler, Maturidî mezhebine mensup âlimler ve Eş'arîlerin kahir ekseriyetidir. Muasır âlimlerimizden Elmalılı “Bize göre isim ile isimlendirilen varlık aynıdır.”³¹¹ diyerek bu yolu takip etmiştir.

Sûfîlerin temel görüşü, isim ve sıfatlar zat ile aynıdır.³¹² Özellikle tevhid-i vücudîyi benimseyen sûfîlerin aksini söylemeleri usulleri açısından pek mümkün

³⁰⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu 'l-Gayb*, 1: 38.

³¹⁰ er-Râzî, *el-İşâre fî usûli'l-keîâm*, 291.

³¹¹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini*, 41.

³¹² Kartal, *İlahî İsimler Teorisi*, 159.

değildir. Abdülkerim el-Cîlî'ye (ö. 832/1428) ait aşağıdaki satırlar bunu açıkça ortaya koymaktadır.

İsim, müsemâmı (isimlendirileni) fehimde (zihinde) belirleyen, hayalde tasvir eden, vehimde sınırlayan, fikirde tedbir eden (düzenleyen), zikirde koruyan, akılda icat eden (ortaya çıkaran, var eden) şeydir. Müsemâm ister mevcut olsun ister ma'dum ister hazır olsun ister gaip fark etmez. İsmın müsemâmıya nispeti zahirin bâtına nispeti gibidir. Bu itibarla isim müsemâmın aynıdır. Bu Anka-yı mağrip kuşunun misali gibidir. Cismen yok ismen vardır.³¹³

Şemsuddin es-Semerkandî, ehl-i sünnetin ismin müsemâmın aynı olmasıyla ilgili görüşünün ispatında zorluk ve müşkül olduğunun gizli olmadığını söyler. Fakat meseleye örf ve lügat açısından değil de şer'î bir mesele olma açısından bakılırsa işin kolay olacağını söyler.³¹⁴ Çünkü naslarda, Allah lafzı söylenerek Allah'a ibadet edin, Allah'ı zikredin gibi ifadeler geçer. İbadetler isme yapılamayacağına göre Allah lafzı söylenerek Allah'ın kendisi kastedilmiştir. Konuyla ilgili en kestirme açıklama bu olsa gerek.

D. İsmın Müsemâmıdan Farklı Olmasıyla İlgili Yaklaşımlar

İsmın, müsemâmıdan ayrılığıyla ilgili görüş; haberî sıfatların, zihni sevk ettiği tescim ve teşbih anlayışını engellemek için mütekellim tarafından bu sıfatların te'vil edilmesi anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir mi? Nihayetinde Allah ismi dışındaki isimlerin bir kısmı sıfat, bir kısmı zarf, bir kısmı fiil anlamı taşımaktadır. Bunların hepsi de kühüyle olmasa da zihni birtakım tasavvurlar içermektedir. Bu eksik tasavvurları zat ile aynı kabul etmeme paradigmasıyla hareket edilmiş olunabilir mi? Bu sorulara verilecek müspet bir cevap meselenin sadece teorik bir zeminde tartışılmadığını, amelî sahada da karşılığının olduğu ve bir ihtiyaca binaen tezahür ettiğini de gösterir.

İsim, müsemâmıdan ayrıdır diyenler Mu'tezile, Haricîlerin tümü, Zeydiyye, Mürcie'nin çoğunluğudur.³¹⁵ Eş'arî muhakkik âlimlerinden Gazâlî ve Fahreddin Râzî de bu görüştedirler. Ancak Gazâlî ve Râzî'nin gayriyet görüşü, Mu'tezile'nin

³¹³ Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, 30.

³¹⁴ Muhammed bin Eşref Şemsuddin es-Semerkandî, *el-Me'ârif fi şerhi's-sahâif*, ed. Abdullah Muhammed abduallah İsmail- Nazîr Muhammed en-Nazîr 'İyâd (Kâhîre: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2017), 2: 1299.

³¹⁵ Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 93.

görüşü ile karıştırılmamalıdır. Çünkü Mu'tezile kelâmcıları, meseleye ilahî kelâma ve sıfatlara yaklaştıkları gibi bakmışlardır. Kur'ân'ı mahluk kabul ettiklerinden, onun içerdiği isimleri de muhdes ve mahluk kabul etmişler, gayriyet görüşünü savunmuşlardır. "İsimler bizim isimlendirmelerimizden başka şey değildir."³¹⁶ Yani isim, müsemmâdan başkadır fakat tesmiye ile aynıdır.³¹⁷

Konuyla ilgili olarak Kâdî Abdulcebbâr, Mu'tezile'nin önde gelenlerinden, Basra ekolünün kurucusu Ebu'l-Huzeyl Allâf (ö. 235/849-50 [?]) ile bazı Hanbeliler arasında cereyan eden bir münazaradan söz eder. Hanbeliler bir levhaya Allah lafzını yazarlar; levhada yazılanı kelâmın ezelfi oluşu ve ismin müsemmâyla aynı oluşuyla ilgili olarak inkâr mı ediyorsun diye sorarlar. Ebu'l-Huzeyl aynı levhanın başka kenarına Allah lafzını tekrar yazar ve isim müsemmânın aynısı ise hangisi Allah diye sorar. Tabi, onlar da cevap veremezler.³¹⁸ Başka bir rivayette kâğıdı yaktığı söylenir. Kâdî hikâyeye üzerinden görüşünü açıklamış olur. Olay, karikatürize bir senaryo gibi dursa da düşüncelerin siyasî malzeme hâline geldiğinde ne duruma geldiklerini göstermesi açısından da önem arz eder. Bir grubun bu şekilde cehalet ve inatlarından kaynaklanan³¹⁹ yüzeysel yaklaşımlarının aksine Ehl-i sünnet'in görüşü bu hikâyede anlatılan basitlikte olmadığı gibi derinlikten de yoksun değildir. Onlar isim-müsemmâ aynılığından, isim ve sıfatların zata nispet edilen manalarını kastediyorlardı. Bu manaların ayniyeti ise Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi tevhide zarar verici bir durum değildir. Kâdî, karşıt görüşlerin argümanlarını zikrettikten sonra Râzî'nin de karşı argüman olarak sunduğu, ateş denince dilin yanmadığı, helva denince dilin tatlı olmadığı vb. dolayısıyla ismin müsemmâyla aynı olamayacağı görüşünü dile getirir.³²⁰

Gazâli, mensubu olduğu Eş'arî geleneğinin aksine gayriyet görüşünü benimsemiştir. Ona göre isim, müsemmâ, tesmiye ve müsemmi' hepsi birbirinden farklı kavramlardır. "Hareket" metaforunu kullanarak farklılığı müşahhas hâle getirir. Hareket, tahrik, muharrik, muharrek kavramları birbirlerinin yerine

³¹⁶ Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 93.

³¹⁷ er-Râzî, *el-İşâre fi usûli'l-kelem*, 289.

³¹⁸ Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr b. Ahmed Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu usûli'l-hamse*, ed. Abdulkarim Osman, 3. Bs (Mektebetü Vehbe, 1996), 544.

³¹⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâid*, 92.

³²⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu usûli'l-hamse*, 543.

kullanılmayacak anlamsal farklılığa sahiptirler. Hareket, varlığın yer değiştirmesi; tahrik, hareketi meydana getirme; muharrik, hareketin faili; muharrek, failin hareketinden etkilenen varlıktır. Hiçbiri diğerinin aynı değildir³²¹ ayrı ayrı akledilebilen itibarî şeylerdir³²² fakat aralarında ayrılmaz bir ilişki vardır. Gazâlî, buradan hareketle isim-müsemma-tesmiye kavramlarının birbirlerinden farklı amabirbirleriyle de ilişkili kavramalar olduğunu anlatmaya çalışır.

Râzî, Eş'arîleri kastederek "Ashabımız isim, müsemmânın aynıdır ve tesmiyeden farklıdır görüşünde olsa da..." diyerek Gazâlî'nin görüşünün doğru olduğunu, kendisinin de bu görüşte olduğunu söyler.³²³ Râzî; ismin, vaz' (bir mana ile bir lafzı eşleştirme, isim verme) yoluyla bir şeye delâlet eden lafız olduğunu; müsemmânın ise o şeyin kendisi olduğunu söyleyerek zarurî olarak ismin müsemmâdan farklılığını savunur. İsim, müsemmânın aynısıdır dendiği zaman, bir şeyi kendisine izafe etmek olur ki bu muhaldir. Râzî, isim-müsemmâ aynılığının doğuracağı sakıncaları ve onlara olan itirazlarını dile getirir. Birincisi: isimlerin çokluğu, İhsa hadisi ve ayet-i kerimelerle sabittir. **وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ** "En güzel isimler Allah'ındır, onlarla dua edin."³²⁴ İddia edildiği gibi isim müsemmâsının aynısı olursa her ismin karşısında bir müsemmâ gerekli olur oysa Allah tektir. İkincisi: Tesmiye\ müsemmâya isim vaz' etmekse müsemmâyla isim de aynı şeyse bir şeyi kendisine isim olarak vermeyi gerektirir ki bu akıllıca bir iş değildir. Üçüncüsü: Madum (yok), menfi, selb (olumsuzlama) gibi kelimelerin nesnel gerçeklikleri (müsemmâları) yoktur fakat bu kelimeler vardır. Bu takdirde ismin\ müsemmâsının aynı olması imkânsızdır.³²⁵ Allah'ın şeriki için de böyle düşünülebilir. Dördüncüsü: İsimler, lafız ve manadan oluşur. Lafız kısmı sesler ve harflerden oluşan, bir mahâlde bekası olmayan; Arapça ve başka dillerde olabilen kelimelerdir. Delâlet ettiği mana ise cismi, hakikati olan, kendi başına var olabilen bir şeydir. Olgun bir akıl lafız ve mananın bir olduğunu söyleyemeyeceği gibi isim ve müsemmânın da aynı olabileceğini söyleyemez.

³²¹ Gazâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, 12.

³²² er-Râzî, *el-İşâre fi usûli'l-keîâm*, 293.

³²³ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ li'r-Râzî*, 15.

³²⁴ el-A'raf 17/180.

³²⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ li'r-Râzî*, 17.

Beşincisi: ³²⁶ وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا Allah kullarına kendisine isimleriyle dua etmelerini emrediyor. Bu bir şeyin başka bir şeyle çağırılmasıdır. Bu durum, ismin müsemmâdan farklı olmasını gerektirir.³²⁷ Altıncısı: İsim müsemmânın aynısıysa bir adam bir şeye isim verdiğinde o şeyin kendisini kendisine isim vermiş olmaz mı? Bu takdirde isimlendirme diye bir şeyin olmaması gerekir. Râzî, farklılığı ortaya koymak için Gazâlî'nin de verdiği "hareket" örneğini burada verir. ³²⁸ Yedincisi: Eş anlamlı kelimelerde varlık bir tanedir. İsim isimlendirilenle aynı olsaydı iki ayrı varlık olmalıydı ya da eş anlamlı kelimeler olmamalıydı.

Râzî, kendi görüşünü yukarıda anlatılan vecihler üzerine bina ettikten sonra karşıt görüşün iddialarını ve delillerini altı madde halinde kaleme alır ve onlara cevap verir. İsim, müsemmânın aynıdır diyenlerin birinci delili: سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكََ "O halde, O yüce Rabb'inin ismini tesbih et."³²⁹ "Rabbin yüce ismini tesbih et." ³³⁰ Bu ayetlerde tesbih edilmesi istenen isimden maksat Allah'tır. Bu da Allah'ın isimlerinin Allah'tan gayrı olmadığını delâlet eder. Râzî, aynı ayetlerin aynılığa değil bilakis gayrılığa delil olduğunu söyler. "Rabbinin ismi" bir izafettir (isim tamlaması). İsim kelimesi, Rab ismine izafe edilmiştir. Bir şey kendisine izafe edilemez. Allah'ın isimleri Rabb'in zatıysa o zaman سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ "Rabbinin ismini tesbih et." ifadesi ile سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ "İsminin ismini tesbih et." سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ ifadeleri arasında bir fark olmaması gerekirdi. Râzî, burada Eş'arilere atfen, Allah'ın isimlerini bilmenin yolu tevkîfidir, Rabbi bilmenin yolu ise aklîdir, görüşünün de ismin müsemmâdan ayrı olmasını gerektirdiğini söyler.³³¹

İsim müsemmânın aynıdır diyenlerin ikinci delili مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءُ "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı سَمِيئُوهَا أَنْتُمْ وَعَابَاؤُكُمْ

³²⁶ el-A'raf 7/180.

³²⁷ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 17.

³²⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 18.

³²⁹ el-A'la 87/1.

³³⁰ el-Vakı'a 56/74.

³³¹ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 20.

birtakım isimlerden başka bir şey değildir.”³³² Âyette isimlere tapmaktan maksat onların müsemmâlarıdır. İsme ibadet edilemeyeceğine göre putların cisimleri kastediliyor, demek ki isim müsemmâsının aynısıdır. Râzî, bu yaklaşıma iki açıdan itiraz eder. Ayette, müşriklerin putlara isim vermelerinden bahsedildiğine göre demek ki putların isimleri yoktu. Bu yaklaşım ismin, müsemmâdan ayrı olmasını gerektirir. Putların ilah diye isimlendirilmeleri, sultan olmadığı hâlde kendisine sultan diye isim verenin durumuna benzer. O kişinin kendisini sultan diye isimlendirmesi ancak bir isimden ibarettir.³³³

İsim, müsemmânın aynıdır diyenlerin üçüncü görüşü; bir şeyin ismi, o şeye delâlet eden bir lafızdan ibaretse ezelde ne bu lafızlar ne de bu lafızları söyleyecek birileri vardı. Oysa Allah Teâlâ'nın ezelde isimsiz olması düşünülemez bir durumdur. Râzî, bu yaklaşıma da görüşün sahiplerinin yöntemleri üzerinden cevap verir. İsimlerin delâlet edici lafızlar olduğu konusunda bir uzlaşma varsa ezelde Allah için isimlerin varlığı kabul edildikten sonra bu isimlerin onun zatına delâlet edici ayrı isimler olmasında mahzur olmaması gerekir, der.³³⁴ Ezelde Allah'ın isimlerinin varlığının ittifaklı bir mesele olmasına gelince Râzî, bunu kınındaki kılıca keskinlik sıfatının verilmesi gibi bilkuvve bir durum olarak zikreder.³³⁵ Yani şu anki harfler ve ibareler ezelde yoktu ama Allah'ın isimleri nisbî olarak vardı. İsim müsemmâdan başkadır, görüşünü ispatlamak için isimleri bilkuvve yani potansiyel olarak değerlendirmek biraz zorlama olmuş gibi duruyor. Kastettiği şey harflerden ve seslerden oluşan isimlerin ibarelerin değil de anlamlarının ezeliyeti ise bu makuldür. Allah kendi isimlerini ezelde zaten biliyordu.

İsim, müsemmânın aynıdır diyenlerin dördüncü görüşünü şöyle açıklar. “Muhammed (s.a.s) Yüce Allah'ın resulüdür.” denildiğinde Muhammed ismi peygamberin kendisinden gayrıysa risaletle vasıflanan kendisi değil o isim olmuş olur. Aynı şekilde “Ebu Leheb'in eli kurusun.”³³⁶, Hafza boştur, örneklerinde isim müsemmâdan farklı olduğu takdirde, zemmedilen Ebu Leheb; boşanan da Hafza

---

³³² Hayrettin Karaman v.dğr., trc., *Kur'an-ı Kerim Açıklmalı Meali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.), el-Yûsuf 12/40.

³³³ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 23.

³³⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 23.

³³⁵ er-Râzî, *el-İşâre fî usûli'l-keîâm*, 293.

³³⁶ Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklmalı Meali*, et-Tebbet 111/1.

olmaz. Hafza'nın ismi boşanmış olur, kendisi değil. Râzî, bu yaklaşımı da hemen hemen aynı metotla çözer. Burada kastedilen harflerden müteşekkil ve risaletle vasıflanmış Muhammed ismi değil onun medlulü olan şahsıdır. Dolayısıyla yine gayriyet söz konusudur.³³⁷

Beşinci olarak meşhur Arap şairi Lebid'in "... selam ismi üzerinize olsun." mısrasını delil gösterirler. Yani burada selam ismi ifadesiyle selamın kendisinin kastedildiğini söylerler. Râzî, buna cevap vermeye bile ihtiyaç duymaz. Altıncı olarak ise isim-müsemmânın aynıdır görüşünde olan Arap dilci Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) tutunurlar.

E. İsmın Müsemmâyla ne Aynı ne Gayrı Olduğu Görüşüyle İlgili Yaklaşımlar

Yukarıdaki iki görüşü birleştirmeye yönelik gibi duran bu yaklaşım ilk bakışta çelişki varmış izlenimini uyandırır da bu yaklaşımın ontolojik izahı şu şekilde olabilir. Deniz ve dalga metaforu üzerinden düşünülürse dalganın denizden farklı vücut ve mahiyeti vardır, böyle olmasaydı denizden ayrı dalga diye bir şeyden söz edilemezdi. Fakat aynı zamanda denizden farklı bir şey de değildir. Çünkü denize aittir ve ondan ayrılamaz. İki ayrı hakikat vardır. Denize dalga denemeyeceği gibi dalgaya da deniz denemez. Bu örnekleme daha çok varlığı "vücut ve mahiyet"ten³³⁸ ibaret sayan ve varlığı bir kabul eden vahdet-i vücut düşüncesi sahipleri³³⁹ tarafından kullanılsa da bu konuyu izah etmek için ikna potansiyeli taşır. Allah'ın el-Alîm ismi, zatla aynıdır denildiği takdirde, el-Alîm ismi, aynı zamanda el-Habîr ile es-Selâm isimleriyle de aynı mıdır, sorusu cevaplanması gerekir. Aynıdır, dense o zaman bunca ismin varlığı ne işe yarar? Aklen her bir ismin farklı manalar ifade ettiği bilinmektedir. Gayrıdır dense bu isimler zikredildiğinde Allah zikredilmemiş ve tesbih edilmemiş olur. Bu yöndeki ilahî emir ve tavsiyelerin neticesi şüpheli hâle gelir. Bu isimler Allah'ı tanıtıcı ve onu hatırlatıcı olmaları açısından müsemmâdan gayrı bu isimlerle ona yapılan tesbih, ta'zim ve ibadetlere vesile onların sahih olması bakımından da

³³⁷ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esma'ullahi'l-hüsna*, 23.

³³⁸ Toshihiko Izutsu, *İslam'da Varlık Düşüncesi*, trc. İbrahim Kalın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 45.

³³⁹ Izutsu, *İslam'da Varlık Düşüncesi*, 62.

müsemmânın aynıdır. ³⁴⁰ Zat'ta kaim hakiki manalar olmaları itibariyle zatla aynı; kendilerinden, zattan bağımsız olarak söz edilebilir zihnî mefhumlar ve eserleri olmaları itibariyle de zattan ayrıdır.

F. Allah İsmi'nin İştikakı ve İsim Meselesinin Tartışılmasının Mahiyeti

İslam âlimleri isimle ve hususen Allah ismiyle ilgili meseleleri eserlerinde tahkik ettikten sonra bu meselelerin lüzumuna dair de fikirlerini söylemişlerdir. İmam Gazâlî, Allah isminin iştikakı konusunda ileri geri fikirlerin serdedilmesinin beyhude çabalamak ve yorulmak olduğunu söyler. ³⁴¹ İnsanların bu meseleyi bu kadar uzatmaları fuzulidir. ³⁴² Râzî de bu meselenin insanlar tarafından tartışılmasının fuzuli olduğu kanaatindedir. ³⁴³ Adudiddin İcî, isim-müsemmâ konusundaki anlaşmazlığın lafzî tartışmalardan ibaret olduğunu söyledikten sonra meselenin itibarî yönünün bulunduğunu ifade eder. Eğer isim bir şeye zaman ifade etmeksizin delâlet edici bir lafızdır, tanımını üzerinden bakılırsa isim müsemmâdan ayrıdır. Diğer yönüyle bakılırsa gayrı olur. Bu durumda aslında tartışma yok demektir. ³⁴⁴ Semerkandî de hemen hemen aynı ifadelerle tartışmanın lafzî olduğunu söyler. ³⁴⁵ Cürçânî, hiçbir faydası olmayan, gereksiz dilsel bir tartışma olduğunu söyler. ³⁴⁶ Bekir Topaloğlu, tartışmaların nedeninin terminolojik olduğunu, aynı ıstıhlara farklı anlamlar yüklenmesi neticesinde oluşan lafzî tartışmalar olduğunu söyler. ³⁴⁷ Konuyla ilgili tartışmalar, her ne kadar negatif bir dil ile dile getirilse de özellikle yukarıda ismi geçen âlimler tarafından konuya temas edilmeden de geçilmemiştir. Çağdaş dönemde ise bu konulara pek değinilmemiştir. Mesela son dönemde yazılan kelâm kitaplarından *Tenkihü'l-kelem*'de Abdüllatif Harpûfî, lafzatullah ile ilgili herhangi bir beyanda bulunmamıştır.

---

³⁴⁰ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

³⁴¹ İmam-ı Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsnâ*, trc. M Feriât, 1. Bs (Ferîât Yayınları, 2005), 62.

³⁴² Adudiddin el-İcî, *Şerhu'l-'akâidi'l-'Adudiyye*, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü (Dâru) mektebeti'l-me'arif, 2011), 37.

³⁴³ Fahrüddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl dirâyetü'l-usûl*, 3: 307.

³⁴⁴ Adudiddin el-İcî, *Şerhu'l-'akâidi'l-'Adudiyye*, 38.

³⁴⁵ Şemsüddîn es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlâhiyye*, 219.

³⁴⁶ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3: 362.

³⁴⁷ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ".

V. ALLAH'IN İSİMLERİNDE TEVKİFİLİK VE KİYÂSİLİK

Allah Teâlâ'nın isimleri kendisinin bildirmesiyle (tevkîfi) mi ve sadece bildirdiği kadar mıdır yoksa insanlar da ona isim verebilirler (kiyasî) midir? Bu mesele ulemayı her zaman meşgul etmiş ve konu hakkında farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur. Geçmiş ümmetlerin, teşbih ve tescime düşerek tevhid anlayışından sapmalarından dolayı; Kur'ân'ı Kerîm'de, Tevrat ve İncil'den farklı olarak Allah'ın isim ve sıfatları tafsilî olarak tenzil edilmiştir.³⁴⁸ Bu konu üzerinde İslam ulemasının hassasiyetle durmasının nedeni de bu olsa gerek.

İhsâ hadisinde isimlerin sayısının doksan dokuz olarak bildirilmesine rağmen hem Kur'an-ı Kerim'de hem de başka hadislerde Allah'ın değişik isimleri varid olmuştur.³⁴⁹ Doksan dokuzun içine girmeyen sıfatlar ve fiiller zikredilmiştir. Tahtavî (1801-1873), Allah'ın kitabında tenzil ettiği ve resulüne haber verdiği isimler dışında kendisine sakladığı isimlerinin olduğunu ifade eder. Çünkü beşer, acziyetinden dolayı bu isimlerin manalarını idrak edemez ve gizli sırlarını ihata edemez.³⁵⁰ İnsanların Allah Teâlâ ile olan muameleleri ahirette de devam edecektir. Elbette ahiret âleminin yaratılışı ve Allah'ın insanlarla olan muamelesi buradaki gibi olmayacaktır. Allah'ın orada kendini izhar etmesi, tecellisi mezkûr isimlere ilave olarak farklı isim ve sıfatlarla olması muhtemeldir. Sonsuza kadar cennette ve cehennemde kalınacağı malumdur. Allah Teâlâ'nın marifetinin de sonsuz olduğu düşünülürse orada farklı isimlerin zuhuru veya bildirilmesi de makuldür.

Başka milletlerin de Müslümanlaşmaları üzerine onların kendi dillerinde geçen isimleri, dil alışkanlığından veya başka sebeplerden ötürü Allah için kullanma temayülleri tevkîfiyet meselesine derinlik kazandırmıştır. Bunların isim sayılıp sayılmayacağı ulema arasında tartışma konusu olmuştur. Gerek esmâ şerhlerinde gerekse kelâm kitaplarının ekserisinde meseleye değinilmeden geçilmemiştir.

---

³⁴⁸ Seyyid Ahmed Muhsab Merisî, *Mu'cemu esmâillahi'l-hüsnâ*, 1. Bs (Beyrut: El-Mektebetü'l-Kâfiyye, 1993), 5.

³⁴⁹ Ebî İshâk İbrahim bin es-Sırriyî ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâillahi'l-hüsnâ*, ed. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, 2. Bs (Dâru'l-Me'mûn, 1989), 10.

³⁵⁰ Tahtavî, *el-Kavlü'l-esmâ*, 97.

İsimlerin tevkîfi oluşu, isimlerin bizzat Allah tarafından bildirilmesi ve bildirdiği kadar olmasıdır. Kıyasîlik ise şeriatın iznine bağlı olmaksızın fiil ve sıfatlardan yola çıkılarak aklen Allah'a isim türetmedir. Bir de ıstilahî yöntem vardır. Bu da doğal süreçlerle oluşan dilde tanrı için kullanılan kelimelerin, ulema tarafından uzlaşî yoluyla uygun olanlarının Allah için kullanılmasıdır.

Allah ismi tevkîfî midir yoksa kıyasî midir? Mesele ana hatlarıyla incelendikten sonra bu soruların cevapları bulunmaya çalışılacaktır. Bu konu daha önce de değinildiği üzere isimlendirme ve mahiyet meselesiyle alakalı olduğu gibi Allah'ın bilinebilir olup olmamasıyla da ilgilidir. Allah, insanları yaratıp kendisinin varlığını bildirmeseydi, yani kitap ve peygamber göndermeseydi, selim akıl sahipleri onun varlığını bulabilirdi. Kainattaki düzen ve işleyişe bakarak bu işleri yapan biri veya birileri var hükmüne varabilirdi. İmam Ebû Hanîfe, bunun insan aklı için gerekli olduğunu söyler.³⁵¹ Buldukları şeyin isimlendirilmesi ve vasıflandırılması meselesine gelince kâinattaki işleyişten istidlâlle birtakım isimler ve sıfatlar da bulabilirdi. Nitekim inançlardaki türlü türlü tanrı isimleri bunun göstergesidir. Bu isimlendirmeler ya onun üstün gücüne ya yaratıcılığın ya sığınılacak bir varlık oluşuna vb. istinaden verilmiş isimler şeklinde tezahür etmektedir. 19. Yüzyılda bilimsel metodolojiye natüralist yaklaşımın hâkim olması, her şeyin ölçüsünün ve kaynağının fizik sınırları içerisinde aranması, dinlerin de insanoğlunun bir icadı olduğu düşüncesine, dolayısıyla tanrı isimlerinin de beşer ihdası olması neticesine meylettirmiştir. Merak konusu olan şey isimlendirme meselesinin İslam inancında nasıl gerçekleştiği ve sınırlarının olup olmadığıdır.

Gazâlî, isimlendirme ve vasıflandırma ayrımına giderek isimlendirmenin varlık üzerinde bir tasarruf ameliyesi olmasından dolayı, şeriatın izin vermediği bir ismin Allah için kullanılamayacağını söyler.³⁵² Vasıflandırma ise varlıktan haber verme işi olduğundan mümkündür. Allah için vasıflandırma ise onun azamet ve kibriyasına hâlel getirmeme şartıyla caiz olabilir.³⁵³ Vasıflandırma işi de naslarda geçen Allah'ın fiil ve sıfatlarıyla ilgili kelimelerden mana itibariyle Allah'a yakışabilecek olanlardan yapılabilir. Gazâlî'nin, isimlendirme

³⁵¹ Sâbûnî, *el-bidâyetü fi usûli'd-dîn*, 167.

³⁵² Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsnâ*, 215.

³⁵³ Kemâlpaşazâde, "Esmâullâh'ın Tevkîfi Oluşu", 3.

meselesinde isim-vasıf ayırımına gitmesi insanlar arasında da cari ve makul bir görüştür. Herhangi bir insan, bırakın başkalarını, tanıdıkları bile olsa bir ismi varken ona başka bir isim verilmesini kabul etmez. Fakat birtakım sıfatlarla o kişi zikredilebilir. Mesela ismi Osman olan biri “Uzun” diye çağırılabilir. Yani lakap takılabilir. Başka bir isimle çağrıldığında ise hemen itiraz edecektir. Kötü lakapları da kabul etmemesi doğaldır. Bu çokça karşılaşılan bir durumdur.

Tevkiflikle ilgili meseleler Cehmiyye ve Mu'tezile'nin ortaya çıkmasıyla tartışma konusu olmaya başlamıştır.³⁵⁴ Bu iki mezhep isimlerin kıyasî yöntemle Allah için kullanılabileceğini söylemiştir.³⁵⁵ Ebu'l-Hasan Eş'arî ve onun bu yolunu takip edenler isimlerin tevkîfi olduğu görüşünü benimsemişlerdir.³⁵⁶

İsim verenin isim verdiği varlığı bilmesi gerekir. Bu bilis ya zatını ya da zatının bir yönünü bilmek şeklindedir ve isim vermek için yeterlidir. Mahiyetinden söz edilemeyen, kendisinin verdiği bilgiden başka, hakkında bir şey bilinmeyen Allah Teâlâ'yı isimlendirmek bu açıdan pek mümkün görünmez.

“*Yüce Allah'ı ilimle kuşatamazlar.*”³⁵⁷ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمَ

وَلَا تَفْقَهُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

"*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.*"³⁵⁸

Ayetleri de bu meseleye ışık tutmaktadır.

Beyhakî (ö. 458/1066), Allah'ın kitabının, Resulullah'ın sünnetinin ve bu ümmetinin selefının icma etmediği vasıflarla Allah Teâlâ'nın vasıflanmasının caiz olmadığı görüşündedir.³⁵⁹ Beyhakî'nin bu görüşü, Kitap ve sünnette bildirilenler aynı zamanda icmaya dahil olmasının yanında bu iki kaynak haricinde üzerinde icma edilen bir ismin Allah için kullanılabileceği izlenimini uyandırır.

Allah, Zat-ı vâcibu'l-vücut oluşuyla sıfatların kemâline sahiptir. Sıfatlar bir nevi bu zatın tefsiridir.³⁶⁰ İslâm'ın tanrı anlayışında tanrı, aşkın ve

³⁵⁴ Metin Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın İsimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 24.

³⁵⁵ Kemâlpaşazâde, “Esmâullâh'ın Tevkîfi Oluşu”.

³⁵⁶ Kemâlpaşazâde, “Esmâullâh'ın Tevkîfi Oluşu”.

³⁵⁷ et-Tâha 20/110.

³⁵⁸ Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklanmış Meali*, el-İsrâ 17/36.

³⁵⁹ Ebu Bekir bin el-Hüseyin bin Ali el-Beyhakî, *el-esmâ ves-sıfât*, ed. Abdullah bin Âmir (Kahire: Daru'l-Hadîs, t.y.), 131.

³⁶⁰ Yazır, *Hak Dini*, 1: 43.

kusursuzdur. Yarattığı hiçbir şeye benzemez. Onun için ispat edilen her sıfat beraberinde değillesiyle gelir. O, görür ama yarattıklarının görmesi gibi değil. Bu aynı zamanda agnostiklerin bilinemez tanrı anlayışına yakın duran bir anlayış gibi gözüke de bu durum ancak eşit varlık düzlemi üzerinden düşünüldüğünde kabul edilebilirliği olan bir yaklaşım olabilir. Oysa İslam kelâmında Hâlik ve mahluk, ontolojik olarak tamamıyla farklıdır. Allah Teâlâ'yı ancak kendisinin bildirdiği isim ve sıfatlarla antropomorfizme düşmeden bilmek gerekir. Önemli nokta burasıdır. Mahlukatın sınırları içerisinde beliren isim ve sıfatlar, her zaman bünyesinde eksiklik barındırır. Bu eksikliklerden kaçınmak için tenzih anlayışı geliştirilmiştir. Tenzihdeki aşırı tutumlar ise Allah'ı hakikatten koparıp mefhum bir varlığa dönüştürme tehlikesini barındırır. Bundan kurtulmak ve onun bilinebilir olduğunu sağlamak için vasat bir tenzih metoduyla sıfat ve isimlerini kabul etmek gerekir.

Mutasavvıf âlimlerden Kelâbâzî (ö. 380/990, et-Taarruf'taki sıfat bahsinde "Vasfedenin vasfını Allah için sıfat kabul etseydik müşriklerin Allah'ı vasfettikleri şeyleri kabul etmek zorunda kalırdık." diyerek sıfatların vasfedenin tasavvuruyla malul olduğuna vurgu yapar.³⁶¹ Böyle bir durumda tevkîfiyet meselesi önem kazanır.

İmam Mâtürîdî, Allah bildirmezse insanların bilemeyeceği birtakım isimlerin varlığından söz eder. Bu isimlerle Allah'ın muradının ne olduğu da o bildirmezse bilinemez. Bu, İmam'ın isimlerin tevkîfi olanlarının olduğunu gibi olmayanlarının da olduğu görüşünde olduğu kanısına götürür. "Allah" ismi İmam Mâtürîdî'ye göre tevkîfidir.³⁶²

Kur'an'da geçip Allah'a izafe edilen fiillerden Allah'a isimler türetilemez.³⁶³ وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ "Ve Allah adaletle hüküm verir."³⁶⁴ Ayette geçen يَقْضِي fiilinden قَاضِي ismi türetilemez. Bunun gibi "yekşifu's-sûe" ayetindeki yekşifu fiilinden el-Kâşif ismi türetilip Allah için kullanılmaz.³⁶⁵

---

³⁶¹ Kelebazî, *Kitabu't-taarruf limeshebi ehli't-tasavvuf*, 15.

³⁶² Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 101.

³⁶³ Askar, *Esmâullahi ve sfâtihi*, 57.

³⁶⁴ Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerim Açıklanmış Meali*, el-Mü'min 40/20.

³⁶⁵ Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsna*, 204.

Allah Teâlâ'nın isimleri tevkîfidir derken bir meseleyi gözden kaçırmamak gerekir. Mesele nasıl ifade edilecektir? “Allah kendi kendini isimlendirmiştir.” denirse sonradan isimlenmiş olur, bu doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü o ezelen ve ebeden nasılsa öyledir. Râzî, Allah Teâlâ'nın zat-ı mahsusasına isim vaz' etmenin sakıncalı olduğundan söz eder. İsimlendirmeden maksat zatı bildirmektir. Vaz' edici (isim koyucu) Allah ise zatını kendine bildirmiş olur ki bu muhaldir. İsim koyucu yarattıkları olursa bu da imkânsızdır çünkü mahlukat onun zatını bilmez.³⁶⁶ O zaman şu ihtimali göz önünde bulundurmak gerekir. Acaba Allah Teâlâ, katındaki isimleri dünyaya tekabül eden kelimelerle bildirdi denebilir mi? ³⁶⁷ “ وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا ” “ Kur'ân'ı Arapça dışında bir dilde indirseydik...” ayetinde geçen “ce'ale” fiili inzal anlamında kullanılmış. demek ki onun katında bir kelâm var ve dünyaya tekabül eden kelimelerle onu indiriyor. Nitekim Tevrat'ı İbranice indirdi. Daha önceki peygamberlere indirdiği suhurların dilleri ise bilinmiyor. Allah, Yahudilere kendini “Allah” ism-i şerifiyle tanıtmamıştır. “Eloh” ismiyle bildirmiştir.³⁶⁸ Kitab-ı mukaddes'te “el-Elyon”, “el-Olam”, “el-Şaddai”, “el-Roi”, “Elohim”, “Adonai” isimleri, ism-i azam mukabilinde de “YHVH” ismi geçer.³⁶⁹ Demek ki Allah Teâlâ o dilde zatını en iyi ifade edecek kelimeler olarak bunları seçmiştir. Ya da isimlerin tevkîfi ve sonsuz oldukları yaklaşımı üzerinden şöyle düşünülebilir: Allah, hangi peygambere hangi dilde olursa olsun kendisi için indirdiği isimler ezelde zaten onun isimleriydi. İlk yaklaşım doğruya daha yakın gibi durur. Eğer Allah isimlerini bildirmeseydi insanlar bir şekilde onu isimlendirmeye kalkacaklardı. Hakkıyla tanımadıkları bir zatın şanına yakışır isabette isimlendirmeler ne ölçüde yapılabilirdi? İşte Allah Teâlâ, bunun sınırlarını belirlemek ve bilinmek istediği şekilde, beşerin dilinde zatına, sıfatlarına ve fiillerine delâlet eden lafızlarla kendisini isimlendirmiştir.

---

³⁶⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl dirâyetü'l-usûl*, 3: 310.

³⁶⁷ el-Fussilet 41/44.

³⁶⁸ “أصل لفظة الله - 16 حوار الحق مع القمص زكريا بطرس”.

³⁶⁹ Aydın, “Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)”.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın isimleriyle ilgili olarak ilhada düşülmemesi hususunda uyarı vardır ve ceza ile tehdit söz konusudur.³⁷⁰ Kuşeyrî, isimlerde ilhadın iki yönü olduğunu söyler: Birincisi, naslarda geçenlere ziyade etmek ya da tam tersi bu isimleri eksiltmektir. İkinci, şeriat tarafından izin verilmeyen şeylerle Allah'ı vasfederek müşebbihe fırkası yapar. İkincisini ise naslarla gelen menevî sıfatları iptal eden muattıla (Mu'tezile) yapar. Mu'tezile Allah'ın kendisini vasfettiği şeylerden onu selbeder. Kuşeyrî, hak ehlinin yolunun teşbih ve tatile düşmeyen orta yol olduğunu belirtir.³⁷¹ İlhadin bir başka yönü ise Allah ismini mahlukata vermektir. En büyük ilhad, Allah isminin başka varlıklara isim olarak verilmesi olabilir ki bu henüz vaki olmamıştır.

İbni Hazm; Allah'ın kendini isimlendirmedeği, Nebi'nin diliyle haber verilmeyen hiçbir lafız, anlam itibariyle uygun olsa da Allah'a isim ve vasıf olarak verilemez görüşündedir.³⁷²

Kelâm ilmindeki ihtilafli meselelerin çeşitli yönleriyle ele aldığı eserinde Reşâ Muhammed, bu konudaki ihtilafların lafzî olmayıp hakiki olduğunu söylese de isimlerin kıyasî olabileceği fikrinin Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesine istinaden nihai olarak ilhama dayalı olduğunu söyleyerek tevkif ve kıyas görüşünü birleştirir.³⁷³

VI. ALLAH İSMİNİN ZAT'A MAHSUS İSİM OLMASI

Zât kavramı Kelâm ilmi ve felsefede “Bir şeyin kendisi (nefsi), aynı, cevheri, bir şeyi kendisi yapan mahiyeti ve hakikati”; daha özel olarak ‘varlığı başkasına bağımlı olmayan, niteleyen değil nitelenen gerçeklik’³⁷⁴ anlamlarında bir terim olarak kullanılır. Allah Teâlâ'nın zâtı, mahlukata nispet edilen zâttan ontolojik olarak farklıdır. Onun zâtı, cevher ve arzılardan oluşmamış, mürekkebe (birleşik) ve basit olmayan; kül ve cüz, küllîlik ve cüzîlikten söz edilemeyen,

---

³⁷⁰ “En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında ilhada düşenleri kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler!”el-A'râf 7/180

³⁷¹ Ebu'l-Kasım Abdülkerim Kuşeyrî, *Şerhu esmaillahi'l-hüsna*, ed. Ahmed Abdülmünim Abdüsselam Hul vani, 2. Bs (Beyrut: Daru Âzal, 1986), 21.

³⁷² İbni Hazm, *El-Fasl*, 2: 84.

³⁷³ Reşâ Muhammed Ğannûm, *el-hilâfu'l-lafziyyu fî mesâili'l-kelemiyye*, 262.

³⁷⁴ Osman Demir, “Zât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013).

mahiyetin kendisine ilişmediği³⁷⁵ mahza vücuddur. Böyle bir varlığa kendisi dışında bir varlık tarafından verilen isimlerin veya kendisine izafe edilen sıfatların onun zatıyla aynı olması beklenemez. Fakat onun kendisi hakkında bildirdiği isim ve sıfatların da kendisinden ayrı olduğu düşünülemez. Çünkü onun varlığı ezele ebeden hiçbir açıdan değişiklik kabul etmez. Bu açıdan bakıldığında “Allah” isminin taşıdığı birtakım özellikler onu Allah’ın zatına mahsus isim mertebesine çıkarmaktadır, denebilir.

رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا

“O göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin Rabb’idir. Şu hâlde O’na kulluk et; O’na kulluk etmek için sabırlı ve metanetli ol. O’nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun? (Asla benzeri yoktur.)”³⁷⁶

Ayetteki (adaş) ifadesi Allah isminin onun zatına mahsus bir isim olduğunun işaret eder. Hakikaten bugüne kadar Müslümanlar dışında hiçbir kavim ilahlarını bu isimle isimlendirmemiştir. Lafzen taşıdığı birtakım hususiyetleri, başka kavimlerin ilahları için kullandıkları has isimlerde görmek mümkün değildir. Bu isim tazim için bile olsa çoğullanamaz. Yani tesniye ve cemisi yoktur. Türkçede, saygı ifade etmesi açısından bazen isimler çoğul yapılp kullanılır. “Ahmet Beyler” örneğinde olduğu gibi. Allah ismi saygıyı kendi içinde mündemiçtir. Çoğullandığında kerih bir durum açığa çıkar. Hâlbuki ilah kelimesi âlihe, Rab lafzı erbab şeklinde, Tanrı kelimesi tanrılar şeklinde, Huda kelimesi Hudayan şeklinde çoğullanabilir. Bu açıdan Allah ismi tanrı ve huda kelimelerinin müteradifi (eş anlamlısı) değildir. Elmalı, Fransızların kelime-i tevhidi çevirirken Allah ismi yerine kendi dillerindeki “diyo” ismini kullanmaları yüzünden çeviriyi yapamadıklarını söyler.³⁷⁷ Çünkü diyö, ancak ilah kavramına karşılık gelebiliyor. Tercüme “Diyö’den başka Diyö yoktur.” şeklindeki mantıkî bir tenakuza yol açıyor. Allah isminin müennes kullanımı da (dişil) yoktur.

Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’nda Allah kelimesinin özel isim olarak kullanılmadığında küçük yazılabileceğini ifade eder. Örnek olarak Tarık

³⁷⁵ Topaloğlu - Çelebi, “Kelâm Terimleri Sözlüğü”, 2009.

³⁷⁶ Karaman v.dğr., *Kur’an-ı Kerim Açıklama Meali*, Meryem 19/65.

³⁷⁷ Yazır, *Hak Dini*, 1: 44.

Buğra'nın "Amerika'da kaçakçıların allahları vardır." cümlesini verir.³⁷⁸ Kanaatimizce bu tür kullanımların ünlü bir yazar tarafından da yapılırsa mecaz yoluyla da olsa doğru olmadığıdır. Başka bir örneğinin olup olmadığı araştırma konusudur. Her ne kadar Allah isminin zat ismi olmasına engel teşkil edecek bir kullanım söz konusu olmasa da hassasiyet sınırlarını zorlamaktadır.

Allah ismi hem yapısal hem fonetik hem de semantik açıdan taşıdığı birçok özel durumundan dolayı müstesna bir mevkiye sahiptir. Zat'a mahsus bir özel isim olması bu mevkiinin son noktasıdır. Allah'ın zâtı söz konusu olduğunda nasıl ki zihinlerde bir boşluk oluşuyorsa Allah isminin de böyle bir durumu söz konusudur. İzafe edilen sıfatlar akla getirilmediğinde zihinde bir anlam belirmemektedir. Bu durum Allah Teâlâ'nın zâtı ile lafzatullah arasında özel bir ilişkinin olduğunu hissettiriyor.

---

³⁷⁸ *Yazım Kılavuzu*, 27. baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012), 15.

VII. ALLAH İSMİYLE İLGİLİ BAZI MESELELER

A. Esmâ-i Hüsnâ'nın İhsâ Edilmesi (Sayılması)

Allah Teâlâ'nın isimlerini sayma meselesi, esmau'l-hüsna literatürünün oluşmasında belki de en önemli faktörlerden biridir. İsimleri sayma konusunun menşei bir hadis-i nebevîyeye dayanır. "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, yüzden bir eksik. Kim bunları sayarsa (ihsâ ederse) cennete girer."³⁷⁹ hadisinde geçen, isimleri sayma "ihsâ" ifadesinden ne kastedildiği hususunda birçok görüş vardır. Bu görüşler incelendiğinde her seviyede ve meşrepteki insana hitap edecek bir genişliğin olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında "sayma"nın anlamı mutlaka şu olmalıdır, gibi bir yaklaşımın daraltıcı olduğu ve doğru olmadığı kanaati hasıl olmaktadır.

عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ
...O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir..."³⁸⁰ Zeccâc (ö. 311/923), bu ayetteki "lâ tuhsûhu" ifadesinde insanların zamanı hesaplayamama aciziyetinden yola çıkarak "ihsâ" kelimesinin güç yetirme, tam olarak sayamama anlamlarında kullanıldığını zikreder.³⁸¹ Hem genişlik hem de bir şeyin çokluğunu ifade etmek³⁸² anlamları da göz önünde bulundurulduğunda hadiste geçen ihsâ ifadesi Allah'ın isimlerinin sayı ve anlam itibariyle ihata edilemeyecek olduğu anlamını içerir. Bu durumda ihsâ "gücünüzün yettiği kadar..." anlamını tazammun eder. Allah lafzı, anlam yapı ve köken itibariyle Zeccâc'ın ihsâ kavramına yaklaşımıyla fevkalade uyumludur. Zeccâc, söz konusu kavramın akletmek, tedebbür etmek, anlamak; naslardan Allah'ın isimlerini tespit etmek gibi anlamlarını da söyledikten sonra bütün bu meşakkatli işleri yapmanın sonunda cennete girmenin gerçekleşebileceğini ifade eder.³⁸³

İbnu'l-Cevzî (ö. 751/1350), isimleri ihsâ etmenin anlamlarından birinin de Allah'ın isimleri Kur'an-ı Kerim'de geçtiği için onu hatmetmek olduğunu

³⁷⁹ Buhârî, "Tevhîd", 12.

³⁸⁰ el-Müzemmil 73/20.

³⁸¹ ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâillahi'l-hüsnâ*, 23.

³⁸² ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâillahi'l-hüsnâ*, 22.

³⁸³ ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâillahi'l-hüsnâ*, 24.

söyler.³⁸⁴ Yani Kur'an-ı Kerim'i baştan sona okuyan biri Allah'ın isimlerini ihsâ etmiş sayılır.

İhsâdan kastedilen anlamlardan biri de isimlerin gereğince ahlaklanmaktır.³⁸⁵ İbni Berrican'a göre ihsâ kavramı ta'abbud anlamına gelir. İlahî isimlerle ahlaklanma (tahalluk) anlayışını felsefecilerin yaklaşımı diye benimsememiştir.³⁸⁶ O, tahalluk kavramı yerine "ta'abbüd" kavramını tercih etmiştir.³⁸⁷

İmam Ebubekir Mevsilî (ö.797/1395), Allah ismiyle taalluku yedi şarta bağlamıştır: Hâl bakımından ondan başkasını hakir görmek, keşfen emirlerini ta'zim etmek, şuhûdî olarak kevnîyat karşısında susmak, cem hâlinde istiğraken fenâ olmak, edeben sürekli olarak kendini ona karşı ihtiyaçlı görmek, sırren nefislerin her an murakabede olduğunu bilmesi, zahiren ve bâtinen ism-i azamî zikretmektir.³⁸⁸

İbni Arabî'nin, ihsânın yorumu olarak üçlü bir yöntem benimsediği söylenebilir. Birincisi: Ta'alluktur (alakalanma). Taalluk kulun Hakk'ın isimlerine muhtaç (iftikar) olmasıdır. İkincisi: Tahakkuktur (hakikatlenme). Tahakkuk, ilahî isimlerin manalarını Hem Allah'a hem kula nispet yönüyle kulun bilmesidir. Üçüncüsü de kulun ilahî isimlerin iktizasınca ahlaklanması olan tahalluktur.³⁸⁹

Cürcânî, ihsâyı isimlerin ezberlenmesi ya da zapt edilmesi şeklinde yorumlar. Zapt etme işi onları bilme, onlara iman ve o isimlerin hukukuyla kaim olmaktır. Cennete girme umuduyla isimleri kitabında yazar ve kısaca her birini açıklar.³⁹⁰

Muhaddis Ebû Süleymân Hattabî (ö. 388/998), isimleri saymanın ifade ettiği anlam hususunda; ilahî isimlerle dua etmek³⁹¹, anlamlarını akledip onlara iman etmek olduğunu söyler.

---

³⁸⁴ Dilek, "Hadislerde El-Esmâ'ul-Hüsnâ".

³⁸⁵ Muhammed Ali Tehanevi, "Mevsu'atu keşşafî istilahati'l-fünun ve'l-'ulum", thk. Refik el-Acem (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1: 112.

³⁸⁶ Musakhanov, *Affüddin Tilimsânî'nin İlahî İsimler Nazariyesi*, 156.

³⁸⁷ İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*.

³⁸⁸ İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 1: 45.

³⁸⁹ İbnü'l- Arabî, *Keşfu'l-ma'nâ 'an sırrı esmaullahi'l-hüsnâ*, 26.

³⁹⁰ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3: 368.

³⁹¹ Ebû Süleymân Hattabî, *Şe'nu'd-duâ*, ed. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, 3. Bs (Beirut: Daru's-Sikafetü'l-'Arabiyye, 1992), 66.

Gazâlî, ihsâ meselesini isimlerin sayısı ve ism-i azam ile bağlantılı olarak ele alır. İsimlerin sayısının 99 olduğu belirtilmesine rağmen farklı rivayetlerdeki isimlerle birlikte bu sayı çok değişiklik arz etmektedir. O zaman “sayma”dan kasıt nedir? İsm-i azam bu 99’un içinde midir, değil midir? İçinde ise herkesin bildiği bir isim olur. Bu ise ism-i azamı avamın bilemeyeceği rivayetleri ile ters düşer. Gazâlî, bu sorgulamaların ardından “sayma”nın Hz. Peygamber tarafından insanları teşvik amaçlı söylendiği görüşünü beyan eder. Tarihte de şimdi de vakıa bunu teyit eder. İlahî isimler hakkında yüzlerce kitap yazılmış, onlarca ilahiler meşk edilmiş ve şairler tarafından lûgazlar yazılmıştır. Bu icraatlar kesilmeden sürdürülmektedir.

B. Allah Lafzının İsm-i A’zam Olması

İsm-i a’zam, Allah’ın en büyük, en yüce ismi demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de a’zmiyet (en büyük) sıfatı isim kelimesini veya ilahî isimlerden herhangi birini niteler vaziyette kullanılmamıştır. Dolayısıyla ism-i a’zam konusu Kur’ân-ı Kerîm kaynaklı değildir. Konu hakkındaki görüşler, rivayet edilen hadisler üzerinden meşruiyet zemini bulmuştur. İsm-i azamın varlığı ve ne olduğu konusunda ise farklı görüşler vardır. Bekir Topaloğlu bu görüşleri üç grupta toplamaktadır. Birincisi: Ca’fer es-Sâdık (ö. 148/765), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) , İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), Ebü’l-Hasan el-Eş’arî, İbn Hibbân (ö. 345/965) ve Bâkılânî (ö. 403/1013) gibi bazı âlimlerin öne sürdüğü, ism-i a’zam diye bir şeyin bulunmadığı görüşüdür. Bu görüşe göre isimlerin birbirine fazilet bakımından üstünlüğü yoktur. Her isim ism-i a’zamdır.³⁹² İkincisi, ism-i a’zamın var olup Kadir Gecesi ve cumanın müstecap vakti gibi gizli olduğu görüşüdür. Allah, ism-i azamı gizlemiş kullarına bildirmemiştir. Üçüncüsü: İnsanlar tarafından bilinen, duaların kabulü için vesile edilen isimdir.³⁹³

Râzî, yukarda zikredilen birinci görüşle ilgili olarak Ca’fer es-Sâdık ve Cüneyd-i Bağdâdî’ye istinaden, kulun marifetullaha dalıp Allah’tan başka her şeyden ümidini kesip dua ettiği her ilahî ismin ism-i a’zam olduğunu söyler. Yani

³⁹² Hâfiz Celaleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Hâvî li’l-fetevâ* (Beyrut: Dar’ul-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 1: 381.

³⁹³ Bekir Topaloğlu, “İsm-i A’zam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001).

isimler arasında büyüklük açısından fark yoktur. Kul ihtiyaç anında hangi isme iltica eder, tazarru ve niyazda bulunursa büyük isim odur. Râzî, Ca'fer es-Sâdık'tan ism-i a'zâmın ne olduğunu soran adamın hikâyesini anlatır. Adam kış günü soğuk havuza atılır, çıkmak ister fakat engel olunur. Adam insanlardan ümidi kesince Allah'a iltica eder. Ca'fer es-Sâdık adama artık ism-i a'zâmı öğrendiğini söyler.³⁹⁴ Fakat Râzî, anlatılan bu hikâyede adamın hangi isme iltica ettiğine dair bir şey söylemez.

Râzî, ism-i a'zâmın bilinen bir isim olduğu görüşüne istinaden "Hüve", el-Hay, el-Kayyum, zü'l-celâli ve'l-ikrâm, sûrelerin başındaki huruf-ı mukatta'lar vb. ism-i a'zam olabileme ihtimallerini zikrettikten sonra, Allah lafzının ism-i a'zam olabileceğini söyleyenlerin delillerini on iki madde hâlinde sıralamaya çalışmıştır.³⁹⁵ Allah isminin Allah'tan başka hiçbir ilah için kullanılmamıştır. Allah ismi asıldır, diğer isimler ise ona izafe edilmişleridir. **وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ** "En güzel isimler Allah'ındır..."³⁹⁶ bu ayette Allah ismi zikredilmiş, diğer isimler zikredilmeden ona izafe edilmiştir. Bu kullanım ismin büyüklüğüne işaret eder. Allah isminin harfleri tek tek atıldığında kalan kısım yine Allah Teâlâ için isim olabilmektedir. Kelime-i tevhiddeki Allah lafzının yerine başka bir isim konularak söylene kâfir iman etmiş sayılmaz.

قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

"Allah" de, sonra onları bırak, daldıklarında oyalanadursunlar!"³⁹⁷

Bu ayet-i kerimede diğer esma-i ilahî değil de sadece Allah ismi zikredilmiş. Râzî bırakılanlar arsına diğer isimleri de koyarak lafzatullah'ın şerefine vurgu yapar. Allah isminin iştikak, keyfiyet ve künhüne varmakta akılları aciz bırakan bir yönün olması da bu ismin şerefine işaret eder. Yine Kur'ân-ı Kerîm'e besmeleyle başlanması dolayısıyla zikredilen ilk isim Allah ismi olur ve bu durum da Allah isminin makamına işaret eder.

Allah isminin dışındaki ilâhî isimler sıfat özelliği taşırlar. İsim zata delalet eder, sıfat ise bu zatın vasıflarıdır. Mevsuf (sıfatlanan) ise vasıftan üstündür. Diğer

³⁹⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ li'r-Râzî*, 86.

³⁹⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ li'r-Râzî*, 89.

³⁹⁶ el-A'râf 7/180.

³⁹⁷ el-En'âm 6/91.

söylediği rivayetini aktarır.⁴⁰³ Bu rivayete göre ism-i a'zam'ın Allah ismi olma ihtimali yüksek olduğu gözükmektedir.

Hıziriyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Faslı mutasavvıf Abdulaziz Debbağ'a⁴⁰⁴ ait El-İbrîz'de ism-i a'zamın doksan dokuz isme dahil olmadığı fakat manasının doksan dokuz isimde var olduğu ifade edilir. Zâtın zikri olduğu lisanın zikri olmadığı, tam bir müşahedeyle bu ismin zikredilebileceği, varlık aleminin bu ismin heybetinden korkacağı söylenir. Hz. İsa'ya bu ismi zikretme kuvvetinin verildiği ancak o da günde ancak on dört kere söyleyebildiği anlatılır. Kitapta ism-i a'zamın hangi isim olduğu söylenmez.⁴⁰⁵

İmam Şafî; ümmetin ilme dair müktesebatının sünnetin açıklaması, sünnetin ise Kur'an'ın açıklaması, Kur'an'ın esmayı hüsnânın ve yüce sıfatların açıklaması bütün isimlerin ise ism-i azamın açıklaması olduğunu söyler. Şafî âlimi Zerkeşî (ö. 794/1392), bu son ifadeyi isim vermeden başkalarına atfeder.⁴⁰⁶

Şia inancında, ism-i a'zam yetmiş üç harftir. Yetmiş ikisi Hz. Peygamber'e bildirilmiş, ondan da Hz. Ali'ye dolayısıyla İmamlara tevarüs etmiştir. İsm-i a'zam bilgisine sahip olmak olağanüstü işler yapma gücü verir.⁴⁰⁷ Mustafa Öztürk, ism-i a'zam kültürünün Şia arasında yaygın olması ve özellikle o bölgedeki sûfiler arasında yaygın olmasından yola çıkarak ism-i a'zam anlayışının İslam'a, Zerdüştlükten, Manihaizm'den veya Yahudilikten girmiş olabileceği iddiasını dile getirir. Bunu da konuyla ilgili hadislerin zayıflığına dayandırır.⁴⁰⁸ Hadislerin zayıf olması, uydurma olduklarını veya bilgi değerlerinin olmadıkları anlamına gelmez. Konu incelendiğinde hiçbir ulemanın konuyla ilgili kesin inanılması gereken bir itikadî norm ortaya koymadıkları görülür. Neredeyse akaid kitaplarının hiçbirinde ism-i a'zam konusunu geçmemiş olması meselenin bir akaid meselesi haline getirilmediğinin göstergesidir. Mevcut hadislerden dolayı da neredeyse ism-i a'zam olmadığını söyleyenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Hâl

---

⁴⁰³ Suyûtî, *el-Hâvi li'l-fetevâ*, 1: 381.

⁴⁰⁴ "Abdulaziz ed-Debbâğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988).

⁴⁰⁵ Abdulaziz Debbağ, *El-İbrîz*, trc. Celal Yıdırım (Demir Kitabevi, 2006), 265-266.

⁴⁰⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-kur'ân*, 1: 98.

⁴⁰⁷ Mustafa Öztürk, "İslâm Kültüründe 'İsm-i A'zam' Mefhumu", *Diyanet İlmi Dergi* 39/1 (2003).

⁴⁰⁸ Öztürk, "İslâm Kültüründe 'İsm-i A'zam' Mefhumu".

böyleyken rivayetleri hiçe sayıp ism-i a'zamın başka dinlerden İslâm'a girmiş olduğunu söylemek pek manidar görünmüyor.

Netice itibariyle İslam ümmeti içerisinde bir ism-i a'zam gerçeği vardır. Kimisi dünyevî arzularını gerçekleştirmek için kimisi de Allah'a olan muhabbetinden dolayı bu ismin peşine düşmüştür. İsimden beklenen olağanüstü hâller ve güçler bahşetmesi inancı bir kenara bırakılırsa zahiren lafzatullah, ism-i a'zam olmaya layık gibi duruyor.

C. Allah İsmi ve İbadetler

Allah lafzı, salt bir isim olmanın çok daha ötesinde bir konuma sahiptir. Hem İslam dinine girmedi hem de girdikten sonra birçok ibadetin icrasında kilit rol oynar. Bu statü diğer hiçbir ilahî isme verilmemiştir. Bir kimsenin imanının sahih ve İslam dininin ahkâmıyla mükellef olabilmesi için Allah ismini kalben tasdik etmesi, dil ile de söylemesi gerekir. Ben Rahman ve Rahim'den başka ilah olmadığına şهادet ederim, diyen bir kimse küfürden imana geçmiş sayılmaz. Allah'tan başka ilah olmadığına şهادet ederim demeli, Allah ismini mutlaka zikretmelidir.⁴⁰⁹

Allah ismi, iman kişide imanın tahakkuku için gerekli olduğu gibi bazı farz ibadetlerin de sahih olabilmesinin ön şartları arasında vardır. Kesilen hayvanların etlerinin helal olması için kesilme esnasında Allah isminin zikredilmesi gerekir.

فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ

"...Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın..."⁴¹⁰

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ

"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır."⁴¹¹

Bir kimse bir hayvanı keserken kasten Allah'ın ismini terk ederse kesilen hayvan haram olur (Hanefî fikhına göre).⁴¹² Yemin meselesinde de yeminin sahih olduğu

⁴⁰⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 1: 230.

⁴¹⁰ el-Hac 22/36.

⁴¹¹ el-En'âm 6/121.

⁴¹² Molla Ali el-Kârî el-Herevî, *Fethu babi 'inâyê bişerhi kitâbi'n-nükâye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2017), 3: 158.

isimlerin başında Allah lafzı gelir. Diğer isim ve sıfatlarla yemin etmenin sahih olması için zat-i ilahiyeye delâlet etme ve insan isimlerini çağrıştırmaması şartı aranır.⁴¹³

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى “Rabbinin ismini zikretti ve namaz kıldı.”⁴¹⁴

وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ "Rabbinin büyüklüğünü dile getir." ⁴¹⁵

Bu ayetlerin delaletiyle Hanefiler namaza başlarken tahrime tekbirini namazın şartlarından; İmam Mâlik, İmam Şâfi ve İmam Ahmed b. Hanbel ise namazın rükünlerinden saymışlardır. İster şart ister rükün sayılsın her mezhepte namaza başlamak için “Allah” isminin zikredilmesi namazın farzlarından sayılmıştır. ⁴¹⁶ Her ne kadar “er-Rahmânü ekber” diyerek başlamak caiz⁴¹⁷ olsa da asıl olan “Allahü ekber” diyerek başlamaktır.

“İsim müsemmeden ayrı olduğu takdirde şer’î ameller iptal olur, ahkâm ortadan kalkar bilahare tevhidin aslının bozulmasına yol açar çünkü bunların sıhhati isim ve sıfatlara bağlıdır.”⁴¹⁸ Helâl kesim gerçekleşmez, yemin edilse isme yemin edilmiş olur zata değil ve yemin gerçekleşmemiş olur.⁴¹⁹ Bu yaklaşım isim ve müsemmanın aynı olduğunu söyleyenlerin yaklaşımı olsa da netice itibariyle sayılan ameller ister kalbî ister fiili olsun genelde lafzatullaha mebni amellerdir. Sayılan amellerin diğer isimlerle sahihliği cevaz mertebesindedir.

Hız. Peygamber, yatmadan kalkmaya, yemeden içmeye hayatın her anında Allah ismini anmayı tavsiye etmiştir.

“Gece olunca kapıları kapatınız ve Allah’ın adını anınız. Çünkü şeytan kapalı kapıyı açamaz. Kırbalarınızı bağlayın ve Allah’ın adını anın. Şayet sizden biriniz kap kacağını örtmek için onun üzerine bir çubuk parçası koymaktan başka bir çare bulamazsa Allah’ın adını ansın ve bunu yapsın”⁴²⁰ Bu hadiste de Allah

⁴¹³ Molla Ali el-Kârî el-Herevî, *Fethu babi 'inâye bişerhi kitâbi'n-nükâye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2017), 2: 400.

⁴¹⁴ el-A'lâ 87/15

⁴¹⁵ el-Müddessir 74/3

⁴¹⁶ Molla Ali el-Kârî el-Herevî, *Fethu babi 'inâye bişerhi kitâbi'n-nükâye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2017), 2: 216.

⁴¹⁷ İbrahim Halebî, *Mevkûfât, Mülteka Tercümesi*, ed. Mehmed Mevkûfâtî (İstanbul: Sağlam kitabevi, 1980), 1: 123.

⁴¹⁸ Ebu İshak İbrahim bin İsmail Zâhid es-Saffâr el-Buhârî- Ancelika Brodersen, *Telhîsu'l-edille li kavâ'idit-tevhîd*, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 2011), 1: 354.

⁴¹⁹ Zâhid es-Saffâr el-Buhârî- Brodersen, *Telhîsu'l-edille*, 1: 252.

⁴²⁰ Buhârî, “Eşribe”, 22.

isminin korunmaya vesile edilmesi tavsiye edilmiştir. Netice itibariyle günlük hayat pratikleri esnasında Allah isminin zikredilmesi (besmele) Hz. Peygamberin sürekli olarak yaptığı ve ümmetine de tavsiye ettiği bir şeydir

D. İsmi Havas, Esrar ve Zikri ile İlgili Yaklaşımlar

Havas ilmi, eşyada var olduğuna inanılan gizli güçlerin keşfedilerek onlar vasıtasıyla olağanüstü işler yapılabileceğini iddia eden ilimdir. Hint, Mısır, Yunan ve İslam coğrafyasına uzanan geniş bir yelpazede uygulama sahası bulmuştur. İlyas Çelebi, bu ilmin İslam çerçevesine dahil olmasının Şia kanalıyla gerçekleştiğini söyler. Hz. Âdem'e ilahî isimlerin öğretilmesiyle başlayan huruf ilmi, Hz. Peygamber'de nihai noktaya ulaşır. Oradan Hz. Ali'ye sonra İmamlara aktarılır ve Ca'fer es-Sâdık bu sahadaki her ilmi bilir.⁴²¹ Havas ilmi özellikle Şîî ve tasavvufî çevrelerde intişar etmiştir. Sufiler esma-i hüsnânın ve Ku'rân'nın havassına yönelmişler bu konuda eserler yazmışlardır. Onlara göre kalbini Allah'a bağlayıp mâsivâdan temizleyen insanlarda eşya, ilahî isimler ve Kur'an âyetlerinin havassını anlayacak bir istidat gelişir.⁴²² Bu istidatla onlar birtakım sırlara vakıf olurlar. Bu bağlamda Zünnûn el-Mısri, Şehâbeddin Sühreverdî, Muhyiddin İbni Arabî gibi sufi şahsiyetler eser kaleme almışlardır. Havassu'l-esmâ menevî tecrübe sahasına girdiği için "Bu hususta anlatılan ve yazılan şeylerin dayanağı salih ve veli kimselerin tecrübeleridir."⁴²³ Herkeste de aynı sırların inkişaf etmesi söz konusu değildir. İsimlere ait tecrübeler daha çok onların onların zikirleriyle ilgilidir. Allah ismiyle ilgili olarak "Her gün bin defa 'Ya Allah' zikr-i celiline müdavemet eden kimseyi cenab-ı perverdigâr-ı âlem hazretleri ashâb-ı yakînden kılar."⁴²⁴ denmiştir.

Seyyid Mehmed Efendi, Allah isminin isim-i zat olduğunu zikrettikten sonra "Her kim ki masivadan nazarını kesip dünya muhabbetini kalbinden çıkarmak isterse ve kalbinin Allah'ın muhabbetiyle dolup münevver olmak isterse

---

⁴²¹ İlyas Çelebi, "Havas İlmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997).

⁴²² Çelebi, "Havas İlmi".

⁴²³ Arif Pamuk, *Esmâ-i Hüsnâ Hikmeti, Fazileti, Esrârı* (İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2016), 5.

⁴²⁴ Muhammed İbrahim, *Şerhu esmâ'l-hüsnâ* (Dersa'det, İstanbul: Ahmed Kâmil Efendi Matbaası, 1326), 4.

gece ve gündüz “Allah” ismini 66 kere zikretsin.” der. Bir vefk⁴²⁵ tarifi yapar ve bu vefki yapanların vakıası latif olup kalbinin genişleyeceğini söyler.⁴²⁶

“Allah ism-i celili 66 defa bir kâğıda yazılıp bir bardak su içine konarak hastaya içirilirse şifa bulur. Cin çarpanın parmaklarına, Allah isminin harfleri yazılırsa veya ayrı ayrı bir mavi beze yazılıp bu bez tütsü olarak cin çarpan hastaya koklatılırsa cinni yanar, hasta şifa bulur.”⁴²⁷

İbni İsa Saruhânî, manzum esmâ-i hüsnâ şerhinde Hakk’a visal dileyenlerin bu simi dilinden düşürmemeleri gerektiğini söyler. İsimin ebced ve gezegenini şöyle dile getirir. “Şumârı altmış altı vakt-i Hurşîd / Düni kadr ola meşgulün günü ‘id”⁴²⁸

İmam Rabbanî’ye göre varlıkların ilahî ilim mertebesinden taayyün ederek varlık sahasına çıkması isim ve sıfatların tezahür ve tecellisi ile olur. Buna “mebde-i ta’ayyun” denir. Bu açıdan her peygamberin bir taayyün sıfatı olduğu gibi yetiştirici ve terbiye edici bir isim-i ilahîsi vardır. Mesela Hz. Âdem’in vücub dairesinden, imkân dairesine mebde-i taayyünü “tekvin” sıfatıdır; Hz. İsa’nın ise “kudret” sıfatıdır.⁴²⁹ Bu yaklaşıma binaen ontolojik var oluş sıfatlarla gerçekleşirken manevî terakki isimler vasıtası ile gerçekleşmektedir, denebilir. Hz. Peygamberin terbiye eden ilahî isim Allah ismidir. İmam Rabbanî, kendisinin terbiyesinde olduğu ismin “Rahmân” ismi olduğunu söyler.⁴³⁰ Bu açıdan her insanın bir ilahî sıfat ve isimle hususi bağı olabilir ve bunun peşine düşmesi manidar kabul edilebilir. İmam Rabbanî, durumu sıfat ve isim aşamasından biraz daha ileriye taşıyarak Allah isminin harfleri ile de insan arasında irtibat kurar. İsim ve sıfatlarla insan arasında hem içsel hem ontolojik bir bağ kurduğu gibi Allah isminin harfleri için de böyle bir bağ kurar. “اللَّهُمَّ” lafzındaki elif, lam, he, mim harfleri için: Elif harfi Hz. Peygamberin terbiye edicisidir. “elif” harfiyle ilgili olarak Hz. Peygamberin ve Hz. İbrahim’in mebdeinin bu harfin hakikatinin

---

⁴²⁵ (Vefk: Harf, rakam, kelime, esmâ-i hüsnâ, âyet ve sûrelerin belli bir düzene göre kareler içine yazılarak bunda bâtinî mânalar arayan bir tılsım türü.) İlyas Çelebi, “Vefk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012).

⁴²⁶ Şahin Kızılabdullah, *Hakim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 51.

⁴²⁷ Pamuk, *Esmâ-i Hüsnâ Hikmeti, Fazileti, Esrârı*, 11.

⁴²⁸ İbn İsa Saruhânî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, ed. Numan Külekçi (Ankara: Akçağ Yayınları, t.y.), 52.

⁴²⁹ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, c.3,675.

⁴³⁰ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, c.2, 311. Mektup, 418.

üstünde olduğunu söyler. Hz. Peygamber’de icmalî olarak Hz. İbrahim’de ise tafsilî olarak bu harfin hakikatinin inkişaf ettiğini ve bu hakikatin vahdete yakın olduğunu ifade eder. Harflerin hakikatleri arasında geçiş olduğunu, mesela Hz. Musa’nın elif harfinden başlayarak mim harfinin hakikatine geldiğini söyler. He” harfi genel terbiyecidir. Hüviyet-i gaybiyyeyi ifade eder. Allah’ın Rahmâniyet ve Rahîmiyeti bu harfin hakikatindedir. “lâm” harfi Hz. İbrahim’i yetiştirmiştir. “mim” harfi ise Hz. Musa’yı yetiştirmiştir.⁴³¹

Lafzatullah, halvet hâlindeyken başka isimleri katmadan sürekli olarak zikredildiğinde kişinin hâli melekût âleminin acayıplıklarını müşahede eder bir vaziyete döner. En büyük zikir budur. Boş ve sessiz bir yerde sadece Allah’ı maksud edinerek yetmiş bin kere Allah zikri yapıldığında ve buna devam edildiğinde dualar kabul olur. İsim bir hasta tarafından harf adedince yazılınca Allah’ın izniyle hasta şifa bulur. Bir kimse her sabah namazından sonra yetmiş yedi kere Allah derse din ve dünyasının bereketini görür ve nefsinin acayıplıklarına şahit olur.⁴³²

---

⁴³¹ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, c.2, 311. Mektup, 417.

⁴³² İbni Berricân, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, 1: 48.

SONUÇ

Allah lafzı, yapı anlam ve köken itibariyle üzerinde onca söz söylenmesine rağmen hakkında hüküm vermenin hakikaten zor olduğu anlaşılmıştır. Lafzın iştikakı ile ilgili her tartışma karşılıklı olarak neredeyse aynı güçte deliller barındırmaktadır. Bu noktada kim hangi görüşü benimsiyorsa o doğrultuda delillerini tahkim etmiş ve görüşünün doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Biz de açıkçası hangi görüşü tercih edeceğimiz noktasında kararsız kaldık. Çünkü hangi görüşün peşine gidilirse gidilsin Allah lafızla ilgili ilahî bir nefha ile karşılaşmaktadır. Lafzın ilahî kaynaklı olduğu görüşüyle de uyumluluk arz etmektedir.

Allah lafzının köken itibariyle Akaçta, Süryanice ve İbranice olduğu iddiası, bu dillerde benzer kelimeler olmasına rağmen hâlâ ispatlanması gereken bir iddia olarak durur. Bu görüşün Arapça dışında bir dilden geldiğine dair ispat için takibi sürdürülebilecek arkeolojik bulgular, yazılı kaynaklar veya şifahî kültür izleri ortaya konmamıştır. Görüş benzerlikten kaynaklanan bir tahminden ibarettir. Güçlü olan görüş Allah lafzının Arapça olduğu görüşüdür. Allah kelimesinin gayrı munsarif muamelesi görmemesi bunun önemli göstergelerindedir.

Allah lafzının anlamı, türediği düşünülen “ilah” kelimesiyle bağlantılı olarak, ibadet edilen zat, şeklinde verilir. Aslında bu anlam lafzın anlamından ziyade lafzın medlül olan zata nispet edilen sıfattır. Allah isminin anlamıyla ilgili genel kanı, Allah’ın diğer bütün isim ve sıfatlarının anlamlarını içerir olmasıdır. Tabiatta, Allah isminin anlamına, zihinde çağrışım yapacak bir karşılık yoktur. eş-Şâfi ismi, zihne şifayı, hastayı, doktoru, ilacı çağrıştırır. Allah isminin, fizik dünyasında bu şekilde bir karşılığı yoktur. Tamamıyla metafizik bir durum söz konusudur. Lafzın anlamsal olarak aşkın olduğu söylenebilir.

İsim-müsemâmâ tartışmalarıyla ilgili olarak Allah ismi dışındaki isim ve sıfatların ayniyet ve gayriyeti hakkında rasyonel bir zeminin varlığından söz edilebilir ve fikir yürütülebilir. Allah ismi için bunu söylemek zordur. Lafzına

itibarla isim müsemmanın gayrıdır. Ancak zat ismi olduğu için zata tekabüliyet itibariyle Allah'ın katındaki bir manayla zatının aynı olduğu söylenebilir.

Ulemanın kahir ekseriyeti, esmâu'l-hüsna kapsamındaki bütün isimlerin tevkîfi olduğunda hemfikirdir. Buna ilave olarak Allah isminin kendinden kaynaklı taşıdığı sıra dışı özelliklerle de ilahî bir nefha taşımaktadır.

Kelâm ilminde Allah lafzına yönelik tartışmaların genel olarak dilciler arasında sürdürülen iştikak meselesi üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Buradaki çabaların gayesi de türemiş olduğu varsayıldığında türediği köklerin Allah'ın tenzihine uygun olup olmadığı ve onun şanına yakışıp yakışmadığıdır. Tartışmaların gerçekten kelâmî bir platformda gerçekleştiği konular ise bu ismin zata tekabüliyeti ve zatla ayniyeti ayrıca bu ismin ezeliyeti konularında olmuştur.

Kelâmcılar Allah isminin zata mahsus ezeli bir isim olduğunda hemfikirdirler. Allah'ı (c.c.) tenzih ve takdis üzere vehmî, aklî eksikliklerden uzak tutacak tek isim "Allah" ismidir.

KAYNAKLAR

- Abdülazîz Ed-Debbâğ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 188. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Adudiddin el-Îcî. *Şerhu'l-'akâidi'l-'Adudiyye*. 1. Bs. Beyrut: Müessesetü (Dâru) mektebeti'l-me'arif, 2011.
- Affifi, Ebu'l-Alâ. *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*. Trc. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. Ed. Ahmed Muhammed Şakir. 1. Bs, 20 Cilt. Kâhire: Daru'l-Hadîs, 1995.
- Ahmed bin Fâris, Ebu'l-Hüseyin. *Mu'cemu mekâyîsu'l-luğa*. Ed. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Daru'l-fikr, 1979.
- Akar, Ayşe Mine. “Abdullah Bosnevî'nin Allah İsminin Harfleriyle İlgili Bir Risâlesi: Tahlil, Tahkik ve Tercüme”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (31 Mayıs 2019): 258-283. <https://doi.org/10.33931/abuifd.551308>.
- Akkad, Abbas Mahmud el-. *Allah, Kitâbu fî neş'eti'l-'akîdeti'l-ilâhiyye*. 9. Bs. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y.
- Akkuş, Süleyman. *Bir Kelamcı Olarak Kuşeyrî*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2009.
- Alpaydın, Mehmet Akif. “Âdem'e (a.s) Öğretilen İsimler”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2016): 123-138.
- Altın, Mehmet. *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2015.
- Âmidî, Ali ibni Ebu Ali Seyfuddîn. *Ebkâru'l-eskâr fî usûli'd-în*. Ed. Ahmed Muhammed Mehdi. 2. Bs. Kâhire: Mabaa'tu Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâik'l-Kavmiyye bi'l-Kâhire, 2004.

- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. Trc. Oktay Özel - Hamide Koyukan - Kudret Emiroğlu. 7. Bs. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Asalan, İbrahim. *Kâdî Abdulcebbar'a Göre Aklın ve Dilin Sınırlarında Kur'an*. 1. Bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Askar, Ömer Süleyman el-. *Esmâullahi ve sıfâtihî*. 2. Bs. Dâru'n-nefâis, 1994.
- Askerî, Ebu Hilal. *el-Furuku'l-luğaviyye*. Kahire: Daru'l-İlim ve's-sikafe, t.y.
- Aydın, Fuat. "Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)". *Usul İslam Araştırmaları* 2/2 (2004): 103-126.
- el-Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkâhir. *Usûlu'd-dîn*. 1. Bs. İstanbul: Matb'atu'd-Devle, 1928.
- el-Bedevî, Abdüsselâm Muhammed. *esmâu'l-hüsnâ tecelliyâtün ve ed'iyetü*. 2. Bs. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1998.
- Beyazîzade Ahmed Efendi - Çelebi, İlyas. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, el-Usûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe*. 4. Bs. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Beydâvî, Kâdî. *Envârü't-tenzîl ve esrâru't te'vil*. 1. Bs. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.
- el-Beyhakî, Ahmed İbni el-Hüseyin - İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye - İbni Teymiyye - Usaymin, Muhammed İbni-Salih. *Mevsû'atu esmâi ve's-sıfât*. Ed. 'Âdil İbni-Sa'd. 1. Bs. Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- el-Beyhakî, Ebu Bekir bin el-Hüseyin bin Ali. *el-esmâ ves-sıfât*. Ed. Abdullah bin Âmir. Kahire: Daru'l-Hadîs, t.y.
- Bilmen Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelam*. Fatih Enes Çeçen Kitabevi, 2000.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmi'u's-şâhih*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî tarihi'l Arab kable'l-İslam*. 2. Bs. Bağdat: Cami'atü Bağdad, 1993.
- el-Cevherî, Ebî Nasr İsmail bin Hâmid. *es-Sihâhu tâcu'l-luğati ve sihâhu'l-Arabiyyeti*. Ed. Muhammed Tamir. Kâhire: Dâru'l-hadis, 2009.
- el-Cîlî, Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdilkerîm. *el-İnsânü'l-kâmil*. 1. Bs. Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

- el-Cubûrî, Nafi' 'Ulvân Behlûl - Heşmâvî, Mazhar Muhmûd Abbas. "Lafzatü'l-celâleti (Allah) fî asli'l-vazi'l-'Arabiyyi ve delâletihî". *Mecelletü Câmi'atü Tîkrît li'l-'ulûmi'l-insâniyye* 15/2 (2008): 1-24.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü Kitabı't-Ta'rîfât*. Trc. Arif Erkan. 1. Bs. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. 1. Bs, 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- el-Cüveynî, İmâmû'l-Haremeyn. *İnanç Esasları Kılavuzu: Kitâbü'l-İrşâd*. Trc. Adnan Bülent Baloğlu - Faruk Sancar. 3. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.
- Çelebi, İlyas. "Havas İlmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 517-521. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Çelebi, İlyas. "Vefk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 605-607. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Debbağ, Abdulaziz. *El-İbrîz*. Trc. Celal Yıdırım. Demir Kitabevi, 2006.
- Demir, Osman. "Zât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 148-150. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Demir, Ramazan. "İslam Düşüncesinde Dilin Kaynağı Meselesi". *Sabah Ülkesi*. 61 (2019): 51-53.
- Demirli, Ekrem. *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*. İstanbul: Turkuvaz Medya Grubu, 2017.
- Dilek, Mehmet. "Hadislerde El-Esmâ'ul-Hüsna". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/6 (2003): 77-94.
- Duğaym, Semih. *Mevsûatu mustalehâti'l-ilmî'l-keâm'l-İslâmiyye*. 1. Bs. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1997.
- Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Tirmîzî. *Sünenü't-Tirmizî*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- el-Enbari, Ebu'l-Berakat ibni. *el-Beyanu fî ğarib-i i'rabi'l-Kur'an*. Ed. Taha Abdulhamid. 2 Cilt. Mısır: el-heyetü'l-Mısriyyetü'l-'ammetü li'l-kitab, 1980.

- Erdem, Hüseyin Sabri - Öztürk, Tuğba. “Allah’ın el-Hâlik (الخالق) İsmiinin Yorum Ankamı Saussure’ün Gösterge Kuramı Çerçevesinde Semantik Anlamı”. *Kader dergisi* 15/3 (2017): 576-593.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı meal-tefsir*. 5. Bs, 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Eş’arî, Ebu’l-Hasan Ali bin İsmail. *Makalatu’l-İslamiyyin ve ihtilafu’l-musallîn*. Ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 1. Bs. Kahire: Mektebetü Nehzatü’l-Mısıryye, 1950.
- Fahrudin er-Râzî, Muhammed bin Ömer el-Hatîb. *Levâmiu’l-beyyinât şerhu esmaillâhi teâlâ ve’s-sifât*. Ed. Taha Abdurrauf Sa’d. Kâhire: Mektebetü’l-Ezheriyye, 2000.
- Fahrudin er-Râzî, Muhammed bin Ömer el-Hatîb. *Nihâyetü’l-’ukûl dirâyetü’l-usûl*. Ed. Sâid Abdüllatif Fûde. 1. Bs, 3 Cilt. Beyrut: Dâru’z-zehâin, 2015.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü’l-’ayn*. 8 Cilt. Beyrut: Müessestu’l-A’lemi li’l-Matbûât, 1988.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. “Kitâbü’l-’ayn”. نبر. Beyrut: Müessestu’l-A’lemi li’l-Matbûât, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed Yakup. *Besâiru zevi’t-temyîz fi letâifi’l-kitabi’l-’azîz*. Ed. Muhammed Alî Neccâr. 3. Bs, 6 Cilt. Kâhire: Meclisu’l-A’la li’ş-şuuni’l-İslamiyye, 1996.
- Fuad Abdulbakî, Muhammed. *el-Mu’cemu’l-müfehres lielfâzi’l-Kur’âni’l-kerîm*. Kâhire: Dâru’l-kutubi’l-Mısıryye, 1364.
- Fuad Abdulbakî, Muhammed. “el-Mu’cemu’l-müfehres lielfâzi’l-Kur’âni’l-kerîm”. *İlah*. 38. Kâhire: Dâru’l-kutubi’l-Mısıryye, 1364.
- Gazâlî, Ebu Hamid. *el-Maksadu’l-esnâ şerh-i esmaillahi’l-hüsnâ*. Halep: Daru’l-Hafız Lilkitab, 2002.
- Gazâlî, İmam-ı. *Esmâü’l-Hüsnâ*. Trc. M Ferşat. 1. Bs. Ferşat Yayınları, 2005.
- Gazzâlî. *Mustasfâ, islam Hukukunun Kaynakları*. Trc. H. Yunus Apaydın. 2. Bs. İstanbul: Kılâsik Yatınları, 2017.
- Günel, Fuat. “Allahümme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 503. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

- Hasan es-Sindubî - Usame Salahuddin Müneymine. *Şerhu Divâni İmrü'l-kays*. 1. Bs. Beyrut: Dâru İhya-i'l-'Ulûm, 1990.
- Hattabi, Ebû Süleyman. *Şe'nu'd-duâ*. Ed. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. 3. Bs. Beyrut: Daru's-Sikafetü'l-'Arabiyye, 1992.
- Hüseyin el-Cisr Efendi. *Risâle-i Hamîdiyye*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Izutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*. Trc. Ahmed Yüksel Özemre. 1. Bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1998.
- Izutsu, Toshihiko. *İslam'da Varlık Düşüncesi*. Trc. İbrahim Kalın. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. Trc. Süleyman Ateş. Ankara: Kevser Yayınları, t.y.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbni Berricân, el-İşbilî. *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*. Ed. el-Mizyadî Ahmed Ferîd. 1. Bs, 2 Cilt. Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbni Hazm, Ali İbni Ahmed. *El-Fasl*. Trc. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbni Kayyim el-Cevzî. *Medaricu's-salikin*. 7. Bs. Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-'Arabiyye, 2003.
- İbni Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Kâhîre: Dâru'l-Ma'ârif, t.y.
- İbnü'l- Arabî, Muhyiddin. *Keşfu'l-ma'nâ 'an sirri esmaullahi'l-hüsna*. 1. Bs. Kum: Behşayiş, 1419.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbn'ül-Kelbi. *Putlar Kitabı, Kitâbu'l-Esnâm*. Ed. Ahmet Zeki Paşa. Trc. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- İbrahim Halebî. *Mevkûfât, Mülteka Tercümesi*. Ed. Mehmed Mevkûfâtî. 2 Cilt. İstanbul: Sağlam kitabevi, 1980.
- “İLEM’de Ramazan Okumaları 2 | Ömer Türker - Esmâ-i Hüsnâ Okumaları - YouTube”. YouTube. Erişim: 19 Mayıs 2020. <https://www.kisa.link/NuLI>.

- İmam-ı Rabbânî, Ahmed Fârukî es-Serhendî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. Trc. Talha Hakan Alp - Ömer Faruk Tokat - Ahmet Hamdi Yıldırım. 3 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2004.
- el-İsfehani, Rağıb. “Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü”. *E-l-h*. Trc. Abdülkâfi Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- el-İsfehanî, Rağıb. “Müfredâtu elfâzu’l- Kur’an”. *Alif*. Ed. Safvan Adnan Davudî. Dimeşk: Dâru’l-kalem, 2009.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni ’İlm-i Kelâm*. 2 Cilt. İstanbul: Matb’ai ’Amire, 1340.
- Kâdî Abdulcebbar, Ebu’l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed. *Şerhu usûli’l-hamse*. Ed. Abdülkerim Osman. 3. Bs. Mektebetü Vehbe, 1996.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü’l-Hasan Abdülcebbar b Ahmed. *el-Muğni fî ebvabi’t-tevhid ve’l-adl : el-fark gayri’l-İslamiyye*. Kahire: Darü’l-Mısriyye, 1963.
- Kam, Ferit. *Vahdet-i Vücut*. 1. Bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayrettin - Ali Özek - İbrahim Kâfi Dönmez - Mustafa Çağırıcı - Sadrettin Gümüş - Ali Turgut, trc. *Kur’an-ı Kerim Açıklmalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.
- Kartal, Abdullah. *İlahi İsimler Teorisi*. İstanbul: Hayykitap, 2009.
- Kelebazi, Ebubekir Muhammed b. İshak el-Buhari. *Kitabu’t-taarruf limezhebi ehli’t-tasavvuf*. 2. Bs. Kahire: Mektebetü’l-Hanefi, 1994.
- Kemâlpaşazâde. “Risâletü fî enne esmaallâhi t’âla tevkîfiyyetün, Esmâullâh’ın Tevkîfi Oluşu”. *numânî düşünce mektebi*. Trc. ömer Faruk Demiral. 27 Mayıs 2020. <http://numanidusuncemektebi.com/esmaullahin-tevkifi-olusu/>.
- Kızılabdullah, Şahin. *Hakim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı Eserleri ve Manzum Şerh-i Esma-i Hüsnâ’sı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed ibni Ahmed el-Ensarî. *el-Esnâ fî şerhi esmâillahi’l-hüsnâ ve sıfâtihi*. 1. Bs. Beyrut: Mektebetü’l-’Asriyye, 2005.
- el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*. Trc. M Beşir Eryarsoy. 1. Bs. İstanbul: Buruc Yayınları, 1997.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. Trc. Dilaver Selvi. 7. Bs. İstanbul: Semerkant, 2011.

- Kuşeyrî, Abdulkerim. *Şerh-i Esmâillahi'l-Hüsnâ O'nun Güzel İsimleri*. Trc. Cevher Caduk. 1. Bs. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim. *Şerhu esmaillahi'l-hüsna*. Ed. Ahmed Abdulmunim Abdusselam Hulvani. 2. Bs. Beyrut: Daru Âzal, 1986.
- Kuşeyrî, 'Abdu'l-Kerîm ibn Havâzin. *et-Tahbîr fi't-tezkîr şerh-i esmâi'llâhi'l-husnâ*. Ed. Abdulvahid Muhammed Ali. Bayrut, Lubnan: Dâru'l-Kutubu'l-ilmîyye, 1999.
- Kutbiddin Râzî, Muhammed bin Muhammed bin. *Tahrîru'l-kava'idi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-risaleti's-şemsiyye*. 4. Bs, 1 Cilt. İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2017.
- Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 33-39. İstanbul, 1997.
- Lütfi Sakkal, ed. *Divânü Tarafe b. el-Abd şerhu'l-a'lemi eş-Şentemiri*. 2. Bs. Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye, 2000.
- Mâturîdî, Ebu Mansûr Muḥammad ibn Muḥammad Mahmud. *Kitâbu't-tevhîd*. Trc. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. 1. Bs. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Maturidi, Muhammed bin Muhammed. *Te'vilatü'l-Kur'an*. Ed. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Daru'l-Mizan, 2005.
- Meylânî, Muhammed bin Abdurrahîm Ömerî el-. *Şerhu'l-muğnî*. Ed. Muhammed Can. 5. Bs. İstanbul: Dâru'ş-şefkat, 2019.
- Molla Ali el-Kârî el-Herevî. *Fethu babi'inâye bişerhi kitâbi'n-nükâye fi'l-fikhi'l-Hanefiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmîyye, 2017.
- Muhammed İbrahim. *Şerhu esmâi'l-hüsna*. Dersa'det, İstanbul: Ahmed Kâmil Efendi Matbaası, 1326.
- Muhammed Yahya Sâlim. "Lafzatu'l-celâleti 'Allah' fi'l-'Arabiyyeti". *Mecelletü'l-câmi'atü'l-İslamiyye*. 19 (2007): 1-21.
- Muhsab Merisî, Seyyid Ahmed. *Mu'cemu esmâillahi'l-hüsna*. 1. Bs. Beyrut: El-Mektebetü'l-Kâfiyye, 1993.
- Musakhanov, Orkhan. *Afîüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi*. 1. Bs. İstanbul, 2018.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- en-Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed. *Matüridi Kelamı, Bahru'l-keâm*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Nevevî, Ebü Zekerîya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*. 2. Bs, 18 Cilt. Müessesetü Kurtuba, 1994.
- Öztürk, Mustafa. “‘Allah’ın Adem’e İsimleri Öğretmesi’ Nasıl Anlaşılmalı?” YouTube. *Mustafa Öztürk Arşivi*. 13 Mayıs 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=OL8XaxskCMk>.
- Öztürk, Mustafa. “İslâm Kültüründe ‘İsm-i A’zam’ Mefhumu”. *Diyânet İlmî Dergi* 39/1 (2003).
- Paksoy, Kadir. “Allah’ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011): 91-111.
- Pamuk, Arif. *Esmâ-i Hüanâ Hikmeti, Fazileti, Esrârı*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2016.
- el-Pezdevî, İmam Ebu'l-Yusr Muhammed. *Usûlu'd-dîn*. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2003.
- Rağîb el-İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn bin Muhammed el-Mufaddal. *ez-Zeri'a ila mekarimi's-şeri'a*. 1. Bs. Kahire: Daru's-selam, 2007.
- er-Râzî, Fahreddîn. *el-İşâre fî usûli'l-keâm Felsefî Kelâmın Temel Meseleleri*. 1. Bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- er-Râzî, Fahreddin - Altaş, Eşref. *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe el-Muhassal*. 1. Bs. İstanbul: Klasik, 2019.
- er-Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. 1. Bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Reşâ Muhammed Ğannûm. *el-Hilâfu'l-lafziyyu fî mesâili'l-kelemiyye*. 1. Bs. Dârun'nevâdiri'l-Lübniyye, 2014.
- es-Sâbûnî, Ahmad İbn-Mahmûd. *el-Kifâye fî'l-hidâye*. Ed. Muhammed Aruçi. 1. Bs. Beyrut, Lübnan: Dar İbn Hazm, 2014.
- Sâbûnî, Nureddin. *el-bidâyetü fî usûli'd-dîn*. Ed. Bekir Topaloğlu. 18. Bs. İstanbul: Matbû'âtu Vakfi'l-İlâhiyât Bicâmi'ati Marmara, 2018.

- Saruhânî, İbn İsâ. *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. Ed. Numan Külekçi. Ankara: Akçağ Yayınları, t.y.
- Saussure, Ferdinand de. *Genel Dilbilim Dersleri*. Trc. Berke Vardar. 1. Bs. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Semerkindî, Muhammed b. Eşref. *Kıstâsu'l-Efkâr*. Trc. Necmettin Pehlivan. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Sena, Cemil. *Allah Fikribin Tekâmülü*. Semih Lûtfi Matbaası, t.y.
- Serrac, Ebû Nasr es-. *el-Luma'*. Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Hadis, 1960.
- Suad el-Hakîm. "İbnü'l-Arabî Sözlüğü". *Ayna*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Suyûtî, Hâfız Celaeddîn Abdurrahman es-. *el-Hâvî li'l-fetevâ*. Beyrut: Dar'ul-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. Ed. Muhammed Seyyid Keylanî. 2. Bs, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- Şemsuddîn es-Semerkindî, Muhammed b. Eşref. *es-Sahâifü'l-İlâhiyye*. Trc. Ramazan Biçer. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Şemsuddîn es-Semerkindî, Muhammed bin Eşref. *el-Me'ârif fî şerhi's-sahâif*. Ed. Abdullah Muhammed abdullah İsmail - Nazîr Muhammed en-Nazîr 'İyâd. 2 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2017.
- et-Taberî, Ebû Cafer. *Câmiü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*. 1. Bs. Beyrut: Müessesetü'risale, 1993.
- Tahtavî, Ali Ahmed 'Abdul'âl. *el-Kavlü'l-esmâ fî şerhi'l-esmâillâhi'l-hüsnâ* 1 .. Bs. Beyrut: Dar'ul-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Takuyiddin, el-Muktereh. *Şerhu'l-İrşad*. Kahire: Cami'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usulî'd-din, 1989.
- Tatlısu, Ali Osman. *Esmâ'ül-Hüsnâ Şerhi*. 2. Bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Teftâzânî, Sa'deddin et-. *Hâşiyetü'l-Kestellî, Hâşiyetü'l-Hayâlî 'ala Şerhu'l-'akâid*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y.
- et-Teftâzânî, Sa'deddin. *Makâsidü'l-keîâm fî 'akâidi'l-İslâm*. Trc. İrfan Eyibil. 1. Bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tehânevî, Muhammed Ali. "Keşşâfu ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm". *الذات*. Ed. Refîk el-'Acem. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. Ed. Refik el-'Acem. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tehanevi, Muhammed Ali. "Mevsu'atu keşşafi istilahati'l-fünun ve'l-'ulum". Thk. Refik el-Acem. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Topaloğlu, Aydın. *Teizm Ateizm Tanrı Tanımazlığın Felsefi Boyutları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 500-501. İstanbul, 1989.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 404-418. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. "İsm-i A'zam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 75-76. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. "Kelâm Terimleri Sözlüğü". *Hakikat*. Ankara: İSAM, 2009.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. "Kelâm Terimleri Sözlüğü". *Zât*. Ankara: İSAM, 2009.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İSAM, 2009.
- Türker, Ömer. *Anlamı Tamamlamak*. 1. Bs. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Türker, Ömer. *Varlık Nedir? İslam Filozoflarının Varlık Tasavvuru*. 3. Bs. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. "Cendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 361-362. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Ulutürk, Veli. *Kur'ân-i Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007.
- el-Üsmendî, Alâeddin. *Lübâbü'l-keîlâm*. Ed. M. Sait Özervarlı. 2. Bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Yasin Rüşdî. *et-Tarîku ilâllah, Hüvallah*. Kâhire: Nahdatü Mısır, 1991.
- Yavuz, Salih Sabri. *İsrâ ve Mirac*. 1. Bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Yazım Kılavuzu*. 27. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn, t.y.
- Yıldırım, Abdullah. *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler; Vaz' İlmi*. Ed. İsmail Güler. 1. Bs. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

- Yılmaz, Selahattin. “Arapça’da Allah İsmiinin Etimolojisi ve O’nunla Yapılan Deyimlerin Filolojik Yapısı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2003): 201-207.
- Yurdagür, Metin. *Allah’ın Sıfatları*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Yurdagür, Metin. *Esmâ-i Hüsnâ: Allah’ın İsimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Zâhid es-Saffâr el-Buhârî, Ebu İshak İbrahim bin İsmail - Brodersen, Ancelika. *Telhîsu’l-edille li kavâ’idi’t-tevhîd*. 1. Bs. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyan, 2011.
- ez-Zeccâc, Ebî İshâk İbrahim bin es-Sırriyî. *Tefsîru esmâillahi’l-hüsnâ*. Ed. ez-Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. 2. Bs. Dâru’l-Me’mûn, 1989.
- Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk. *İştikâku esmâillah*. 2. Bs. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1986.
- Zemahşerî, Mahmud ibn ‘Ömer. *El-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vucûhî’t-te’vil*. Ed. Murat Sülün. Trc. Muhammed Coşkun. 1. baskı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Zemahşerî, Mahmud ibn ‘Ömer. *Şerhu’l-mufassal liz-Zemahşerî*. Ed. Ya’iş İbni Ali İbni Ya’iş - Imîl Yâkub. 1. Bs. Beyrut: Dar’ul-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi’l-kur’ân*. Ed. Yûsuf Abdurrahman el-Mer’aşli - İbrahim Abdullah el-Kürdi. 1. Bs. Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1990.
- ez-Zevzenî, Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. el-Hüseyn. *Şerhu’l-Muallakâti’s-Seba’*. Daru’l-’Alemiyye, 1993.
- “أصل لفظة الله - 16 حوار الحق مع القمص زكريا بطرس”. Erişim: 07 Eylül 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=Lc5WTcKYBmc>.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Bilgin Doğancil		
Doğum Yeri ve Yılı			
Medeni Durumu			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça, orta düzey		
Öğrenim Durumu	Başlama ve Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1992	1995	Mehmet Akif Ersoy Lisesi
Lisans	1995	1999	19 Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Yüksek Lisans	2018	-	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doktora			
Çalıştığı Kurumlar	Başlama-Ayrılma Yılı		
1. Millî Eğitim Bakanlığı	1999	-	
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar			
Aldığı Ödüller			
İletişim (eposta)			